

Εἰκ. 1. Προϊστορικά πτίσματα Θέρμου βορείως του ναού.

ΕΚ ΤΟΥ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

ΥΠΟ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

...

Πόσον δύσκολον είναι νὰ ἐρευνηθῇ τόπος ᾧ χων σημαντικὰ σύγχρονα κτίρια καὶ παλαιοτέραν ίστορίαν εἰς βαθύτερα στρώματα, ἀπέδειξεν ἔξοχως ἡ Ὀλυμπία. Παρὰ τὰς ὑποδειγματικὰς ἀνασκαφάς, ἐνεργηθείσας ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν λογίων καὶ δι' δλων τῶν δυνατῶν μέσων, ἐδέησε νὰ παρέλθῃ εἰκοσιπενταετία, ἵνα διὰ μελετῶν ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ἐν τέλει δι' ἀποφασιστικῶν τομῶν τοῦ ἐδάφους τῆς Ἱερᾶς "Ἀλτεως δειχθῆ", δτι ἡ ίστορία τοῦ τόπου ἀρχίζει ἀπὸ τῆς β' χιλιετηρίδος. Τὸ κήρυγμα, ὅπερ ἥδη δ Schliemann μεταξὺ τῶν πρώτων ἐκήρυξε, δτι ἡ σκαπάνη ἀνάγκη νὰ κατέρχεται μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἐδείχθη πολλάκις ἔκτοτε δυσεκτέλεστον.

Εὐνόητον είναι μετὰ ταῦτα ὅτι καὶ ὁ Θέρμος, τὸ σπουδαιύτατον τοῦτο θρη-

σκευτικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον τῶν Αἰτωλῶν, δὲν θὰ ἔξηρευνάτο τελείως μετὰ μόνας τὰς πρώτας ἀνασκαφάς, δις ἐνήργησεν ἐν τῷ τόπῳ κατὰ διαλείμματα ἀπὸ τοῦ 1898 - 1908 δικύριος Σωτηριάδης. Διότι ὅσον ἐπαρχιακὸς καὶ ἂν εἴναι ὁ τόπος, ὅμως ὅμοιάζει μεγάλως πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν διὰ τοὺς ὅμοτρόπους πρὸς τὸ Ἡραῖον ἀρχαῖκοὺς ναοὺς καὶ τὴν προϊστορίαν αὐτῶν. "Οχι δλιγάτεροι τῶν τριῶν ἀρχαῖκοι ἴδιόρρυθμοι ξύλινοι ναοὶ ἀπεκαλύφθησαν εὐθὺς ὑπὸ τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος καὶ ὑπὸ αὐτοὺς ἐβεβαιώθη 2 μέτρων περιόποια στρῶμα περιέχον ἔλλειψοειδῆ κτίσματα ἀνήκοντα εἰς τὰς παλαιοτέρας ἐποχάς. Τὸ νὰ διευκρινισθῶσι πάντα ταῦτα ἵκανοποιητικῶς θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰς δυνάμεις ἐνδὸς λογίου, διστις εἰργάζετο μόνος, περὶ πολλῶν εἶχε νὰ φροντίσῃ καὶ συχνότατα ἐστερεῖτο τῆς βιοηθείας τοῦ σχεδιαστοῦ.

'Ως πρὸς τοὺς ναούς, τὸν μέγαν τοῦ Ἀπόλλωνος Θεομίου καὶ δύο διλλούς ἀνωνύμους καὶ σχεδὸν εἰσέτι ἀγνώστους, ἀλλ᾽ ὅμως σημαντικούς, αἱ δυσχέρειαι ἥσαν μεγαλύτεραι ἢ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Οἱ ναοὶ πλὴν τῶν θεμελίων ἥσαν ξύλινοι καὶ διὰ τοῦτο δὲν διετήρησαν εἰμὴ τὰς κεραμώσεις αὐτῶν καὶ τινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὡς τὰς μετόπας, τὰ γεῖσα καὶ ἐνίστε τὰς τριγλύφους, τὰ δποῖα ἥσαν πήλινα. 'Ἐπειδὴ δ' ἐν γένει τὰ πήλινα ταῦτα διὰ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ τὴν προσαρμογὴν εἰς τὴν παλαιὰν ξυλοδομίαν δὲν παρεῖχον πάντοτε τὰς γνωστὰς μορφὰς τῆς ἀνεπιγμένης λιθοδομίας τοῦ δωρικοῦ ύψηθμοῦ, δὲν κατενοήθησαν ἐντελῶς οὕτε ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου οὕτε ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ Kawerau. 'Εκτὸς τούτου τὸ ὑλικὸν ἥτο μέγα καὶ δυσδάμαστον διὰ τὴν θρυμματώδη κατάστασιν εἰς ἣν διετηρήθη. Διὸ ἔχορειάσθην τρεῖς διλοκλήρους μῆνας τοῦ 1911 - 1912, ἵνα μετ' ἐπιμόνους ἀνασκαλεύσεις καὶ ἔξετάσεις τῶν ἔκτὸς τοῦ Μουσείου καὶ ἐντὸς αὐτοῦ κειμένων σωρῶν κεράμων δυνηθῶ νὰ διακρίνω πέντε διαφόρους κεραμώσεις ἀνηκούσας εἰς τὰ τρία διασωθέντα κτίρια, ἢ καὶ εἰς τέταρτον ἐντελῶς ἔξαφανισθέν. Περὶ τῆς λίαν γονίμου εἰς ἀποτελέσματα ἐργασίας ταύτης δὲν ἔδημοσιεύθησαν μέχρι τοῦδε εἰμὴ βραχύταται ἐκθέσεις¹ (ΑΕ, 1912, 267. ΑΕ, 1913, 236 Archl. Anz. 1913, 98 - 99). 'Αλλ' οὐδὲ ἐνταῦθα σκοπῶ λεπτομερέστερον περὶ τούτων νὰ ἔκταθῶ, πρὶν πληρωθῶσι μερικὰ σπουδαῖα κενὰ διὰ τῶν μελετωμένων νέων ἔρευνῶν. 'Ηθέλησα μόνον νὰ ὑποδεῖξω διὰ τῆς ἀπλῆς μνείας στοιχειωδῶν γεγονότων, δτι τὰ κατὰ τοὺς ἀρχαῖκοὺς ναοὺς τοῦ Θέρμου κατὰ πολὺ δυσχερέστερα καὶ σπουδαιώτερα εἴναι, ἢ ὅσον σήμερον εἴναι δεκτόν.

'Ως πρὸς τὸ παλαιότερον τῶν ναῶν στρῶμα αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ κυρίου Σωτη-

¹ 'Αντιθέτως ὁ κ. H. Koch ἐπλήρωσεν 23 δίλας σελίδας τῶν Röm. Mitteilungen 1915, 51 - 74, περιγράφων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ἐν Θέρμῳ γενομένας ὑπὸ ἔμοι ἀνασυγχροτήσεις τῶν διαφόρων κεράμων. 'Αλλ' ἐκποίασε ματαίως, διότι ἔκτὸς τῶν ἀπαραιτήτων λαθῶν, εἰς ἢ ὑπέκεσε διὰ τὴν σπουδὴν του, αἱ μακραὶ περιγραφαὶ ἄνευ εικόνων δὲν σημαίνουν πολὺ περιποτεφον τοῦ μηδενός.

ριάδου ἡσαν ἐντελῶς ἀνεπαρκεῖς. Διὰ τοῦτο ἂν καὶ πολλάκις ἐπομένη περὶ τῶν περιφήμων ἐλλειψοειδῶν κτισμάτων διαφέρει τὸ πρῶτον ἐρευνητὴς αὐτῶν δὲν κατώρθωσεν ἔκτὸς εὐφυῶν εἰκασιῶν οὕτε ἐαυτὸν οὕτε τοὺς ἄλλους νὰ διδάξῃ περὶ τοῦ σχεδίου τῶν κτιρίων, τοῦ προορισμοῦ των, τῆς σχέσεως πρὸς ἄλληλα καὶ τῆς ἐποχῆς εἰς ᾧν ἀνήκουν. Οὕτε τὸ ἐν τῇ ΑΕ, 1900, 176 ἀπεικονιζόμενον βιορειοδυτικῶς τοῦ ναοῦ ἐλλειψοειδές, οὕτε τὸ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὡς ὀρθογώνιον νομισθὲν κτίριον εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἐπαρκῶς. Ἐπειτα δὲ Σωτηριάδης ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξ Ὀλυμπίας τὸ πρῶτον ἐκπιγασύσης θεωρίας, καθ' ᾧν κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχὴν ἐν τῷ τόπῳ τῶν κατόπιν ναῶν ὑπῆρχον μεγάλοι βωμοὶ χαρακτηριζόμενοι διὰ τῆς μελανῆς τέφρας τῶν ιερείων καὶ τῶν χαλκῶν ἢ πηλίνων ἀναθημάτων. Παρεδέχθη λοιπόν, ὅτι τὸ πρῶτον ίερὸν ἰδρυμα ἐν τῷ τόπῳ ἦτο μέγας βωμός, εἰς δὲν ἀπέδωκεν ἀδιακρίτως δλόκληρον τὴν ὑπὸ τὸν ναὸν καὶ περὶ αὐτὸν ἐκ δύο μέτρων ἐπίχωσιν. Ἐπειδὴ μερικὰ ἐκ τῶν εὑρεθέντων συντριμμάτων ἀγγείων ἐνομίσθησαν γεωμετρικά, εὑρέθησαν δὲ καὶ τινα γεωμετρικὰ ὄντας χαλκᾶ, ὡς ἀγαλμάτια, ἵπποι καὶ τροχίσκοι ἀρμάτων, δὲ ὀνομασθεὶς βωμὸς ἀπεδόθη, δπως καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ, εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Τόση δὲ ἦτο ἡ πίεσις τῆς περὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων θεωρίας, ὥστε οὕτε ἡ ἀνομοιομέρεια τῆς ἐπιχώσεως παρετηρήθη, οὕτε ἡ ἐμφάνισις τῶν γεωμετρικῶν χαλκῶν ἐπὶ μόνου τοῦ ἀνωτάτου μελανωποῦ, 0,20 - 0,30 πάχους, στρώματος ἐσημειώθη, οὕτε κατενοήθη ἡ εἰς μέγα βάθος ἰδρυσις τοῦ λεγομένου δρυογωνίου κτίσματος καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἐλλειψοειδοῦς. Οὕτω δέ ἀνευ λόγου ἐνομίσθησαν σύγχρονα ἥ καὶ νεώτερα τοῦ «βωμοῦ», τὰ κτίρια ταῦτα.

Βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἡδυνήθην νὰ ἀπαλλαγῶ τῆς περὶ ταῦτα πλάνης καὶ συγχύσεως. Κατὰ τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 1912 ἐπεχείρησα περὶ τὸν ναὸν διὰ μικροῦ ἀψιθμοῦ ἐργατῶν ἀνασκαφάς, αἵτινες διήρκεσαν μόλις δύο ἑβδομάδας. Ἄλλ' ὅμιλος τὰ ἀποτελέσματα ἡσάν μεγάλα καὶ ἀποσδόκητα. Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ καὶ πλησίον αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν τρία, ἔξ δὲν τὰ δύο ἐπάλληλα, κτίρια, ὃν οἱ τοῖχοι παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν ἐφαίνοντο διαγράφοντες γραμμὴν καμπύλην. Πάντα ταῦτα ἔκειντο εἰς βάθος 1 - 1,50 μ. ἀπὸ τοῦ κατωτάτου δαπέδου τοῦ ναοῦ. Τὰ σχετικὰ συντρίμματα τῶν ἀγγείων ἂν καὶ τὰ πλεῖστα ἡσαν ἄγραφα, δὲν μὲν ἐπειθον, δτι ἀνήκον εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν. Μερικαὶ λαβαὶ ἐφαίνοντο δμοιαὶ πρός τινας ἐκ Νιδρίου τῆς Λευκάδος γνωστάς μοι λαβάς, ἀγγείων ἀνηκόντων ὠρισμένως εἰς τὴν δέ τοιούτην ἐποχήν. Μερικαὶ λαβαὶ διακόσμησιν διάφορον ἔκεινης τῶν ἀγγείων τοῦ Διπύλου καὶ τῶν συγχρόνων. Μικρὸν ἀπωτέρω καὶ παρὰ τὴν κρήνην ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τοῦ κατωτάτου στρώματος, 2 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ, ἡμικυκλικὸν κτίσμα καὶ μεταξὺ εὐφέθησαν τὰ ἐμφανῆ ἵχνη ἱπνοῦ ἀρχαίου, παρεμφεροῦς πρὸς τοὺς καὶ σήμερον

κατασκευαζομένους ἐκ πηλοῦ κωνικοὺς φούργους. Μετὰ ταῦτα οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀμφιβολία, διτὶ τὰ βαθύτερον τοῦ ναοῦ κτίσματα ἔπειτε νὰ ἀποδώσωμεν εἰς συνοικισμόν. "Οτι δὲ ὁ συνοικισμὸς οὗτος ἔδει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν β' χιλιετηρίδα, ἐπείσθην πρὸ πάντων τότε ἐκ τῆς εὑρέσεως χαλκοῦ ἀγαλματίου γεωμετρικοῦ γυναικός, δπερ μετὰ βεβαίων μυκηναϊκῶν ὅστρακων εὑρέθη παρὰ τὸν νότιον στυλοβάτην εἰς βάθος ἐλάχιστον, 0,20 ἀπὸ τοῦ κατωτάτου δαπέδου τοῦ ναοῦ. Πρόδηλον ἦτο, διτὶ τὰ κατώτερα στρώματα τῶν καμπύλων κτισμάτων θὰ ἀνήκον εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν.

Συμπληρωτικὴ τούτων ὑπῆρξεν ἡ ἔξερεύνησις μικροῦ γλωσσοειδοῦς τμῆματος γῆς, βαίνοντος παραλλήλως πρὸς τὸν δυτικὸν στυλοβάτην καὶ 2 - 3 μ. μακρὰν αὐτοῦ. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς γῆς εἶχε μῆκος 9 μ. καὶ πλάτος 1 - 1,50 μ., ἐσχηματίσθη δὲ οὗτως εἰς στενὴν λωρίδα, διότι ἔκατέρωθεν εἶχε σκάψει εἰς μέγα βάθος ὁ κύριος Σωτηριάδης. Τὰ ἀνώτατα χώματα μέχρι βάθους .20 - .30 περιεῖχον ὅστρακα ἐλληνιστικά, μετὰ ταῦτα δὲ ἀπεκαλύπτετο τὸ μελανὸν διὰ τὴν τέφραν καὶ τὰ κάρβουνα, 0,30 πάχους, στρῶμα, δπερ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἀρχίζει εὐθὺς ὑπὸ τοὺς κατωτάτους λίθους καὶ ἔκτὸς αὐτοῦ κατὰ τὴν νοτίαν καὶ δυτικὴν πλευρὰν ἀπαντᾷ εἰς τὸ αὐτὸν βάθος καὶ εἰς ἵκανην ἔκτασιν. Τὸ στρῶμα τοῦτο δὲν διεκρίνετο μόνον διὰ τὸν ζωηρὸν μαῦρον χρωματισμὸν του ἀπὸ τῶν βαθυτέρων χωμάτων. Διεκρίθη διὰ τὰ ἐν αὐτῷ εὑρήματα καὶ ὡς Ἰδιάζον εἰς ὀρισμένην ἐποχὴν στρῶμα. Διότι ἐν αὐτῷ μὲν εὑρέθησαν ἵκανῶς πολυάριθμα γεωμετρικὰ χαλκᾶ, δακτύλιοι στρεπτοὶ περὶ τοὺς 15, τροχοὶ ἀρμάτων, διπλοὶ πελέκεις δύο, χαλκᾶ ἐλάσματα μὲ στιγμὰς ἐντύπους, ἐκ δὲ τῶν κατωτέρων στρωμάτων οὐδὲν ἐν τοιοῦτον. Ἀνάγκη ἀρα τὰ κατώτερα στρώματα νὰ ἀνήκον εἰς παλαιοτέραν τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆν. Ἡ αὐτὴ δὲ γνώμη ἐνισχύθη διὰ τῆς παρατηρήσεως, διτὶ ἐσχομεν 5 - 6 σιδηρᾶς αίχμας δοράτων ἐκ τοῦ μελανοῦ στρωμάτος μόνον, οὐδὲν δὲ σιδηροῦν ἀντικείμενον ἐκ τῶν χαμηλοτέρων χωμάτων. Καὶ κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ σιδηρᾶ πράγματα προῆλθον μόνον ἐκ τοῦ μελανοῦ στρωμάτος τοῦ γεωμετρικοῦ ἀγαλματίου ἡ καὶ ὀλίγον βαθύτερα.

Κατὰ τὸ βρόειον πέρας τῆς σκαφείσης λωρίδος, δπού ὁ Σωτηριάδης ἀπεκάλυψε συστάδα ἔξ πίθων, (ΑΕ 1900, 177, εἰκ. 3) ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἐθεβάλωσεν διτὶ οἱ πίθοι περιελαμβάνοντο ἐντὸς ἐλλειψοειδοῦς κτιρίου, δπερ εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ἐπανιδρύθη γενόμενον εὐρύτερον. Πλησίον τούτου πρὸς βιορρᾶν τελειώνει τὸ μέγα ἐλλειψοειδές, οὐ τὰ κατὰ τὴν εἴσοδον καὶ τὴν τριμερῆ διαίρεσιν ἐπαφηνίσθησαν τότε κατὰ πρῶτον.

Οὕτω τὸ βραχυτάτης διαρκείας ἔργον τοῦ 1912 παρέσχε δύο ἐνδεξεις σπουδαιοτάτας. Πρῶτον διτὶ ἐν Θέρμῳ κατὰ τοὺς παλαιοτέρους τῶν ναῶν χρόνους ὑπῆρχε συνοικισμός. Λεύτερον δέ, διτὶ ἡ παλαιοτέρα ἐπίχωσις πρέπει νὰ ἀποδοθῇ

κατὰ τὸ ἀνώτατον μὲν μέρος αὐτῆς εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν ἥ τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου, κατὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον βάθος εἰς ἐποχὴν παλαιοτέραν, δηλ. τὴν τοῦ χαλκοῦ.

Οποίᾳ ἦτο ἡ χαλκῇ αὕτη ἐποχὴ ὥρισαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἐπομένου ἔτους 1913. Ἐνεργηθεῖσαι ἐπὶ τρίμηνον, ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦ Νοεμβρίου, ἀπεκάλυψαν ἐν μέρει ἥ ἐντελῶς πρῶτον μὲν συστάδα οἰκημάτων, ἐξ ὧν τρία ἐλλειψοιειδῆ, τρία δόρθιογνα, ἐξ ὧν ἓν τριμερές, βιορείως τοῦ ναοῦ καὶ ἀνατολικῶς τοῦμεγάλου ἐλλειψοιειδοῦς κειμένων (εἰκ. 1), ἐπειτα δὲ κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τὴν νοτίως τοῦ ναοῦ παραδόξου σχεδίου ἐλλειψοιειδῆ οἰκίαν, ἵς τὸ βόρειον ἀκρον εἶχεν ἀνασκαφῆ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου τὸ 1898 (ΑΕ, 1903, 75). Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκημάτων τούτων συνελέχθησαν πολυάριθμα συντρίμματα ἐκ τῶν σχετικῶν ἀγγείων καὶ πηλίνων σκευῶν, ὥστε νὰ δυνηθῇ δ τεχνίτης Ἰ. Παππανικολάου συγκολλῶν τὰ συνανήκοντα νὰ ἀπαρτίσῃ ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα δλόκληρα σχήματα ἀγγείων καὶ ἄλλων πηλίνων τῆς οἰκιακῆς χρήσεως. Τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους κατηγορίας, ἐξ ὧν τὰ παλαιότερα δύνανται νὰ ἀναβιβασθῶσι μέχρι τῶν παλαιομυκηναϊκῶν χρόνων. Σημειωτέον δέ, διε τὸν τῶν οἰκιῶν τούτων οὐδὲν εὑρέθη σιδηροῦν ἀντικείμενον, οὔτε γεωμετρικὸν χαλκοῦν.

Προσέτι κατὰ τὸ 1913 ἀνέσκαψα καὶ δυτικῶς τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐφάνησαν τὰ λείψανα καὶ δύο δλλῶν ἐλλειψοιειδῶν, ἀπῆλλαξα δὲ ἐντελῶς ἀπὸ τῶν χωμάτων τὴν βιορείαν πλευρὰν τοῦ ἐντὸς τοῦ ναοῦ δόρθιογνού λεγομένου κτίσματος, διε ἐφάνη ἐναργῶς, διε ἡ πλευρὰ αὕτη δὲν εἶναι εὐθεῖα, ὡς ἀπεικονίσθη ἐν τῇ ΑΕ, 1900, 176, ἀλλ' ἐλαφρῶς κυρτή. Πόρισμα, ὡς θὰ ἴδωμεν, πολὺ σημαντικόν.

Κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος 1914 ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἐπίσης ἐπὶ τρίμηνον, ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μέχρι τέλους τοῦ ἔτους. Ἐξηρευνήθη ἐν πρώτοις δ ἀνατολικῶς τοῦ Μουσείου χῶρος, 15 μ. × 5 μ., μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους μὲ τὸν σκοπὸν νὰ κτισθῇ ἐκεῖ ὑπόστεγον τῶν ἐπιγραφῶν, ἐὰν δὲν ἀπηγόρευε τοῦτο ἡ ἐπὶ τοῦ χώρου ἐνδεχομένη ἐμφάνισις σπουδαίου κτίσματος. Ἄλλα τὰ εἰς βάθος 1.50 ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναοῦ φανέντα λείψανα ἐλλειψοιειδοῦς καὶ ἄλλου τετραγώνου κτιρίου δὲν ἤσαν τόσης εὐλαβείας δξια καὶ τὸ ὑπόστεγον ἰδρύθη ἐπὶ τοῦ χώρου βραδύτερον. Τὸ σπουδαιότερον εῦρημα ἐνταῦθα ἦτο πίθος ἐντὸς τοῦ ἐλλειψοιειδοῦς, ἔχων τὸν δέξιν πυθμένα 0.90 βαθύτερον, πλήρης κατὰ τὸ κατώτερον ἥμισυ αὐτοῦ τέφρας ἀγνῆς λευκοτάτης, μεθ' ἣς κατὰ τὸν πυθμένα μόνον εὑρίσκοντο καὶ τινες ἀνθρακες. Βεβαιοῦται οὕτω καὶ ἐν Θέρμῳ, δπως ἐν τῷ II στρώματι τοῦ Ὁρχομενοῦ, ἡ δι' οἰονδήποτε ιερὸν λόγον διαφύλαξις τῆς τέφρας τῶν θυσιῶν. Τὰ ἀνώτερα στρώματα τοῦ χώρου ἤσαν κᾶπως τεταραγμένα, πιθανῶς διὰ τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους κατὰ τοῦτο τὸ μέρος. Οὕτω εὑρέθη ἕκτυπος κεφαλὴ κόρης ἀκροκεράμου τοῦ ἐν ΑΕ, 1900, πιν. 10, δημοσιευθέντος τύπου, ἀριστα διατηρουμένη, ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι, ἐν φεγγίσθησαν καὶ τινα γεωμετρικὰ χαλκᾶ. Ἐξ ἄλλων

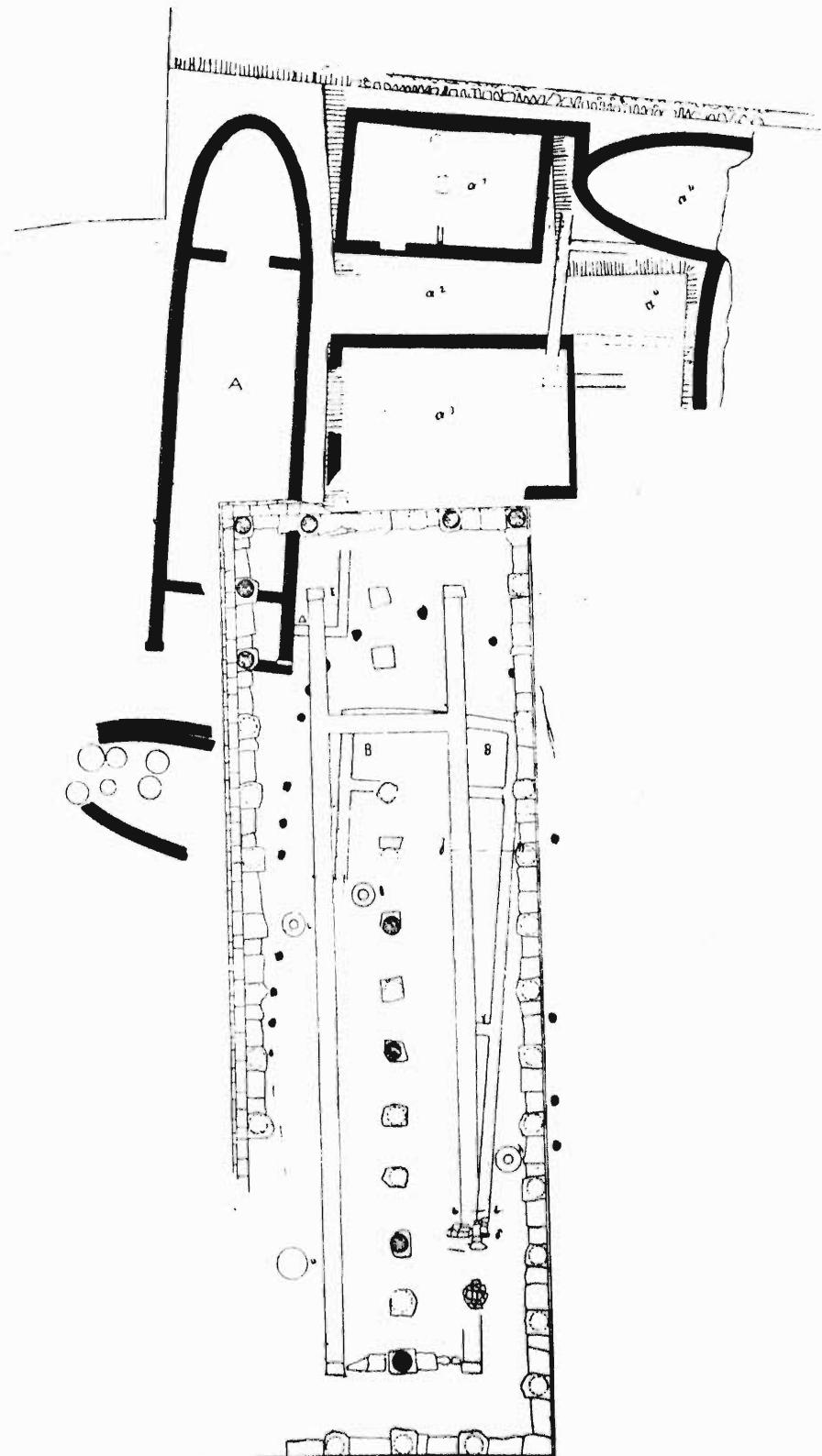
εύρημάτων δέξια σημειώσεως είναι χρυσοῦς στρεπτός δακτύλιος καταλήγων καὶ κατὰ τὰ δύο πέρατα εἰς δισκάριον καὶ πηλίνη χελώνη. Τὰ διστρακά ήσαν ἔδω πολὺ ἐφθαρμένα ἔνεκα τῆς πολλῆς ὑγρασίας καὶ μόλις ἐν ἀγγεῖον, ὑστερομυκητναϊκὴ πρόχους, ἔγινε δυνατὸν νὰ ἀνασυγχροτηθῇ.

Πρὸς τούτοις κατὰ τὸ 1914 ἐσκάφη εἰς βάθος μέχρι τοῦ βράχου δ δυτικῶς τῆς οἰκίας β χῶρος καὶ προήχθη εἰς σαφήνειαν τὸ πολύπλοκον σχέδιον αὐτῆς (εἰκ. 2), ἡρευνήθη καλύτερον τὸ γνωστὸν μέγα ἐλλειψοειδὲς ὡς καὶ ἡ ὑπ' αὐτὸν καλύβη καὶ, δπερ ἀπετέλεσε τὴν μεγαλυτέραν ἐπιτυχίαν τῆς ἀνασκαφῆς, ἐσαφηνίσθη μεγάλως τὸ ὑπὸ τὸν ναὸν μέγα κτίριον μετὰ τῆς περιφήμου ἐλλειψοειδοῦς κιονοστοιχίας. Ἐκτὸς τῆς κατὰ μέγα μέρος βεβαιώσεως τοῦ σχεδίου τοῦ κτιρίου ἐδείχθη, δτι, τὸ πολλάκις μνημονευθὲν μελανὸν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ ἀμέσως ἔρχομενον στρῶμα είναι τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν στρωμάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸν κτίριον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μελανὸν στρῶμα ἀνήκει εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους διὰ τὰ ἐν αὐτῷ εὑρεθέντα γεωμετρικὰ χαλκᾶ, ἔπειται δτι καὶ τὸ κτίριον εἰς τὴν αὐτὴν μακρὰν ἐποχήν, τὴν λεγομένην τοῦ σιδήρου ἡ γεωμετρικήν, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ.

Προετάχθη ἡ ἀνωτέρω λίαν συνοπτικὴ ἔκθεσις περὶ τῶν ἀνασκαφῶν, ἵνα κατανοηθῇ ἀμέσως, δποῖος πράγματι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς είναι δ προϊστορικὸς Θέρμος. Ἀντὶ τοῦ «μεγάλου βωμοῦ» καὶ τῶν δυσκολώτατα μετ' αὐτοῦ σχετιζομένων ὀλίγων κτιρίων ἔχομεν τώρα πολλὰ κτίσματα περὶ τὸν μέγαν ναὸν καὶ ὑπ' αὐτὸν, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα ἐλλειψοειδῆ. Ἔχομεν δηλ. συνοικισμὸν μὲν μικρὰ καὶ μεγάλα οἰκοδομήματα, τοῦ δποίου αἱ ἀρχαὶ φθάνουν πιθανώτατα μέχρι τῆς παλαιομυκητναϊκῆς ἐποχῆς, τὸ δὲ τέλος δρᾶται διὰ τῆς πρώτης ίδρυσεως τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν, 650 - 600 π. Χ. Ἡ ὑπὸ τὸν ναὸν ἐπίχωσις τῶν 2 μ. δὲν είναι κατὰ ταῦτα τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου, ἀλλὰ τὰ μὲν ἀνώτερα στρῶματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν γεωμετρικήν, τὰ δὲ κατώτερα εἰς τὴν παλαιοτέραν. Τίνα ἐκ τῶν κτιρίων ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιοτέραν καὶ τίνα εἰς τὴν νεωτέραν προϊστορικὴν περίοδον, πῶς αἱ δύο αὗται ἐποχαὶ σχετίζονται καὶ τίς τέλος ἡ σχέσις τοῦ μεγάλου ναοῦ πρὸς τὸ ὑπ' αὐτὸν μέγα γεωμετρικὸν κτίριον θὰ δεῖξῃ ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν οἰκοδομημάτων, εἰς ἣν μεταβαίνομεν.

Πρὸς τούτου πρέπει νὰ σημειώσω, δτι δὲν θὰ περιγραφῶσι πάντα τὰ ἀποκαλυφθέντα προϊστορικὰ κτίρια. Μερικὰ δηλ. ἀσήμαντα λείψανα, ἡ δσα δὲν ἡρευνήθησαν εἰσέτι ἐντελῶς θὰ δημοσιευθῶσι βραδύτερον, δταν μετὰ ἐν ἡ δύο ἀνασκαφικὰ ἔτη θὰ κατορθωθῇ νὰ δοθῇ ἐν πέρας εἰς τὰς ἐν Θέρμῳ προϊστορικὰς ἔρεύνας. Ἐνταῦθα θὰ ἔξετασθῶσιν, δσα καθ' ἕαυτὰ είναι δέξια λόγου κτίρια καὶ ὅσα σχετίζονται δπωσδήποτε πρὸς τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐπειδὴ ἡ παιδινσα πραγματεία ἔχει πάντιτε τὸν χαρακτῆρα τῆς πρυσωφινδ-

Eik. 2. Ναός Θερμίου Ἀπόλλωνος καὶ προϊστορικὰ ιτίσματα.

τητος, θὰ δικαιολογηθῇ, ἐλπίζω, ή παράθεσις ἀπλῶν σχεδίων, τὰ δοποῖα κατήρτισα μόνος μου. Κατὰ τὴν τελικὴν δημοσίευσιν πρέπει βεβαίως νὰ παρατεθῶσι λεπτομερέστερα καὶ ίδιαίτερα ἐν μεζονι κλίμακι σχέδια τῶν σπουδαιοτέρων κτιρίων.

Τὰ δύο μέγιστα καὶ σημαντικώτατα οἰκοδομήματα, τὸ βιορειοδυτικῶς τοῦ ναοῦ ἐλλειψοειδὲς καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸν ὠνόμασα δι' εὔκολίαν μέγαρα, Α καὶ Β (εἰκ. 2), τὰ οἰκήματα ἀνατολικῶς τοῦ μεγάρου Α γενικῶς ἐσημείωσα διὰ τοῦ α καὶ τὴν νοτίως τοῦ ναοῦ οἰκίαν διὰ τοῦ β. Διετήρησα δὲ ἐν τοῖς σχεδίοις καὶ τὰ σημεῖα α¹, α², α³, α⁴ καὶ β¹, β², β³, ἃν καὶ ἔκαστον ἐκ τούτων δὲν σημαίνει ἴδιον οἰκημα, ἀλλὰ χῶρον, παραλαβὼν ταῦτα ἀπὸ τοῦ ἡμερολογίου τῶν ἀνασκαφῶν μου διὰ τὸν λόγον, δτι διὰ τῶν αὐτῶν σημείων ἔχει δρισθῆ ή προέλευσις τῶν συγκολληθέντων ἀγγείων καὶ τῶν λοιπῶν ὁστράκων.

Τὸ μέγαρον Α εἶναι ἐν τῶν προϊστορικῶν κτιρίων τὸ σχετικῶς καλύτερον διατηρούμενον. Εἶναι μακρότατον ἐλλειψοειδὲς μήκους 22 μ. καὶ πλάτους μεγίστου 6 μ. Τὸ περίγραμμα ἔξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐλαφρότατα καμπύλον μέχρι περίπου τοῦ βιορείου στυλοβάτου τοῦ ναοῦ, μεθ' ὅ τὰ ἐκατέρωθεν σκέλη ἀποβαίνουσιν ἐντελῶς εὐθύγραμμα. Διὰ τὴν μικρότητα τοῦ σχεδίου ή θαυμασίως λεπτὴ καὶ ζωντανὴ καμπύλη δὲν εἶναι ἀρκετὰ αἰσθητή. Διὰ δύο ἐγκαρσίων τοίχων τὸ μέγαρον διαιρεῖται εἰς τρία. Μήκη τῶν μερῶν τούτων: 2.50 - 17 - 5 μ. Ἰχνη θύρας δὲν διατηροῦνται ἐπὶ τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, ἀλλ' δτι ὑπῆρχον εἶναι αὐτονότον, εἶναι δὲ πιθανώτατον, δτι τὸ μέσον αὐτῶν θὰ συνέπιπτε πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κτιρίου. Μόνον δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὸ πλάτος τῶν θυρῶν, διότι οὐδαμοῦ διετηρήθη ἀναντιρρήτως τὸ πέρας τοῦ ἐκατέρωθεν τῆς θύρας μέρους τοῦ τοίχου. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν εἰσοδον τοῦ μεγάρου δὲν εἶναι ἐντελῶς δμοια. Θὰ ὑπέθετε τις, δτι ὅπως ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐγκαρσίων τοίχων καὶ ἐνταῦθα ή θύρᾳ θὰ ἦτο μεταξὺ τοῦ ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος ἀναχωροῦντος τοίχου καὶ τοῦ ἐκ τοῦ δυτικοῦ. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος οὐδὲν ἐγκατέλιπεν ἔγνος. Κατὰ τὴν σκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων οὐδεὶς παρετηρήθη λίθος δυνάμενος νὰ ἀνήκῃ εἰς τοιοῦτον τοίχον. Ἀντιθέτως ἀπέναντι ἐθεβαίωθη τοῖχος ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος καὶ προχωρῶν ὑπὸ τὸν δυτικὸν στυλοβάτην μέχρι μήκους 2.30 μ. Ποῦ κατέληγεν δ τοῖχος εἶναι ἀδηλον, ἀλλὰ βεβαίως ἀνήκει εἰς τὸ μέγαρον. Κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν ἐκάλυπτε μεγάλην πλάκα, εἰς ἣν κατέληγε τὸ ἀνατολικὸν σκέλος, ἀλλ' ἀφηνεν ἔξι αὐτῆς ζώνην ἐλευθέρων πλάτους 0,12. Τὸ δυτικὸν σκέλος περατοῦται ἐπίσης εἰς παρομοίαν πλάκα (εἰκ. 3), μήκ. 0,40, πλ. 0,65, πάχ. 0,18 - 0,14, ἥτις ὅμως ἐλαξεύθη ἐπίτηδες, ὥστε νὰ ἀποτελῆται αὐλαξ, πλάτους 0,15, μεταξὺ τοῦ πέρατος τοῦ ὑψουμένου τοίχου καὶ τοῦ ἔμπροσθεν ἀκρους τῆς πλακός, ἀφεθέντος ἀθίκτου καὶ ἔξέχοντος 0,04 ὑπὲρ τὴν λάξευσιν. Ἀλλ' ή διαφορὰ αὕτη εἶναι σαφῶς διδακτική. Καὶ κατὰ τὸ δύο πέρατα τῶν σκελῶν ὑψοῦντο ἔύλιναι παρα-

στάδες, ἀλλ' αὗται κατὰ μὲν τὸ ἀνατολικὸν ἐσφηγοῦντι μεταξὺ τῶν τοίχων, κατὰ δὲ τὸ δυσμικὸν πέρας ἐστερεοῦντο ἐπὶ τῆς λιξεύσεως. Οὐδεὶς ἂρα θὰ ὑπῆρχε τοιχοὶ κλείων ἐνταῦθα τὸ μέγαρον καὶ οὐ εἴσιοδος δὲν θὰ ἦτο κατὰ τὸ μέσον τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἀλλὰ κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς ἐλλείψεως, οὓς τὸ καμπτολούμενον πέρας ἀπέβη διὰ τεκτονικοὺς λόγους εὐθύ. Ὁπως διὰ τὴν μεγάλην ἐπιμήκυνσιν τῆς ἐλλείψεως λόγοι στερεότητος ὑπηγόρευσαν τοὺς δύο ἄλλους ἐγκαρπίους τοίχους, οὕτως ἀπηγήθη, ὥστε καὶ τὸ ἐτερον πέρας τῆς ἐλλείψεως νὰ ἀποθῇ εὐθύ, ἐπειδὴ μάλιστα ἐνταῦθα διὰ τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας προσετίθετο καὶ ἄλλος κίνδυνος κατὰ τῆς ἀσφαλείας τῆς κατασκευῆς. Ὅτι ὅντως δ τοῖχος τῆς εἰσόδου εἶναι λείψανον τοῦ ἑτέρου ἄκρου τῆς ἐλλείψεως φαίνεται ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐκτὸς τῶν παραστάδων καὶ ἐκ τῆς ἀκολουθούσης λοξῆς διευθύνσεως τῆς θύρας.

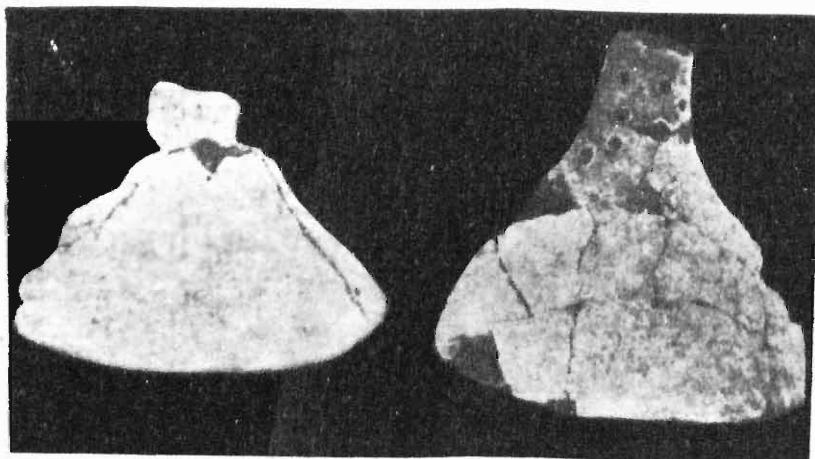
Τὸ δλον σχέδιον τῆς εἰσόδου νομίζω κατὰ ταῦτα παράγωγον ἔξ ἐκείνου τῆς γνωστῆς μεσοινωϊκῆς οἰκίας τοῦ Χαμαιζίου (Ξανθουδίδης, ΑΕ, 1906, 119 εἰκ. 1).

Οἱ τοῖχοι, ἐκτισμένοι καλῶς διὰ μικρῶν πλακομόρφων λίθων καὶ πηλοῦ ὡς συνδετικοῦ μέσου, δὲν διατηροῦνται παντοῦ εἰς τὸ αὐτὸν ὑψος. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν σκέλος ἔχομεν σφιζόμενον ὑψος 0.60 - 0.90, κατὰ τὸ δυσμικὸν 0.20 - 0.40. Πάχος ἔχουσιν οἱ ἔξωτεροι 0.55, δ κατὰ τὴν εἰσοδον 0.50, οἱ ἔσωτεροι μόνον 0.40. Τὸ ἀρχαῖον ὑψος τῶν τοίχων δὲν διτηρήθη οὐδαμοῦ, ἀλλ' ή ἀνωτέρα κατασκευὴ ἀπετελεῖτο ἐκ πλέγματος ξύλων καὶ καλάμων καλυπτομένων διὰ πηλοῦ. Ἰχνη τῆς τοιαύτης κατασκευῆς, τεμάχια πηλοῦ μὲ τύπους καλάμων παρετηρήθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου (ἐλλειψοειδῆ κτίσματα Θέρμου 20) καὶ ὑπ' ἐμοῦ. Ἀλλ' δποῖον ἀκριβῶς θὰ ἦτο τὸ ἔξωτερον τοῦ ξυλοπλέγτου πηλίνου μεγάρου δὲν δινάμεθα δσφαλῶς νὰ εἰπωμεν. Ἐνιαχοῦ ἐπὶ τῶν καμπύλων τοίχων, δποι οὔτοι διατηροῦνται εἰς μεγαλύτερον ὑψος, παρατηρεῖται κλίσις τοίχων 0.06 - 0.08, ὑποδεικνύουσα, δτι θολωτὴ ἦτο η ἀνωτέρα κατασκευὴ. Ἀλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, δπερ δὲν εἶναι ἀπλοῦν, θὰ ἐπανέλθωμεν.

Εἰκ. 3. Ἀριστερὰ παραστάς μεγάρου Α.

"Οπως καὶ ἀν ἔχωσι τὰ κατὰ τὸ ἔξωτερικὸν τοῦ κτιρίου, δ προορισμὸς αὐτοῦ τούλάχιστον εἶναι γνωστὸς νῦν μετὰ θετικότητος. Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν σκεύη μαγειρικὰ καθιστῶντα ἀναμφισβήτητον, διτὶ τὸ μέγαρον ἔχοντα σύμευεν ὡς κατοικίᾳ. Ἐν εἰκ. 4 βλέπει τις δύο πήλινὰ σκεύη, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον, ὅψ. 0.21 μεγ. διαμ. 0.21, εὑρέθη μὲ συντρίμματα καὶ ἄλλων ἐντὸς τῆς οἰκίας α¹, τὸ δὲ μικρότερον, ὅψ. 0.15 μεγ. διαμ. 0.20, ἐντὸς τοῦ μεγάρου ἐν μέρει μὲν κατὰ τὸ 1898 ἐν μέρει δὲ κατὰ τὴν ἔξετασιν τῶν χωμάτων τοῦ 1913. Τὰ σκεύη εἶναι κοῦλα ἔσωτερικῶς, παρουσιάζοντα λείαν ἐπιφάνειαν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἔξωτερικήν, ἥτις ἐμφανῶς ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου δεικνύει ἵχνη ἐπιδράσεως τοῦ πυρός. Ἐπὶ τοῦ μικροτέ-

Eik. 4. Πήλινοι κλίβανοι.

ρου ὑπάρχει ὑπὸ τὸ κυκλικὸν στόμιον μία σειρὰ μεγάλων ὀπῶν, ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τρεῖς καὶ τέσσαρες. Λιὰ τῶν σκευῶν τούτων ἡδύναντο νὰ ὀπτῶσι μικροὺς ἄρτους ἢ γλυκύσματα. "Οστις γνωρίζει τὰ σκεύη, τὰ δποῖα λέγονται μπογάρες ὑπὸ τοῦ λαοῦ μας, θὰ ἐννοήσῃ, διτὶ καὶ τὰ ἀρχαῖα πηλουργήματα παρόμοιον θὰ είχον σκοπόν. Δὲν γνωρίζω δια εὑρέθησαν καὶ ἀλλαχοῦ δμοια, ἀλλ' ἀνταποκρίνονται ἀριστα εἰς ἀρχαῖας περιγραφὰς τῶν κλιβάνων ἢ κριβάνων¹.

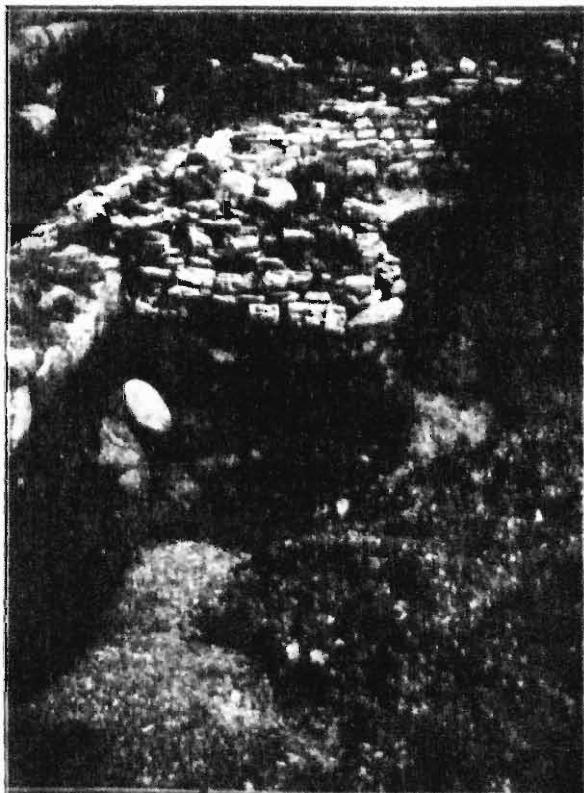
Πλὴν τοῦ κλιβάνου μεταξὺ τῶν ὀλίγων συντριμμάτων ἀγγείων καὶ ἄλλων πηλίνων, δσα διεφύλαξεν ὁ κύριος Σωτηριάδης ἐκ τῶν τοῦ μεγάρου, ὑπάρχουν καὶ πήλινα χυνδροειδῆ κομμάτια, τὰ δποῖα ὡς ποδαρικὰ ἔχαρακτήριζεν δ φύλαξ Λάμπρος. Ταῦτα κατενοήθησαν μόνον μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1913 ὡς μέρη περιέρ-

¹ Λιοσ. I. 96... καινῷ ἀγγείῳ κεφαλεῷ κλιβανοειδεῖ, ἀνωθεν μὲν περιφερεῖ καὶ στενῷ κάτωθεν δὲ τρῆμα ἔχοντι καθάπερ οἱ κλίβανοι. II. 81... ἀγγείῳ κεφαλεῷ σωληνοειδεῖ στενῷ κατὰ τὰ ἀνωθεν, τρήματα δὲ ἐκ τῶν ὑπὸ ποδὸς ἔχοντι καθάπερ οἱ κλίβανοι. Ιδε Ηλύμπερ, Technologie I. 67.

γιων χυτοπόδων. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας α¹ ἀπεκαλύφθησαν ὅχι ὀλιγώτεροι τῶν τριῶν τοιοῦτοι χυτοπόδες, ἐξ ὧν ὁ εἰς δύναται νὰ ἀναπαρασταθῇ συγκολλωμένων τῶν συναντήσεων τεμαχίων. Κυρίως πρόκειται περὶ δλοχλήρου μαγειρικῆς συσκευῆς, πυραύνου περιφεροῦς ἔχοντος λαβὴν σχήματος κολυμ्बου κάνουν καὶ τριῶν ποδῶν ἀνυψουμένων συμμετρικῶς ἀπὸ τοῦ περιγειλώματος τοῦ πυραύνου καὶ συγκλινόντων ἄνω, ἵνα σχηματίσωσι κυκλικὴν τρυπημένην κατὰ τὸ μέσον βάσιν. Σιντρίμιατα τοιούτων μαγειρικῶν σκευῶν εὑρέθησαν καὶ εἰς ἄλλας προϊστορικὰς οἰκίας τοῦ Θέρμου. Περὶ τοῦ προορισμοῦ των οὐδεμίᾳ ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία, διύτι εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκιῶν ἐν μέσῳ πολλῆς μελανῆς τέφρας.

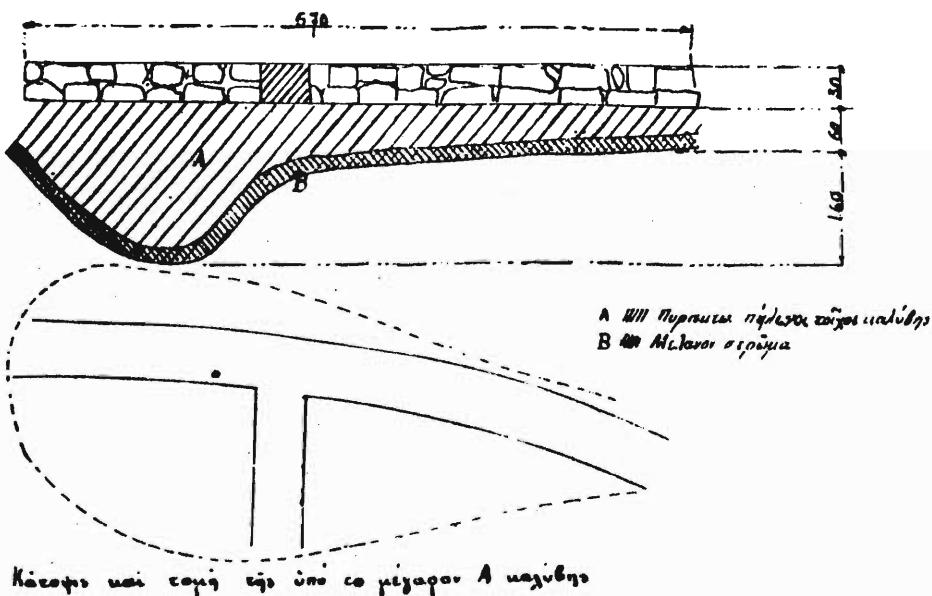
Βεβαίως δὲ Σωτηριάδης ἔκλινε νὰ πιστεύσῃ, (*ἔλλειψ. κτ. Θερμ.* 20), διὰ τοῦ κτίριον ἡτο ἡρῷον, διύτι ἐνόμισεν, διὰ ἐντὸς αὐτοῦ εὗρε τάφους, δύο δὲ τρεῖς, νεκρῶν καέντων καὶ ἐναγίσματα (ΑΕ, 1900, 180). Ἀλλὰ τοὺς τάφους, περὶ ὧν συχνός ἐγένετο λόγος, διφεύλομεν μιόνον εἰς ἀπλῆν εἰκασίαν τοῦ ἀνασκάψαντος, δστις εἰς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του οὐδένα ἀναφέρει πειστικὸν λόγον. Ἐκθέτει π. χ. διὰ ἐντὸς λάκκων εὗρε στρῶμα ἀνθράκων μετὰ τέφρας, ἐλάχιστα τεμάχια δοτῶν καὶ πετυρακτωμένην γῆν. Ἀλλὰ τὴν καιρίαν λέξιν, διὰ τὰ δοτᾶ ἡσαν ἀνθρώπινα, πάντοτε ἀπέφυγε νὰ μνημονεύσῃ. Δὲν ὑποχρεούμεθα λοιπὸν οὐδὲν ἐξ αὐτῶν τῶν ἐκθέσεων τοῦ κυρίου Σωτηριάδου νὰ δεχθῶμεν ως πραγματικὸς τοὺς τάφους τούτους.

Εύτυχῶς ὑπὸ τοὺς τοίχους τοῦ μεγάρου διετηρήθησαν παρόμοια χώματα πρὸς δσα περιέγραψε δὲ Σωτηριάδης καὶ ἡ ἀλήθεια ἐγένετο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ διὰ τῆς ἐπιμόνου ἔρευνῆς τῶν χωμάτων τούτων. Ἐπὶ τῆς παρατιθεμένης φωτογραφικῆς εἰκ. 5 καὶ τῶν σχεδίων εἰκ. 6 βλέπει τις, διὰ πράγματι πρόκειται περὶ

Εἰκ. 5. Λείφατα καλύβης. Πτυχαὶ πυρακτωθέντος πηλοῦ. Μυλόπετρα.

λάκκου δπωσδήποτε περιφερικού, πρὸς ὃν συγκοινωνεῖ ἄλλος ἀβαθέστερος καὶ ἐπιμήκης. Ὄποια εἶναι ἡ κάτοψις τῶν βαθυσμάτων τούτων δὲν ἡδυνήθην νὰ ἔξακριθώσω τελείως διὰ τὴν κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς καταστροφήν. Ἀλλὰ τὴν τομὴν γενομένην ὑπὸ τὸν καμπύλον τοῖχον ἔχομεν ἔξησφαλισμένην, ὅπως καὶ τὴν ἔκτασιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μεγάρου, καθόσον ἐκαλύφθη ὑπὸ τοῦ ἡμίσεος τοῦ ἐγκαρπίου τούχου.⁶ Ότι πρόκειται περὶ βαθύσματος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ἀνοιχθέντος, βεβαιοῦται ἐκ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι οἱ κατώτατοι τοῦχοι τοῦ μεγάρου πατοῦσιν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἴσοπεδωθέντος φυσικοῦ ἐδάφους. Διαγράφεται δὲ τὸ δάπεδον τοῦ βαθύσματος διὰ τοῦ 0.10 - 0.15 παχέος στρώματος γῆς ἀναμεíκτου

Εἰκ. 8.

μετ' ἀνθράκων καὶ μελανωπῆς. Υπὲρ τοῦτο μέχρι τῶν θεμελίων τοῦ μεγάρου ἔχομεν χώματα κοκκινωπά, πυρακτωθέντα, τὰ δόποια σχηματίζονται εἰς πολλὰς χαρακτηριστικὰς πτυχάς. Τοιαῦται πτυχαὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ προέλθουν ἐκ τῶν θερμανθεισῶν παρειῶν λάκκων, ἀνοιχθέντων χάριν καύσεως νεκρῶν. Ἀλλ' ἔξηγοῦνται καλῶς, ἐὰν ἀποδοθῶσι εἰς τὰ ἐλεύθερα πήλινα τοιχώματα καείσης ἔυλοπλέκτου καλύθης. Δύο τεμάχια πηλοῦ μὲ τύπους καλάμων συλλεγέντα ἐκ τοῦ βάθους τῶν πυρακτωθέντων χωμάτων ἀνήκουσιν ὠρισμένως εἰς τοιαύτην καλύθην, εἰς ᾧ ἀνήκει καὶ μυλόπετρα, τοῦ γνωστοῦ σχήματος τῶν προϊστορικῶν χεύνων, ἀποκαλυφθεῖσα ἐν ᾧ ἀκριβῶς θέσει φαίνεται ἐπὶ τῆς εἰκόνος 5. Οὐδεμία δῆμα ὑπολείπεται ἀμφιβολίᾳ, ὅτι ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ᾧ εἰς νεωτέρους χρόνους ὑψώθη τὸ μέγαρον Α ὑπῆρχε καλύθη, ἡς ἵκανὸν μέρος ἦτο ὑπόγειον μετὰ δρόμου διλιγάτερον βαθέος, διγοντος εἰς ταύτην. Ἡ καλύθη αὗτη ἐκάη καὶ καταχω-

σθενσα οὐδόλως φυσικὰ ἐλίφθη ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν κτισάντων τὸ μέγαρον. Εἶναι δὲ τοῦτο φανερὸν καὶ ἴσχυρὰ ἔνδειξις κατὰ τῆς γνώμης, ὅτι τὸ μέγαρον ἔχρησί-μευσε εἰς τὴν ἡρωολατρείαν, καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ὑπαρξίν τάφων. Διότι θὰ περιεμένομεν τότε τὸ ἥραφον νὰ περιβάλλῃ τὰς πυρᾶς καὶ ὅχι νὰ κτισθῇ ἀδιαφύρως πρὸς ταύτας. Τοιαῦται δὲ καλύβαι κατὰ τὸ ήμισυ ὑπόγειοι μετ' εἰσόδουν ἐπίσης ἐσκαμμένης εἰς βάθος καὶ κατερχομένης παρετηρήθησαν ἐν Σέσκλῳ ὑπὸ τοῦ Τσούντα (Προϊστ. Ἀκροπόλεις 115 - 118) καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας (Pfuihl AM, 1905, 331, κέ. 346). Πολλὰ συντρίμματα πυρακτωθέντος πηλοῦ δὲν φαίνονται βούρειως τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου, δπερ δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ὅπως ἐπὶ τῶν Ιταλικῶν καλυβῶν ἡ εἰσοδος δὲν ἦτο ἐστεγασμένη (Pfuihl ἐ. ἀ. 347).

Ἡ ἐποχή, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ μέγαρον Α, πρέπει βεβαίως νὰ ὁρισθῇ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ εὑρεθέντων συντρεμμάτων ἀγγείων ἢ ἄλλων εὔρημάτων. Ἐπειδὴ δμως δὲν συνελέχθησαν πάντα τὰ ὅστρακα κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφάς, ἔγω δὲ ἐλάχιστα εὑρον, ἢ ἀναπαράστασις ἀγγείων σημαντικῶν τῆς ἐποχῆς δὲν ἐγένετο δυνατή. Εύτυχῶς ἐντὸς τῶν πρὸς Α γειτονικῶν οἰκημάτων εὑρέθησαν ίκανὰ ὅστρακα, ἀφ' ὧν ἀπηρτίσθησαν ἀγγεῖα χαρακτηριστικὰ τῶν χρόνων τῶν κατοικιῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ οἰκήματα εἶναι νεώτερα κατά τι τοῦ μεγάρου Α, ἔχομεν ἐν τούτοις τὸν πολὺ χρήσιμον τερμῖνον αὐτεῖν.

Ἀνατολικῶς τοῦ μεγάρου φαίνονται δύο τοῖχοι ὑπὸ τὰ οἰκήματα α¹ καὶ α², οἵτινες εἶναι ἀναλημματικοί, ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων ἀπελεκήτων λίθων, καὶ παρίστανται ἐπὶ τοῦ σχεδίου, ὡς πάντες οἱ δμοιοι, δι' ἀπλῶν γραμμῶν. Οἱ τοῖχοι οὗτοι δὲν συνέχονται, ἀλλὰ προεκβαλλόμενοι σχηματίζουν ἀμβλυτάτην γωνίαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου α². Ἡ δημιουργία εἶναι πρὸς τὸ μέρος τοῦ μεγάρου. Ἄλλα πρὸ πάντων ἡ διεύθυνσις τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων, οἵτινες τρόπον τινὰ παρακολοινθοῦσι τὸ περίγραμμα τοῦ ἐλλειψοειδοῦς, καθιστῷ φανερόν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κτίσεως τῶν ἀναλημμάτων προϋπήρχεν ἡδη τὸ μέγαρον. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων ἐπικείμεναι οἰκίαι α¹ καὶ α² εἶναι νεώτεραι.

Ἐπίσης νεώτερα ἀποδεικνύεται ἡ οἰκία α¹ τῶν ἀνατολικῶν ἐπὶ τοῦ χώρου α⁴ ὑπαρχόντων δύο ἐλλειψοειδῶν, μτίνα μέχρι τοῦδε δὲν κατωρθώθη ἐντελῶς νὰ ἀποκαλυφθῶσι. Διότι τὰ ἐλλειψοειδῆ περιβάλλονται ὑπὸ σχετικῶν ἀναλημμάτων, ἐξ ὧν τὸ δυτικὸν Γ εἶναι φανερόν, ὅτι προϋπήρχε κατὰ τὴν κτίσιν τῆς οἰκίας α¹. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῆς οἰκίας α¹ καὶ τοῦ ἀνατολικῶς προσκειμένου ἐλλειψοειδοῦς ἀπέμενε κενὸν δυνάμενον νὰ ἀποθῇ ἐπικίνδυνον καὶ εἰς τὰ δύο πηλόδμητα κτίρια, ἐλήφθη φροντὶς νὰ περικλεισθῇ διὰ τῶν δύο χῶρος διὰ τῶν δύο γωνιούμενων τοιχαρίων. Εἶναι δημιουργός, ἀν δ στενὸς καὶ ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς προσιτὸς χῶρος ἔχρησιμοποιείτο δι' ἀλλην τινὰ διάγκην τῶν παροικούντων. Πιθανόν. Ἄλλα τὸν τέκτονα τῆς οἰκίας α¹ δὲν παρεκτίνεις βεβαίως νὰ προεκτείνῃ τὸν βύραιον τοίχον

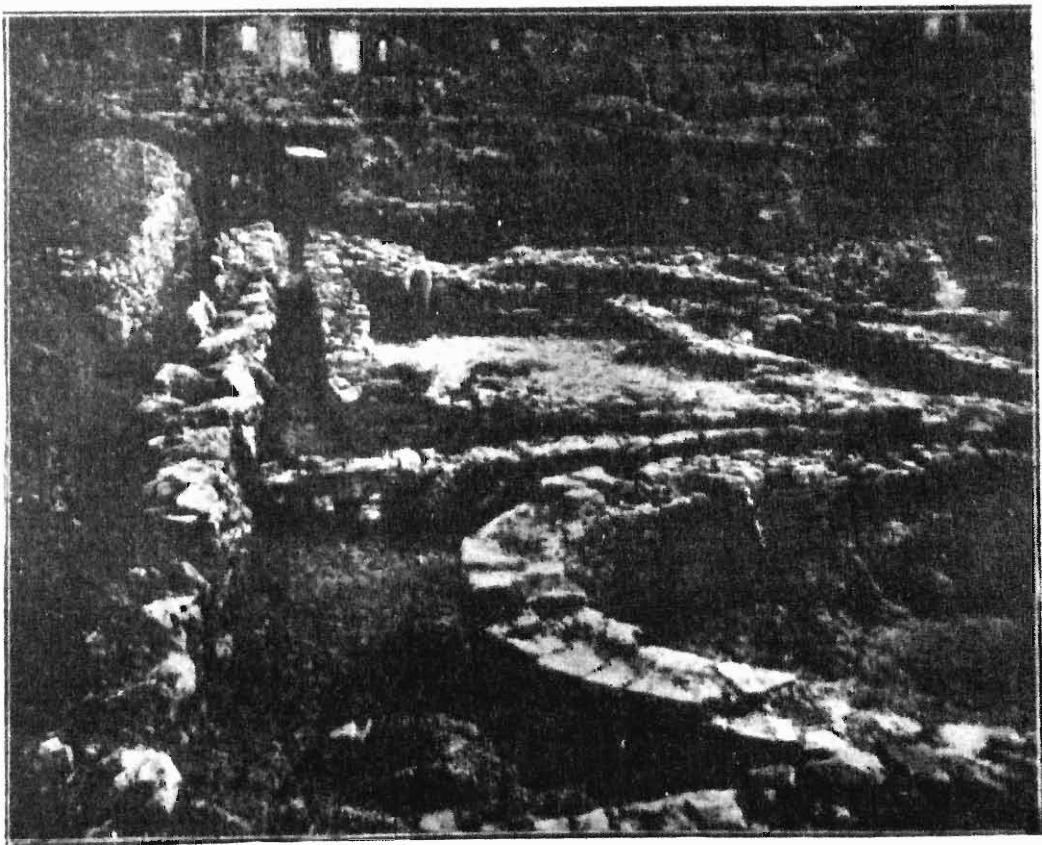
καὶ συνάψῃ εἴτα μετὰ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἡ πρόθεσις τῆς κατασκευῆς ἀποπάτου. Λόγοι μεγαλυτέρας ἔξασφαλίσεως τῶν κτιρίων ἡσαν οἱ ὑπαγορεύσαντες τὸ περίεργον κατασκεύασμα. Ὁφεῖλομεν πρὸς τούτοις νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν προσπάθειαν τοῦ τέκτονος νὰ συνδέσῃ τὸ κτίσμα α¹ πρὸς τὸ ἐλλειψοειδές, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἐπιζητηθεῖσαν συμμόρφωσιν τῆς βιορείας πλευρᾶς πρὸς τὴν τοῦ ἐλλειψοειδοῦς καὶ τὴν κατ' ἀκολουθίαν λοξὴν διεύθυνσιν τῆς δυτικῆς πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀνάλημμα.

Τίς ἡ χρονικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν ἐλλειψοειδῶν α⁴ καὶ τοῦ μεγάρου Α δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ γνωρίζωμεν. Ἐλλ' ὁ πρὸς βιορρᾶν μακρὸς κοινὸς τοῖχος (εἰκ. 7) ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν, δτι, οἰαδήποτε καὶ ἀν ἡτο ἡ χρονικὴ ἀκολουθία, ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἥν πάντα τὰ ἐλλειψοειδῆ ἡσαν συγχρόνως ὅρθια. Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν οἰκίαν α¹, διότι καὶ πρὸς ταύτην σχετικὸς εἶναι ὁ πρὸς βιορρᾶν τοῖχος. Δὲν εἶναι δὲ λόγος νὰ χωρισθῇ ἡ οἰκία α³. Ὡστε πάντα τὰ βιορείως τοῦ ναοῦ προϊστορικὰ κτίρια, πλὴν τοῦ ὅρθιογωνίου τοῦ χώρου α⁴, δπερ ἐκτίσθη ἐπὶ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς, ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἥν συγχρόνως κατφούντο.

Ο βόρειος μακρὸς τοῖχος δὲν εἶναι πανταχοῦ δὲν αὐτός. Ἀπέναντι τοῦ μεγάρου Α εἶναι πάχους μόνον 0.40 - 0.50, ἀπέναντι δὲ τῆς οἰκίας α¹ καὶ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς 0.70 - 0.75. Ἐκτὸς τούτου βλέπει τις ἐνταῦθα (ἰδὲ εἰκ. 7) ἐπὶ τοῦ βιορείου πέρατος καὶ πλάκας καθέτως ἐμπεπηγμένας, μὴ ὑπαρχούσας ἐπὶ τοῦ ἀναλήμματος τοῦ μεγάρου, διότι ἵσως ἐκεῖ κατέπεσαν καὶ ἐξηφανίσθησαν. Πιθανῶς εἰς τὰς καθέτους ταύτας πλάκας, ὅπως καὶ ἄλλαχοῦ θὰ ἴδωμεν, ἐσφηνοῦντο ξύλινοι στῦλοι ἀποτελοῦντες φράκτην, ἐφ' οὗ ἔξετείνοντο ὡς περίπου ἐπὶ κιονοστοιχίας αἱ στέγαι τῶν νοτίως ὑψουμένων κτιρίων. Ἡτο δὲ ἀναγκαῖον τὸ οίονδήποτε τοῦτο προπέτασμα ἐνταῦθα, διότι ἔξαιρετικῶς σφοδρὸς εἶναι ὁ βιορρᾶς ἐν Θέρμῳ καὶ τὰ ξυλόδμητα κτίρια μεγάλως ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου θὰ ἡπειλοῦντο.

Τὸ σημαντικώτερον τῶν κτιρίων τούτων εἶναι ἡ οἰκία α¹ καὶ διὰ τὴν διατήρησιν τῆς κατασκευῆς αὐτῆς καὶ τὴν περίσωσιν μεγάλου πλήθους δστράκων καὶ μαγειρικῶν σκευῶν. Ὅπεράνω καὶ μεταξὺ τῶν οἰκιῶν α¹ καὶ α³ ὑπῆρχε τετράγωνον κτίριον, 6.60 × 6.60, τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τὸ δποῖον μετὰ τὴν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ σχεδιογράφησιν διελύσαμεν χάριν τῆς ἐρεύνης τῶν πολὺ σπουδαιοτέρων κατωτέρων στρωμάτων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ καλλιεργουμένου ἐδάφους εὑρίσκοντο, ὡς καὶ ἄλλαχοῦ, δστρακα ἐλληνιστικὰ ἔξινούμενα μέχρι τοῦ βάθους περίπου 0.30, μεθὸ ἐφαίνοντο ἀνευ μεσολαβήσεως τὰ προϊστορικὰ δστρακα τῆς ἐπιχρατούσης ἐν Θέρμῳ τάξεως τῶν μετὰ πηλοῦ πρασινοφαίου ἀγγείων. Τὰ δστρακα ταῦτα δὲν ἀνήκον εἰς τὴν οἰκίαν α¹ ἢ τὴν γειτονικὴν ἀλλὰ προήρχοντο ἐξ ἐπιχώσεως κατελθούσης ἐκ τοῦ ἀνατολικῶς ὑψουμένου ἐδάφους. Τὰ δστρακα τῶν οἰκιῶν ἐνεφανίσθησαν ἀραιὰ μὲν ἐντὸς τοῦ ἐκ τοῦ διαλυθέντος πηλοῦ τῶν

τοίχων καὶ στεγῶν σχηματισθέντος στρώματος ἐξ ὅγνοῦ κοκκινοχώματος, ἀφθονα δὲ ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου διαπέδου τῶν οἰκιῶν καὶ ὑπὸ τὸ κοκκινόχωμα. Τὸ τελευταῖον εἶχε πάχος 0.40 - 0.50 καὶ ἦψηζεν εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας. "Οτι πραγματικῶς προηλθεν ἐκ τοῦ διαλυθέντος πηλοῦ τῶν τοιχωμάτων καὶ στεγῶν, ἔξαγομεν καὶ ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ενρεθέντων πολυαριθμιῶν τειμαχίων πηλοῦ, ἀτινα

Εἰκ. 7. Οἰκία α'. Βάρειος περίβολος.

παρέμειναν ἀδιάλυτα καὶ δεικνύοντα τύπους καλάμων. Διετηρήθη δὲ τὸ στρώμα τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐσχηματίσθη μετὰ τὴν κατερεύπωσιν τῶν οἰκιῶν, ἀδιατάρακτον μέχρι τῶν ἀνασκαφῶν, διότι οὐδαμοῦ ἐφάνη ἴχνος νεωτέρας ὑπὲρ τὰς οἰκίας κατασκευῆς. Διὰ ταῦτα διεφυλάχθησαν μέχρις ἡμῶν πάντα τὰ ἀγγεῖα καὶ σκεύη, δσα οἱ τελευταῖοι κύριοι τῶν οἰκιῶν ἐγκατέλιπον. Ὁλίγιστα μόνον δστρακα διέφυγον τὴν προσοχὴν τῶν ἐργατῶν μυν ἐκ τῶν ἀγγείων τῆς οἰκίας α¹. Ἐκ τῆς γειτονικῆς δὲν συνεκροτήθησαν εἰμὴ ἐλάχιστα ἀγγεῖα, διότι τὸ μεγαλύτερον νότιον μέρος αὐτῆς εἶχε σκαφῆ κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἐργασίας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀκολουθεῖ, διὰ τὰ ἀγγεῖα τῆς οἰκίας α¹, α³ καὶ τοῦ μεταξύ χώρου α², διὰ εὐρέθησαν καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, εἶναι λίαν σημαντικὰ διὰ τὴν χρονολογίαν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν δλίγον ἢ πολὺ προγενεστέρων ἐλλειψοειδῶν. Περὶ τῶν ἀγγείων ἀνηκόντων εἰς πολλὰς τάξεις θὰ γίνῃ μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν κτιρίων ἔκτενέστερος λόγος. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρχεῖ νὰ εἴπωμεν, διὰ τὰ χαρακτηριστικά τερατὰ ἐκ τῶν ἀγγείων εἶναι προϊόντα ἐγχωρίου ἢ γειτονικοῦ ἐργοστασίου ἀναπαράγοντος γνωστὰ κρητομυκηναῖκα ἀγγεῖα, ὃν ἔνια παρουσιάζουν γνωρίσματα τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν παρετηρήθη ὅστρακον, περὶ οὐ νὰ δύναται νὰ εἴπῃ τις διὰ ἀνήκει εἰς τὴν ὑστερομυκηναῖκὴν ἐποχὴν, συνάγεται, διὰ πιθανώτατα αἱ οἰκίαι θὰ εἶναι παλαιότεραι τοῦ 1350 π. Χ. καὶ ἀσφαλῶς νεώτεραι τοῦ 1500 π. Χ. Τὰ ἐλλειψοειδῆ α⁴, καθόσον ἐξηρευνήθησαν, καὶ τὸ μέγαρον Α ἔκτισθησαν, ὡς εἴπομεν πρὸ τῶν οἰκιῶν, ἀλλὰ δὲν παρέσχον παλαιότερα ὅστρακα. Καὶ περὶ τούτων ἄρα προκειμένου ὡς καὶ τῆς προγενεστέρας τοῦ μεγάρου καλύβης δὲν δυνάμεθα νὰ μνημονεύσωμεν παλαιοτέραν τῆς παλαιομυκηναῖκῆς ἐποχῆς.

Ἡ οἰκία α¹ ἀποτελεῖται ἔξι ἐνὸς μόνου δωματίου, οὗ ἡ ἔκτασις ἐσωτερικῶς εἶναι 7.60×4.70 . Κατὰ τὸ μέσον τῆς Ν πλευρᾶς διετηρήθη τοιχάριον μήκους 1.10 καὶ πάχους 0.25, διερχόμενον πιθανῶς εἰς διαίρεσιν τοῦ χώρου, ὃν καὶ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι πλευρᾶς οὐδὲν διετηρήθη παρομοίου τοίχου ἔχνος.. Τὸ δάπεδον εὐρέθη διὰ πλακῶν ἐστρωμένον, ἀλλ' αἱ πλάκες ἥσαν πολὺ ἀραιαὶ καὶ σπανίως συνεχεῖς. Κατὰ τὴν προέκτασιν τοῦ τοιχαρίου καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ ὑπῆρχεν ἡ κεντρικὴ ἐστία ἐστρωμένη πυκνῶς διὰ πλακῶν καὶ χαρακτηριζομένη ὅχι μόνον διὰ τῆς ἀφθόνου ἔκει παρατηρηθείσης μελανῆς τέφρας ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν συντριμμάτων δύο ἡ τριῶν χυτροπόδων τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος εἴδους. Ἀπωτέρω, διπού σημειοῦται ἐπὶ τοῦ σχεδίου διακρίσιμος κύκλος, ἐπὶ πλακῶν ἐπίσης καὶ ἐν μέσῳ τέφρας συνελέχθησαν τὰ τεμάχια τοῦ καλύτερον διατηρουμένου χυτρόποδος, διτις εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπαρασταθῇ. Τρίτη ἐστία ἔκειτο παρὰ τὸ τοιχάριον καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ. Ἡ θύρα κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τῆς Ν πλευρᾶς ἔχει ἀνοιγμα 1 μ. καὶ εἶναι πολὺ ἀπλῆ. Διακρίνεται μόνον ἐκ τῆς λεπτύνσεως τοῦ 0.50 παχέος τοίχου εἰς 0.20 κατὰ τὴν οἰκείαν θέσιν. Οὐδεμίᾳ δὲ διετηρήθη κατασκευὴ διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῶν παραστάδων ἢ τῆς στρόφιγγος. Ως πρὸς τὴν λοιπὴν κατασκευὴν τῆς οἰκίας, ἐπειδὴ δὲ Β καὶ Α τοίχος διετηρήθησαν κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ 1 μέτρου, δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν εἰκασίας ἴκανῶς πιθανάς. Οἱ τοίχοι δηλ. οὗτοι κατὰ μὲν τὴν γωνίαν, ἔνθα συναντῶνται, ὕψοῦνται ἀκριβῶς κάθετοι ἐπὶ τοῦ ἔδαφους, καθ' ὃσον δμως ἀπομακρύνονται, κλίνουσιν δεὶ μᾶλλον πρὸς τὰ ἐντός. Ἐπὶ τῆς φωτογραφικῆς εἰκόνος 7 δύναται τις νὰ ἴδῃ τὴν παράδοξον ταύτην τοῦ Β τοίχου κλίσιν. Εἶναι ἀδύνατον

νὰ ἔρμηνειθῇ τὸ φαινόμενον ὡς ἀποτέλεσμα πιέσεως ἢ ὡς διάσπασις τοῦ τοίχου δι' οἰονδήποτε λόγον. Λιότι ἡ κλίσις εἶναι κανονικὴ ἐσωτερικῶς καὶ ἔξωτερικῶς καὶ προχωρεῖ βαθμηδόν, καὶ¹ ὅσον ἀφιστάμεθα ἀπὸ τῶν ἐκατέρωθεν γωνιῶν. Οὗτο ἡ κλίσις κατὰ τὸ μέσον τοῦ τοίχου εἶναι 0.13 ἐπὶ 1 μ. ἡφους, δμοίᾳ δὲ εἶναι περίπου καὶ ἐπὶ τοῦ Α τοίχου, ὅστις ἀτυχῶς δὲν διατηρεῖται καλῶς κατὰ τὸ ἔτερον ημισυ. Ἀλλὰ καὶ ἄλλως τὴν κλίσιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν ὡς τυχαίαν. Λιότι, ὡς θὰ ἴδωμεν, πάντα τὰ ἐν Θέρμῃ ἐλλειψοειδῆ, τὰ δποῖα ἀποτελοῦσι τὴν μεγίστην πλειστότητα ἐκ τῶν προϊστορικῶν κτιρίων ἐν σχέσει πρὸς τὰ δρθιογόνια, παρουσιάζουν τοὺς τοίχους κεκλιμένους, κατακορύφους δὲ μόνος, δταν πρόκειται νὰ διασταυρωθῶσι μετ' ἐγκαρφούσιν τοίχων, εἶναι δὲ τὰ δρθιογόνια κτίσματα, ὡς αἱ οἰκίαι α¹ καὶ α², δμοία πρὸς τὰ ἐλλειψοειδῆ κατὰ τὴν λοιπὴν ὑπὲρ τοὺς λιθίνους τοίχους κατασκευήν. Οἱ τοίχοι ἔκλινον διὰ νὰ δεχθῶσι καλῶς τὸν ἔστρινον πλεκτὸν θόλον, ὅστις μὲ τὸν ἐπαλειφόμενον ἐκατέρωθεν πηλὸν δπέβαινεν ἵκανῶς βαρύς, διετηροῦντο δὲ κατακόρυφοι κατὰ τὰς γωνίας χάριν τῶν ἐκεῖ τοποθετουμένων καθέτων στύλων, οἵτινες ἀνέχοντες καθ' οἰονδήποτε τρόπον τὴν κορυφαίαν τῆς στέγης ἔξησφάλιζον οὕτω τὴν στεψεύτητα τοῦ θόλου. Ὡς πρὸς τὰς οἰκίας α¹, α² ὑποθέτω, δτι ἐπὶ τῶν τεσσάρων γωνιῶν ὑψοῦντο δοκοὶ κάθετοι, ἐφ' ὧν ἐπετίθεντο σηρήνικοι, ὥστε νὰ ἀποτελῆται τὸ εἰδος τῆς στέγης, δπερ ἡμεῖς ἐν Πελοποννήσῳ καλοῦμεν σκούρια (Walmdach). Ὑπὸ τὴν τοιαύτην στέγην, καὶ ἀκριβέστερον ὑπὸ τὸν τοιοῦτον σκελετὸν στέγης, ἐκαμπύλοῦτο δ πλεκτὸς θόλος καὶ συνδεόμενος ἐπεργοῦντο καὶ ἐκ τῶν ἀνωθεν. Διὰ τὴν τοιαύτην δὲ ὑποστήριξιν τῶν θόλων ἔξηγεῖται καὶ ἡ ἐντελῆς ἀπουσία βάσεων κιόνων ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν κτιρίων. Οὔτε ίδιαζούσας πλάκας οὔτε ὄπας ἐπὶ τοῦ ἔδαφους ἡδυνήθην νὰ παρατηρήσω.

Ἡ οἰκία α³ εἶναι μεγαλυτέρα, 9.30×5.50. Εἶναι περίεργον, δτι τὸ μῆκος τῆς μακρᾶς πλευρᾶς αὐτῆς ἔξωτερικῶς εἶναι ἀκριβῶς ἵσον πρὸς τὸ τῆς βιορείας πλευρᾶς τῆς οἰκίας α¹ ἐὰν συμπεριληφθῇ ἡ μέχρι τοῦ ἐλλειψοειδοῦς προέκτασις, 10.20 μ. δηλ. Ἀλλὰ περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς οἰκίας α³ γνωρίζομεν ὀλιγώτερα. Ἡ θύρα θὰ ἦτο πιθανῶς κατὰ τὴν Ν ἐπίσης πλευράν. Ὁ Α τοῖχος ἔχει τὸ ήμισυ τῶν ἀλλων πάχος, δηλ. 0.25. Καὶ ἐνταῦθα εὑρέθησαν πολλὰ τυπώματα καλαμωτῆς. Ἐκτὸς τῶν δστράκων τῶν ἀγγείων σημειώνω ὡς ἔξαιρετικὸν εῦρημα, δτι κατὰ τὴν Β πλευρὰν ἐν μέσῳ τῆς τέφρας τῆς ἐστίας συνελέχθησαν 17 τεμάχια χαυλιοδόντων κάπρου, δτινα είχον κοπῆ καὶ τρυπηθῆ καταλλήλως, ἵνα ἀποτελέσουν τὴν κατὰ ζώνας διακόσμησιν κράνους.

Ως πρὸς τὰ ἐλλειψοειδῆ α⁴ πιθανώτατον εἶναι, δτι καὶ τὰ δύο μίαν ἀπετέλουν κατοικίαν. Κατωτέρω ἐπὶ τῆς οἰκίας β θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλο παρόμοιον παράδειγμα. Ἔνεκα τῆς παρερχομένης ἐνταῦθα αὖλακος ποτιστικοῦ νεροῦ τῶν ἀγρῶν

ή ἔξερεύνησις τοῦ ἐνδιαιφέροντος τούτου συμπλέγματος τῶν ἐλλειψοειδῶν κατέστη ἀδύνατος μέχρι τοῦδε. Ἡ βιορεία πλευρὰ διατηρεῖται σχετικῶς καλύτερον εἰς 0.60-0.70 ὑψος καὶ παρουσιάζει διὰ τοῦτο κλίσιν 0.10-0.12. Ἐντὸς τῆς ἐλλείψεως συνελέχθησαν πολυάριθμα ἀποτυπώματα ἐκ πηλοῦ παχειῶν στρογγύλων δοκῶν διασταυρουμένων μετ' ἄλλης ὁρίζοντας.

Ἐπὶ τῶν ἔρειπών τῶν ἐλλειψοειδῶν καὶ τῆς οἰκίας α⁸ ὑψώθη βραδύτερον κτίριον, φαινόμενον τούλαχιστον δρθιογώνιον, δπερ διαιρεῖται ἀσφαλῶς εἰς τρία μέρη. Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουσι πάχος μικρότερον 0.40, ἐνῷ οἱ ἐξωτερικοὶ 0.50. Πλείσια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῶσι περὶ τοῦ κτίσματος. Πόσον ἔξετείνετο πρὸς βιορρᾶν τὸ τοίτον δωμάτιον εἶναι ἀγνωστον.

Νοτίως τοῦ μεγάρου Α ἔχομεν ἐλλειψοειδὲς δμοιον πρὸς τὰ ἄλλα κατὰ τὸ ὅξὺ ἀκρον τῆς ἐλλείψεως. Εἰς τὸ κτίσμα, δπερ ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ὡς τὸ μέγαρον Α ἐδάφους, ἀνήκουσι βεβαίως οἱ ἔξ πίθοι, ἀν καὶ δ διακόπτων τὸ περίγραμμα εἶναι δυσσυμβίβαστος πρὸς τὴν τοιαύτην ἐκδοχήν. Ἰσως οὗτος μόνον νὰ ἐτοποθετήθη ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κτιρίου. Οἱ πίθοι, διατηρούμενοι νῦν εἰς μικρὸν ὑψος, περιεῖχον παρόμοιον πρὸς τὸ πέριξ χῶμα καὶ δὲν ἔχρησίμευσαν εἰς ἀποθήκευσιν ἵερᾶς τέφρας. Θὰ ἥσαν προωρισμένοι εἰς διατήρησιν στερεοπον ἡ ὑγρῶν προμηθειῶν τῶν ἐνοίκων. Ἡ διατήρησις τοῦ κτιρίου εἶναι κακί, οὕτε ἐγκένετο δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ἡ συνέχεια αὐτοῦ ἀνατολικῶς τοῦ στυλοβάτου. Ὁ Β τοῖχος ἐν τούτοις, παρὰ τὸν δποῖον παρέρχεται ἄλλος ἐλλειψοειδῆς ἀνήκων εἰς ἐπισκευὴν τοῦ αὐτοῦ, ἡ ἄλλο διάφορον κτίσμα, παρὰ τὸ μικρόν, 0.30, ὑψος εἰς δ διετηρήθη, δεικνύει σαφῶς ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἐντὸς κλίσιν τόσον κανονικὴν καὶ κατὰ τὰς δύο πλευράς, ὥστε νὰ εἶναι ἀναμφισβήτητον, δτι αὗτη ἐπεδιόχθη σκοπίμως.

“Οπως ἐν α⁴ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐλλειψοειδῶν ἰδρύθη ἐπ’ αὐτῶν καὶ ἐν μέρει τῆς οἰκίας α⁵ δρθιογώνιον κτίριον, οὗτο συνέβη καὶ μετὰ τὴν κατερείπωσιν τοῦ μεγάρου Α. Κατὰ τὸ ΝΑ ἀκρον αὐτοῦ ἔχομεν τὸν τοῖχον Δ 0,40 ὑψηλότερον ἐκτισμένον τοῦ παρακειμένου τοίχου τοῦ μεγάρου, δν ἀσφαλῶς κατὰ τὴν προέκτασιν ὑπερέβαινε. Ἀνήκει οὕτω δ τοῖχος Δ εἰς δρθιογώνιον ἵσως κτίριον, δπερ είχεν ἐπικαθίσει ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ παλαιοῦ μεγάρου, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ λείψανα τοίχων παραλειφθέντα ἐπὶ τοῦ σχεδίου δεικνύουσι. Ἡ σπουδαιότης τοῦ κτιρίου δι’ ἡμᾶς ἔγκειται ἐν τούτῳ, δτι οἱ τοῖχοι Δ καὶ Ε εἶναι ἐκτισμένοι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐπιπέδου, ἐφ’ οὐ καὶ τὸ νοτίως ἐκτεινόμενον μέγαρον Β. Κατὰ ταῦτα τὸ τελευταῖον ἐκτίσθη μόνον μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ ἔξαφάνισιν τοῦ μεγάρου Α.

“Ηδη ἀπὸ τοῦ 1913 ἐθεβαίωθη, δτι ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ μεγάρου δὲν εἶναι εὐθύγραμμος ἀλλ’ ἐλαφρῶς καμπύλος. Τὸ βέλος τοῦ τόξου κατὰ τὸ μέσον εἶναι 0,30, ἐφόσον εἶναι ἀκριβεῖς μετρήσεις ἐπὶ τοίχων ἐκτισμένων μὲν ἐπιμελῶς ἀλλ’ ἐξ ἀπε-

λεκήτων λίθων. Ἡ καμπυλότης λίαν ἐναργῆς εἰς αὐτόπτην¹ διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ σχεδιάσαντος μηχανικοῦ Λυκάκη, τὸ ἐσφαλμένον δὲ τοῦτο σχέδιον μετ' ἄλλων ἀνακριβειῶν συνετέλεσε εἰς τὴν τελείαν παρανόησιν τοῦ κτιρίου.

Κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἐθεβαιώθη ἐν πρώτοις ὁ δεύτερος ἐγκάρσιος τοῖχος κατὰ τὸ σημεῖον γ (εἰκ. 2), οὗτινος τὸ λοιπὸν μέρος ὡς καὶ τὸ ἀντίστοιχον

Εἰκ. 8. Ἀνατολικὸς τοῖχος μεγάρου Β.

ἀπὸ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς ἀναχωροῦν τμῆμα κατεστράφη κατὰ τὰς πρώτας ἀνασκαφὰς τοῦ ναοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐθεβαιώθη καὶ τὸ τέλος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μεγάρου κατὰ τὸ σημεῖον δ. "Οτι ἐνταῦθα θὰ ἐπεργατοῦτο ὁ τοῖχος, ὑπώπτευσα ἐκ δύο λεπτῶν πλακῶν (γ εἰκ. 9), αἴτινες κατὰ μοναδικὸν τῷόπον ἥσαν τοποθετημέναι ἐγκαρσίως πρὸς τὸν τοῖχον καὶ κατακορύφως πρὸς τὸν ὑπ' αὐτὰς μέγαν λίθον.

¹ Ής εἰς τὸν Koch π. χ. (AM 1914, 254 καὶ RM, 1915, 58).

Ο σκοπός ἡτο νὰ ἐπιφυλαχθῇ ἵσομέτρητος χῶρος πρὸς προσαρμογὴν τῶν ξυλίνων παραστάδων. Ή εἰκασία ἔβεβαιώθη, δταν ἀποφασίσας χάριν ἀκριβεστέρας ἐρεύνης νὰ ἀπομακρύνω κατὰ τοῦτο τὸ μέρος τὸν ὑπεράνω τοῖχον τοῦ σηκοῦ παρετήρησα συμφώνως πρὸς τὰς προσδοκίας μου, δτι ὁ μακρὸς ἀνατολικὸς τοῖχος συνήπτετο μετ' ἄλλου ἐγκαρσίου κατὰ τὸν τρόπον τὸν παρατηρηθέντα ἐπὶ τοῦ μεγάρου Α. Μεταξὺ δηλ. τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου καὶ τῶν ὀρθίων πλακῶν ἀπέμενε χῶρος πλάτους 0.15 χοήσιμος εἰς τὴν ὑποδοχὴν τῆς ξυλίνης παραστάδος.

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἀπὸ τῶν χόρτων καὶ χωμάτων ἐδείχθη προσέτι, δτι καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος εἶναι ἐλαφρῶς καμπύλος. Δὲν διέφυγε δὲ οὕτε τὸν Σωτηριάδην ἥ ἔξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν κλίσις τοῦ τοίχου (ΑΕ, 1900, 179), ὅστις πολλαχοῦ διατηρεῖται μέχρι ὑψους 0.90 (εἰκ. 8). Ἐπὶ τοιούτου ὑψους, μάλιστα κατὰ τὸ μεγαλύτερον δωμάτιον, ἐμέτρησα κλίσιν 0.08. Ἀλλὰ καὶ ὁ βόρειος τοῖχος παρουσιάζει ἐλαφρὰν κλίσιν καὶ ὁ δυτικός, καθόσον διατηρεῖται, μετὰ τὸν πρῶτον ἐγκάρσιον τοῖχον. Τὸν δυτικὸν τοῖχον θὰ συμπληρώσωμεν συμφώνως πρὸς τὸν ἀνατολικόν. Ως πρὸς τὴν εἰσοδον (εἰκ. 9),

Εἰκ. 9. ΝΑ γωνία μεγάρου Β.

δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀν ἡτο δμοία πρὸς τὴν τοῦ μεγάρου Α ἥ ἐσχηματίζετο κατὰ τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Τὸ δλον μῆκος τοῦ μεγάρου εἶναι 21.40 μ., τὰ δ' ἐσωτερικὰ μήκη τῶν διαμερισμάτων: 2.20 μ., 9.13 μ., 8.15 μ. Παρὰ τὸ μῆκος 21,40 μ. τὸ πλάτος κατὰ τὸ βόρειον ἀκρον εἶναι 7.30 μ., κατὰ δὲ τὸ μέσον κατά τι μεγαλύτερον.

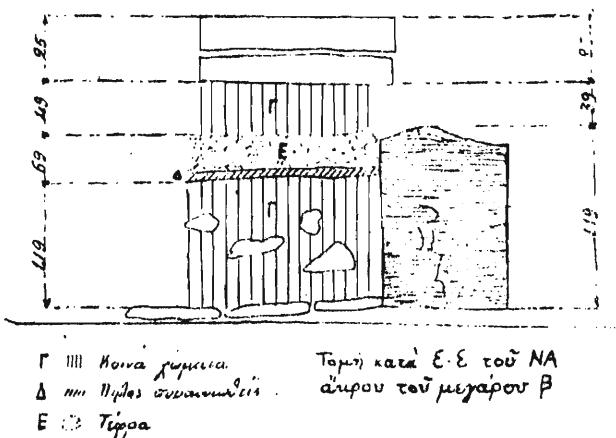
Κατὰ ταῦτα εἶναι φανερόν, δτι τὸ μέγαρον Β δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ παλαιοτέρου μεγάρου Α, διότι, ὡς ἐκεῖνο, εἶναι ἐλλειψοειδές, μὲ κεκλιμένους καμπύλους τοίχους, διαιρούμενον εἰς τρία. Η μόνη διαφορὰ εἶναι δτι, ἀντὶ τοῦ ἐκεῖ σφηνοειδοῦς ἀκρου τῆς ἐλλείψεως, ἐνταῦθα ἔχομεν ἐλαφρύτατα καμπύλον τόξον

συναπτόμενον γιωνιωδῶς πρὸς τοὺς μακροὺς τοίχους. Λυνάμεθα δὲ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης μεταβολῆς, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ μεγαλύτερον πλάτος 7.30 μ. ἀπέναντι 5.50 μ. Ὁ τέκτων δηλ. τοῦ μεγάρου Β ἐπεδίωξε νὰ ἐπιτύχῃ μεγαλύτερον χῶρον μὲ τὴν αὐξῆσιν τοῦ πλάτους, ἀλλ' ἡ κατασκευὴ ὁγκωδεστέρου πλεκτοῦ θόλου ἔξετίθετο εἰς μεγαλύτερον ἀπὸ τοῦ βιορρᾶ κίνδυνον. Ἰσως δὲ εἰχον τότε οἱ τέκτονες τὴν πεῖραν, ὅτι καὶ μικρότεροι συνεσφιγμένοι θόλοι, ὡς ἡσαν οἱ τῶν παλαιοτέρων ἐλλειψοειδῶν, δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν βίαν τοῦ βιορείου ἀνέμου. Ἀκολούθως περιωρίσθη εἰς ἐλαφρὰν καμπύλην τὸ ἰσχυρῶς τεταμένον τόξον καὶ ἡ μετρίως κυρτουμένη βορεία πλευρὰ εὔρισκεν ἄμεσον στήριγμα εἰς τὸν ἔγγυς ἐγκάρδιον τοίχον.

Πρὸς ἔξετάσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἐλλειπτικὴν κιονοστοιχίαν, τὴν περιθέουσαν τὸ μέγαρον, σκόπιμον εἶναι νὰ μελετήσωμεν τὴν μεταξὺ τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάρου καὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ ἐπίχωσιν. Ἐν εἰκ. 10 ἔχομεν τὴν τομὴν ε-ε 1 μ. βιορειότερον τοῦ νοτιανατολικοῦ πέρατος. Τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τοῦ μεγάρου ἐνταῦθα

σημειοῦται διὰ τῆς πλακοστρώσεως, ἥτις ἐλάχιστα ὑπέροχειται τῆς κατωτάτης σειρᾶς λίθων τοῦ παραπλεύρως τοίχου. Μετὰ πάροδον χρόνου ἀγνωστον πόσου τὸ δάπεδον ὑψώθη κατὰ 0.50. Διότι ὑπὲρ τὴν πλακόστρωσιν βλέπομεν κοινὰ χώματα καὶ λίθους, ἐπ' αὐτῶν δὲ στρῶμα 0.04 - 0.05 πάχους ἐκ πυρακτωθέντος πηλοῦ, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ἀναμφιβόλως ὡς βάσις ἐστίας. Υπεράνω τοῦ πυρακτωθέντος καὶ κοκκινίζοντος πηλοῦ φαίνεται τέφρα μελανὴ διαστιζομένη ὑπὸ πολυαριθμων μικρῶν συντεριμάτων ὁσταρίων, ἰσχυρῶς καέντων, πάχους 0.20, μεθὸ ἀκολουθοῦσι κοινὰ χώματα καὶ τέλος οἱ δύο λίθοι τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ.

Τὴν ἀνωτέρω τομὴν καὶ τὰς περὶ τῶν σχετικῶν στρῶμάτων εἰδήσεις ἐπέτυχον ἐννοεῖται, ἀφοῦ διέλυσα κατὰ τὸ μέρος τοῦτο τὸν ἀσήμαντον τοίχον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐτοποθέτησα παραπλεύρως δυτικώτερον καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει τους ἄλλως εἰς τεμάχια πολλὰ συντετριμμένους λίθους. Τὸ αὐτὸν ἀναγκαῖον ἐγχείρημα, ἵνα ἀπομακρύνω δηλ. τὸν τοίχον τοῦ σηκοῦ καὶ ἐψευνήσω τὰ ὑπ' αὐτὸν στρῶματα, ἐνήργησα καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν. Τοῦτο δέ, διότι οὐδαμῶς ἄλλως ἡδυνάμην νὰ ἔχω ἔδαφος παρατηρήσεων, ἀφοῦ αἱ παλαιότεραι ἀνασκαφαὶ εἰχον πανταχοῦ ταράξει τὰ χώματα. Ἀπεμάκρυνα λοιπὸν τοὺς λίθους τοῦ σηκοῦ εἰς

Εἰκ. 10.

μῆκος 5,60 μ. ἀπέναντι τοῦ οἴου ἀπὸ βιορρᾶ καὶ 8^{ου} χίονος (εἰκ. 11) καὶ ἐνήργησα τομὰς τῶν ὑποκάτω στρωμάτων, αἵτινες ἐδείχθησαν τελείως ἔξυγιαντικαὶ ἀπὸ τῶν ἐπικρατούσων διμιχλωδῶν σκέψεων περὶ τοῦ κτιρίου.

Ἐν εἰκ. 12 ἔχομεν τομὴν κατὰ τὰ σημεῖα ζ.-η. Καὶ ἐνταῦθα τὸ παλαιότατον δάπεδον ἐσχηματίζετο διὰ πλακοστρώσεως ἐλάχιστα ὑψηλοτέρας τοῦ βάθους τῶν θεμελίων τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Ἀλλ᾽ ὑπὲρ τὴν πλακόστρωσιν δὲν ἔχομεν ἐδῶ τὰ κοινὰ χώματα τῆς κατὰ τὸ νοτιανατολικὸν ἄκρον τομῆς, ἀλλὰ στρῶμα γῆς πυρακτωθείσης, μετὰ τοῦτο στρῶμα τέφρας μὲ διστάρια, δεύτερον ὑπεράνω στρῶμα

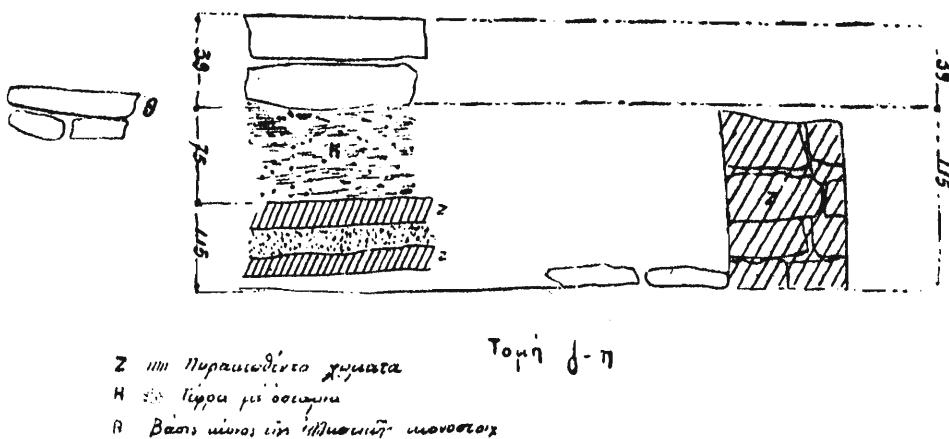

Εἰκ. 11. Υπὸ τὸ διάφορο τοῦ σῆκου.

πηλοῦ καέντος καὶ τέλος παχὺ στρῶμα, 0.35, μελανῆς τέφρας καὶ χώματος, φθάνοντον μέχρι τοῦ ὕψους τῆς πρώτης σειρᾶς τῶν λίθων τοῦ σηκοῦ. Καὶ τὰ δύο στρώματα τέφρας, ἵδιος τὸ πρῶτον, διεκρίνοντο διὰ τὰ πολυσάριθμα συντρίμματα δισταρίων, τὰ λευκάζοντα ἐν μέσῳ τοῦ μελανοῦ περιβάλλοντος. Ἐνίοτε ἐφαίνοντο καὶ διστὰ μεγάλα, μεγαλυτέρων ζώων ἄθραυστα καὶ ἄκαυστα. Καὶ τὰ τέσσαρα δὲ ταῦτα στρώματα παρετηρήθησαν καθ' ὅλον τὸ ἐρευνηθὲν μῆκος τῶν 5.60 μ. συνεχῆ καὶ μὲ βάσιν δριζοντίαν ἐκτὸς ἐλαιφρῶν διακυμάνσεων. Εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ τὰ τέσσαρα ἀνωτέρω στρώματα ἀνήκουσιν εἰς πυρὰς ἀναρθείσας ἐντὸς τοῦ μεγάρου Β. Λὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὸ κτίριον ἦτο ἀρχαιότερον καὶ ἡδη ἡρειπωμένον καὶ ὅτι καθαρισθέντος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀπὸ τῶν χώμάτων μέχρι τοῦ παλαιοῦ δαπέδου ἀνήρθησαν μετὰ ταῦτα αἱ ἐπάλληλοι αὔται πυραὶ καὶ θυσίαι. Οὕτε πάλιν εἶναι καὶ ἐλάχιστον πιθανόν, ὅτι μετὰ τὰς πυρὰς καὶ θυσίας καὶ τὴν

συσπόρευσιν τόσης τέφρας ἔκτισαν μέχρι τούς βάθους τούς τοίχους τοῦ μεγάρου εἰς νεωτέραν ἐποχήν. Διότι δὲν θὰ συνέβαινε τότε, ὥστε τὰ στρώματα τοῦ πυρακτωθέντος πηλοῦ νὰ προχωροῦν μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ὅπως κατὰ τὴν τομὴν τοῦ νοτιανατολικοῦ ἄκρου μάλιστα ἐδείχθη, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀνάγκη κατὰ τὴν κατόρυφεν τῶν θεμελίων νὰ ταραχθῶσιν εἰς μεγαλύτερον πλάτος τὰ ἑκατέρωθεν χώματα.

Προσέτι, εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ χωρίσωμεν τὸ ὑπεράνω παχὺ στρώμα τῆς τέφρας ἀπὸ τῶν ὑποκάτω τριῶν. Διότι ἐὰν προσέξωμεν εἰς τὴν τάξιν θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ ἑκάστοτε στρώμα τῆς τέφρας ἀκολουθεῖ τὸ ὑπ' αὐτὸν κείμενον στρώμα τοῦ πυρακτωθέντος πηλοῦ, ὅστις εἶναι τὸ ἔδαφος τῆς ἐστίας. Τὸ ὑπέρτατον λοιπὸν

Ἐκ. 12.

στρώμα παρήχθη τρόπον τινὰ ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρώματος τῆς πυρακτωθείσης γῆς, ἥτις ἀναμφισβήτητος ἀνήκει εἰς τὸ κτίριον.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι σπουδαῖον. Διότι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο στρώμα μελανῆς τέφρας, συνεχίζομενον εἰς μεγάλην ἔκτασιν καὶ ἔκτὸς τοῦ μεγάρου Β Ἰδίως πρὸς δυσμάς καὶ νότον, δὲν ἀνήκει εἰς τινὰ βωμόν, ὡς ὑπετέθη ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἡμέτερον μέγαρον. Θυσίαι θὰ ἐτελοῦντο καὶ ἔκτὸς τῶν τοίχων τοῦ μεγάρου. Διότι ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς ἐντὸς τοῦ κτιρίου συσσωρευθείσης τέφρας μόνον δὲν θὰ ἔξηγετο ἐπαρκῶς ἢ ἐπὶ τόσην ἔκτασιν ἔξαπλωσις τῆς τέφρας. Εἶναι ἀληθές, δτι ἐδάφη πυρῶν ἔκτὸς τοῦ κτιρίου δὲν ἥδυνήθην νὰ παρατηρήσω. Ἀλλ' δμως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρχον ἐνιαχοῦ καὶ νὰ κατεστράφησαν κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφάς.

Αἱ ἔκτὸς τῶν τοίχων γενόμεναι θυσίαι δὲν ἐτελοῦντο πᾶσαι καὶ ἔκτὸς τοῦ μεγάρου. Διότι δὲν είχε πάντοτε τοῦτο ὡς ἐσχατα δοια τοὺς περιγραφέντας τοίχους. Εἰς τὸ μέγαρον Β ἀνήκε καὶ ἡ περιφημος ἐλλειπτικὴ κιονοστοιχία, ἐξ ἣς

διετηρήθησαν 18 λίλιναι βάσεις. Ὁ Bullé, ὅστις δεόντως ἔξετίμησε (Orchomenos 47,50 κέ.) τὴν σημασίαν τῆς κιονοστοιχίας, δὲν ἀπέδωκε ταύτην εἰς τὸ «όρθογώνιον» κτίριον, διότι δὲ ἄξων αὐτῆς ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ σχεδίου τῆς *AE* δὲν συνέπιπτε πρὸς τὸν τοῦ κτιρίου, ἀλλ’ ἀπέκλινε μικρὸν βιορειοδυτικῶς. Ὅμως ὀφείλει τις νὰ λάβῃ ὑπ’ ὄψιν, ὅτι εὔκολος εἶναι ἡ μετακίνησις πλακῶν πάχους 0,15 περίπου καὶ διαμέτρου μεγίστης 0,60 - 0,70. Ἀρκεῖ δὲ νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι μετεκινήθη μόνον ἡ βιορείως τῆς βιορειανατολικῆς γωνίας τοῦ μεγάρου πλάξ διὰ νὰ μὴ προσκρούωμεν εἰς τὸ ἔξης εἰς τὴν ἀντιτασσομένην ἀσυμφωνίαν τῶν ἀξόνων. Ἡτο εὔκολον νὰ γίνῃ ἡ μετακίνησις αὕτη ἥδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅτε δὶς ὡς γνωρίζομεν ἐκτίσθη ἐνταῦθα ὁ ἀνατολικὸς στυλοβάτης¹.

Εἰς τὰς ἐνδεξεις, ὅτι ἡ κιονοστοιχία ἀνήκει εἰς τὸ μέγαρον *B* προσετέθη καὶ ἄλλη κατὰ τὴν ἔξερεύνησιν τοῦ νοτιανατολικοῦ πέρατος. Πρὸ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ μεγάρου ἐφαίνετο συνεχιζομένη μέχρι σχεδὸν τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ σηκοῦ καὶ οὕτως ἰχνογραφήθη ὑπὸ τοῦ Λυκάκη. Ἀλλ’ ὡς βλέπει τις ἐπὶ τοῦ σχεδίου καὶ τῆς φωτογρ. εἰκόνος 9 ἀντὶ τοῦ τοίχου ἀπεκαλύφθη παράδοξον ἐκ πετρῶν ἀπελεκήτων κτίσμα (βθ) ἰδρυμένον ἐπὶ πλακοστρώσεως (α), ἥτις ἐστρώθη ἐκτὸς τοῦ μεγάρου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, ἐφ’ οὐ καὶ ἡ μνημονεύθεισα ἐσωτερικὴ στρῶσις. Τὸ κατασκεύασμα ἀποτελεῖται ἐκ μιᾶς μεγάλης πλακὸς σχεδὸν ὀρθογωνίας, 0.70×0.75 , πάχους 0.15, ἐπιτεθειμένης ἀμέσως ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως καὶ ἄλλων ἀλαξεύτων λίθων ἐκτισμένων ἐπὶ τῆς πλακὸς εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελῆται εἰς σχῆμα παραλληλογράμμου χάσμα μήκους 0.40, πλάτους 0.25 καὶ βάθους 0.30. Ἐντὸς τοῦ χάσματος τούτου συνελέχθησαν ἐκ τῶν γωμάτων ὁστάρια μικροῦ ζύγου ἵσως ἐριφίου καὶ πτηνοῦ, εὑρέθησαν δὲ καὶ τεμαχία ἀγράφων ἀδήλου σχήματος ἀγγείων. Παρόμοιον κτίσμα παρετηρήθη, ἀν καὶ οὐχὶ ἐπίσης καλῶς διατηρούμενον, κατὰ τὴν πλησίον γωνίαν τοῦ μεγάρου. Καὶ τοῦτο εὑρίσκετο εἰς τὸ αὐτὸν ὑψος, εἶχε τὸ αὐτὸν ἐπίμηκες σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις, ἀλλὰ διάφορον διεύθυνσιν. Υπέθεσα κατ’ ἀρχάς, ὅτι ταῦτα ἡσαν βόθροι θυσιῶν γενομένων ἔξαιρετικῶς διὰ τὴν ἐγκαινίασιν τοῦ μεγάρου ἢ δι’ ἄλλην ἀφορμήν. Ἀλλ’ ἐξ ἀρχῆς ἡ πλάξ τοῦ ἔξωτερικοῦ κτίσματος ἐφαίνετο μοι ὅμοία πρὸς τὰς βάσεις τῆς ἐλλειπτικῆς κιονοστοιχίας. Ἐπειτα παρετήρησα, ὅτι ἐὰν συνεπλήρωνέ τις τὴν κιονοστοιχίαν καὶ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς εἰσόδου ἀκριβῶς ἐν τῇ θέσει τῆς πλακὸς θὰ ἐτοποθέτει τὸν κίονα, διτις θὰ ἦτο ἀπέναντι τοῦ τοίχου. Πιρὸς τούτοις ἡ ἀνωτέρᾳ ἐπιτράπεια τῆς πλακὸς εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸν σχεδὸν ὑψος, εἰς ὅ καὶ αἱ ἄλλαι πλάκες τῆς κιονοστοιχίας. Πείθομαι ὅθεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἔξω-

¹ Εἰς τὸν περὶ τῆς κιονοστοιχίας δισταγιὸν συνετέλεσε καὶ λάθος τοῦ Λυκάκη σχεδιάσαντος ὡς βιορειτερινούς κειμένην τὴν κορυφὴν τῆς βιορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ κτιρίου. Ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σχεδίου, ἐννοεῖται, ὅτι δὲν ἐπανελήφθη τὸ λάθος.

τερικοῦ κατασκευάσματος ἵστατο εἰς ἐκ τῶν ξυλίνων στύλων τῆς Ν πλευρᾶς. Ο στῦλος, ὅστις ἡδύνατο νὰ ἔχῃ 0.25 πάχος καὶ 0.30 - 0.40 πλάτος, ὑψώνετο στερεῶς ἐπὶ τῆς πλακός, ἀλλὰ καὶ ἐξησφαλίζετο διὰ ταύτης καὶ τῶν περικαλυπτόντων λίθων ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς ύγρασίας. Παρεμφερῆ κατασκευὴν γενομένην χάριν προφυλάξεως τῶν πάτούντων ἄκρων ξυλίνων στύλων εἴδομεν εἰς τὰς ὁρθίας πλάκας τοῦ παραθέοντος τὰς οἰκίας α¹ καὶ α⁴ τοίχου. Οἱ περικαλύπτοντες λίθοι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρχον ἐπὶ πασῶν τῶν λοιπῶν πλακῶν τῆς κιονοστοιχίας, νὰ ἀπειπαχύνθησαν δὲ διὰ τὴν μικρότητά των κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ. ΗΙ δὲ ἐμφάνισις τῶν μικρῶν λειψάνων θυσίας ἐντὸς τῆς λιθίνης θήκης τοῦ στύλου, ἀν δὲν εἶνε τυχαία, δὲν στερεῖται ἄλλοθεν ἀναλογιῶν. Ἐν τῷ νεολιθικῷ μεγάρῳ Α τοῦ Διμηνίου δ Τσούντας παρετήρησε λείψανα θυσιῶν ἐντὸς δύο ὄπων, αἵτινες ἔχονται μετευσαν εἰς ὑποδοχήν κιόνων. (Προϊστ. Ἀκροπ. 50).

'Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας τῶν δύο ἐκ λίθων συγκροτημάτων ἐπιτυγχάνομεν ὅχι ὀλίγα. Πρῶτον ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας μένει, ὅτι ἡ κιονοστοιχία ἀνήκει εἰς τὸ μέγαρον Β. Ἐπειτα βεβαιοῦται, ὅτι ἡ κιονοστοιχία δὲν περιέβαλε τὸ κτίριον ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἰδρύσεως, ἀλλ᾽ ὅτι προσετέθη κατόπιν. Διότι καὶ αἱ δύο βάσεις κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν ὑψοῦνται, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως, ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ μεγάρου. Μανθάνομεν πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ κιονοστοιχία ἥτο εὐθύγραμμος κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, ὅπως ἄλλως περιεμένομεν, καὶ τέλος ὅτι δ ἔχει τοῦ στῦλος δὲν ἥτο στρογγύλος.

Κατὰ τὴν προσθήκην τοῦ ἐλλειψοειδοῦς πτεροῦ δὲν γνωρίζομεν, ἀν προσετέθη καὶ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία, ὅπως συνέβη εἰς τὸν κατόπιν ναόν. Ἄλλὰ τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τοιαύτη κιονοστοιχία δὲν ὑπῆρξε. Τοῦτο ἔξαγομεν πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Σωτηριάδης δὲν ἀνεῦρε λιθίνας βάσεις ἐντὸς τοῦ μεγάρου. Ἐὰν ὑπῆρχον, θὰ ἐφυλάσσοντο ὑπ' αὐτοῦ, ὅπως παρετηρήθησαν εὔτυχῶς καὶ διεφυλάχθησαν αἱ 18 βάσεις τοῦ πτεροῦ. Ἐπειτα δὲν ὑπῆρχεν ἀπόλυτος ἀνάγκη τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ἐν τῷ μεγάρῳ, ὅπου τοὺς κίυνας ἦδύναντο νὰ ἀναπληρώσουν οἱ τέσσαρες ἐγκάρσιοι τοῖχοι. Ἐπὶ τοῦ κατόπιν ναοῦ, ὅπου εἰς μόνον ἀπέμεινεν ἐγκάρσιος τοῖχος, ἡ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία ἥτο βεβαίως ἀναγκαία.

"Οτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἥτο ὅρθιον τὸ μέγαρον καὶ ἐν χρήσει ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἡ μέχρι ἐνὸς μέτρου ἀνύψωσις τοῦ ἀρχικοῦ δαπέδου καὶ ἡ ἐν τῷ μεταξὺ γενομένη προσθήκη τῆς κιονοστοιχίας, ἥτις δυνατὸν νὰ ἐπέφερε καὶ τροποποίησιν τῆς παλαιᾶς θολοειδοῦς στέγης, ἥν δικαστεῖται δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ παρακολουθήσωμεν. Ἐὰν τὴν προσθήκην τῆς κιονοστοιχίας θεωρήσωμεν ὡς χρονικὸν σταθμόν, θὰ ἔχωμεν τύτε παλαιοτέραν καὶ νεωτέραν περίοδον. 'Ἄλλο' ούσιωδεστέρα εἶναι ἡ διάκρισις διὰ τῶν εύρημάτων. Κατὰ ταῦτα τὸ ἀνώτατον, παχὺ 0.20 - 0.30, μελανὸν στρῶμα τέφρας ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν περίοδον, διότι ἐν τούτῳ μόνον, ὡς φαι-

νεται, παρετηρήθησαν τὰ διάφορα χαλκᾶ ἀναθῆματα καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἀγαλ-
μάτια. Ἐκ τῶν περιγραφῶν βεβαίως τοῦ Σωτηριάδου δὲν ἔξαγεται τοῦτο ὥρι-
σμένως. Ἀλλ' ἐγὼ τούλαχιστον ἐπείσθην ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ στρώματος νοτίως τοῦ
ναοῦ καὶ δυσμικῶς, ὡς καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, διτι βαθύτερον ταῦ
μελανοῦ στρώματος δὲν παρουσιάζονται τὰ χαλκᾶ ἀναθῆματα. Διὰ τούτων δὲν
ἰσχυρίζομαι, διτι ἡ παλαιοτέρα περίοδος τοῦ μεγάρου ἀνήκει εἰς τὴν προγεωμε-
τρικὴν ἐποχὴν, διότι καὶ εἰς τὰ βιαθύτερα στρώματα εὑρέθησαν ἀραιαὶ σιδηραῖ
αἰχμαί, ἀλλ' διτι μόνον τὴν νεωτέραν περίοδον διακρίνουσι τὰ χαλκᾶ ἀναθῆματα
τῆς ἐποχῆς. Τὴν ἀρχὴν ἄρα τοῦ μεγάρου δὲν δυνάμεθα διὰ τῶν εύρημάτων νὰ
ὅρισωμεν εἰμὴ μόνον γενικῶς, διτι ἐκτίσθη δηλ. ἵκανδν χρόνον μετὰ τὴν ἐγκατά-
λεψιν τοῦ μέχρι τοῦ 1500 π. Χ. ἵσως φθάνοντος μεγάρου Α. Ἀλλὰ τὸ τέλος
αὐτοῦ εὔτυχῶς δυνάμεθα μετὰ θετικότητος νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς
ἰδρύσεως τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ο ναὸς ὡς γνωστὸν κατεστράφη
κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Μακεδόνων τὸ 218 ή 206 π. Χ. καὶ μετὰ ταῦτα ἀνεκαι-
νίσθη τούλαχιστον κατὰ τοὺς πλείστους θεμελίους τοίχους καὶ τινας λιθίνους
σπανδύλους κιόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀνακαίνισιν διετηρήθη πιστῶς τὸ ἀρχικὸν
σχέδιον, ἐπειδὴ κατὰ τὴν καταστροφὴν δὲν διελύθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σει-
ραὶ τῶν λίθων, οὐδὲ αἱ βάσεις τῶν κιόνων τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας ὑπῆρχε
λόγος νὰ ἀπομακρυνθῶσι. Ἀντικατεστάθησαν μόνον διὰ στερεωτέρου ὑλικοῦ δ
βόρειος, ἀνατολικὸς καὶ νότιος στυλοβάτης, διότι οἱ παλαιότεροι λίθοι δὲν ἐφά-
νησαν ἵκανοὶ νὰ βαστάσουν λιθίνους κίονας. Ή κάτοψις λοιπὸν τοῦ ναοῦ, ὡς
σήμερον φαίνεται, εἶναι ἀσφαλῶς ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀρχικήν. (Σωτηριάδης,
ΑΕ, 1900, 173 κέ. καὶ Kawerau, Aut. Denk. II, 5te Heft). Ἀλλ' ὅν παραβάλωμεν
ταύτην πρὸς τὴν τοῦ μεγάρου Β μετὰ τῆς κιονοστοιχίας, εὑρίσκομεν τόσας δμοιό-
τητας, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡγνύει ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τὸ σχέδιον τοῦ
μεγάρου, δπερ σημαίνει, διτι τὸ τελευταῖον ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τῶν χρόνων τῆς
ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ.

Πράγματι τὸ μέγιστον πλάτος τῆς ἐλλειπτικῆς κιονοστοιχίας εἶναι αὐτὸ δικρι-
βῶς τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ. Τὸ μῆκος τοῦ παλαιοῦ μεγάρου εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ
μῆκος τοῦ σηκοῦ, εἰς ὃν προσετέθη ὁ πισθύδιμος καὶ πρόδιμος. Ο τελευταῖος δὲν
χωρίζεται διὰ τοίχου ἔνεκα τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἀλλ' ὑπάρχει τούλαχι-
στον ὡς πψὸς τὰς διαστάσεις καὶ ἴσουνται πρὸς τὸν ὁπισθύδιμον. Ἐπειτα τὸ μετα-
κινούν διάστημα ἐπὶ τοῦ ναοῦ, 2.70 ἐπὶ τῶν μιακρῶν πλευρῶν καὶ 2.75 ἐπὶ τῶν
στενῶν, ἔχει λόγον πρὸς τὸ μετακινούν τοῦ ἐλλειπτικοῦ πτεροῦ ὡς 2 : 1. Αἱ τρεῖς
αὗται δμοιότητες ἢ ἀριθμητικαὶ σχέσεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαῖαι.
Βεβαίως εἰσήχθησαν νεώτερα στοιχεῖα εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ, ὡς τὸ τῆς
ἐπικρατήσεως τῶν ὀρθῶν γωνιῶν πανταχοῦ, τὸ τοῦ ὁπισθοδόμου καὶ προδόμου

καὶ τὸ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας. Ἀλλ' ἀρκεῖ μόνον ἡ πρόδηλος σχέσις τοῦ σηκοῦ πρὸς τὸ παλαιότερον κτίσμα, ἵνα πείσῃ πάντα περὶ τῆς ἔξαρτήσεως τοῦ νέου ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος.

Ο ναὸς ἴδιον τὸ πρῶτον, ἐνν̄ ὑποτεθῆ ὅτι εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀρχῆς ἐστεγάσμη διὰ κεράμων, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἃς εἴπωμεν κατὰ τὰ 620. Τὴν χρονολογίαν ταύτην εὑρίσκομεν ἐκ τῶν ἀρχαῖκῶν κεφαλῶν τῶν ἀκροκεφάλων (ΑΕ, 1900, πιν. 10, 1, σελ. 191, εἰκ. 4), αἵτινες πρέπει νὰ ἀποδοθῶσι εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην κεφαλῶν περίοδον¹ τοῦ ναοῦ, ὡς αὗτη συνεχοτήθη ὑπ’ ἐμοῦ ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Θέρμου (Arch. Ann. 1913, 98). Μέχρι λοιπὸν τοῦ μέσου τοῦ 7^{ου} αἰῶνος τὸ μέγαρον Β μετὰ τῆς κιονοστοιχίας ἥψιοντο ὅρθιον ἐν τῷ τόπῳ.

Ὑπολείπεται ὡς πρὸς τοῦτο νὰ ἔξετάσωμεν δι’ ὀλίγων τὸ ζήτημα τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Τὰ στρώματα τῆς τέφρας μὲ τὰ καέντα δστάρια, τὰ ὅποια παρετηρήσαμεν καὶ κατὰ τὴν παλαιότεραν καὶ τὴν νεωτέραν περίοδον, σημαίνουν βεβαίως θυσίας, καθ’ ἃς τὰ ὄστα ἐγκατελείφθησαν εἰς τὸ πῦρ ἐπίτηδες. Οὗτω ταῦτα συνετρίβησαν εἰς μικρότατα τεμάχια. Ἀλλ’ αἱ θυσίαι δὲν ἀποδεικνύουν μόναι, ὅτι τὸ κτίσμα ἔχρησίμευε ἀποκλειστικῶς διὰ τὴν λατρείαν καὶ ἡτο ναός. "Ομοια στρώματα παρετήρησα πολλαχοῦ ἐν Θέρμῳ καὶ εἰς μεγαλύτερον ἔτι βάθος, δπως δυτικῶς τοῦ μεγάρου Α, παρὰ τὸ ἐλλειψοειδὲς τὸ κατὰ τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ Μουσείου, τὸ καλυφθὲν ὑπὸ τοῦ ὑποστέγου τῶν ἐπιγραφῶν, καὶ νοτίως τοῦ ναοῦ. Ἡτο κάλλιστα δυνατὸν νὰ ἐγίνοντο εἰς ἔξαιρετικὰς ἢ κανονικὰς περιστάσεις τοιαῦται θυσίαι καὶ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν. Οὗτε ἐκ τῶν τεσσάρων πίθων, θ, ι, κ, λ, εὑρεθέντων ἐντὸς τοῦ κτιρίου ἢ τῆς κιονοστοιχίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἔξαχθῇ τι ἐνδεικτικώτερον. Οἱ πίθοι ἔχρησίμευον καὶ διὰ τὰς οἰκιακὰς ἀνάγκας, ὡς ἀναμφιθόλως οἱ ἐντὸς τοῦ παρὰ τὸν δυτικὸν στυλοβάτην ἐλλειψοειδοῦς, καὶ εἰς διατήρησιν τέφρας θυσιῶν, ὡς ὁ ὑπὸ τὸ ὑπόστεγον εύρεθείς. Όμοιως ἡτο πλήρης τέφρας δ ἐντὸς τοῦ μεγάρου πίθου (θ), ὡς μὲ ἐνεβαίωσεν ὁ ἐπισταμένως παρακολουθήσας τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Σωτηριάδου ἐπιμελητῆς τῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Λουκόπουλος. Ἀλλ’ ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ κτιρίου κρίνοντες δυνάμεθα μετὰ μεγάλης πιθανότητος νὰ Ισχυρισθῶμεν, ὅτι τοῦτο ἔχρησίμευσε ὡς κατοικία. Διότι τὸ σχέδιον αὐτοῦ εἶναι δμοιότατον ὡς εἴδομεν πρὸς τὸ τοῦ μεγάρου Α, ὅπερ ἀναμφιθόλως ἡτο κατοικία. Μάλιστα ἡ μεγαλυτέρα εύρυχωρία τοῦ μεγάρου Β είναι εἰς ἔτι περισσότερον λόγος. "Οπως δὲ τὸ μέγαρον Α ἡτο τὸ καλύτερον οἰκημα, ἃς εἴπωμεν τὸ οἰκημα τοῦ βασιλέως, μεταξὺ τῶν συγχρόνων

¹ Ταύτην δ Kochi ἀποδίδει (AM, 1914, 254 καὶ RM, 1915, 611), εἰς τὸ μέγαρον Β, ἀλλὰ παραβλέπει τὴν δυσκολίαν, ὅτι δ γωνιαῖος μὲ δύο προσόψεις ὑφισογωνίως τεμνομένας λευτοκέφαλος κέραμος δὲν προσαρμόζεται εἰς τὴν στέγην μὲ τὸ ἐλλειπτικὸν πτερόν, δπερ, ὡς ἡμεῖς ἀνωτέρω ἐπείσθημεν, ἀνήκει εἰς τὴν τελευταῖαν περίοδον τοῦ μεγάρου.

τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς, οὗτω καὶ τὸ μέγαρον Β θὰ ἦτο τὸ ἀνάκτορον κατὰ τὴν γεωμετρικὴν ἐποχήν. Σύγχρονα πρὸς τοῦτο μικρότερα οἰκήματα εἴδομεν, ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλα. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ἡ ἐν τῷ μεγάρῳ λατρείᾳ ἀπέβη συχνοτέρα. Πιθανῶς τότε, ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ χαλκᾶ μικρὰ ἀναθήματα, ἡ ἐν τῷ μεγάρῳ ἔκπαλαι λατρεύομένη ὑπὸ τοῦ βασιλέως θεότης, ἐτιμᾶτο καὶ ὑπὸ τῆς κοινότητος ἥ πλειόνων οἰκογενειῶν. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς ἤδυνατο νὰ παραμένῃ. Γνω-

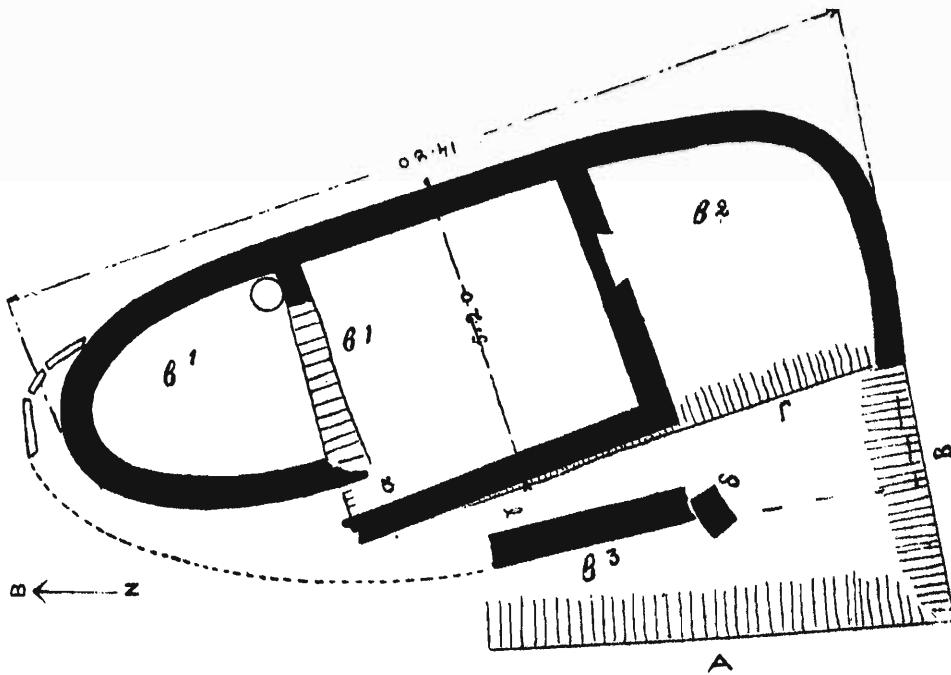

Εἰκ. 13. Ἡ οἰκία β.

ρίζομεν καλῶς, ὅτι οἱ δεσμοὶ τῶν βασιλέων πρὸς τὰς ὑπὸ αὐτῶν ἔκπαλαι λατρευομένας θεότητας ἤσαν λίαν ισχυροὶ καὶ ἀνθίσταντο ἐπιμόνως κατὰ τῶν ἐκ τῆς κοινότητος πιέσεων, χαλαρούμενοι μόνον βαθμιαίως. Λιὰ τοῦτο τὴν μεταβολὴν τῶν ἀνακτόρων εἰς ναοὺς πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὡς βραδέως γενομένην καὶ ὅχι ἀποτύμως. Βεβαίως δὲ αὕτη εἶχε συντελεσθῆ ἐν Θέρμῳ, ὅπως καὶ ἄλλαχοῦ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰώνος, ὅτε ὁ βασιλεὺς δὲν θὰ ἤδυνατο πλέον νὰ συνοικῇ εὐμαρῶς μετὰ τοῦ παλαιοῦ δμοστέγου θεοῦ ἐντὸς τοῦ λίαν στενοῦ σηκοῦ.

Νοτιανατολικῶς τοῦ ναοῦ ὑπὸ πλακόστρωσιν ἀνίκουσαν πιθανώτατα εἰς τὸν βωμὸν τῶν ἐλλιγιστικῶν χρύνων ἀπεκαλύφθη ἡ οἰκία β. Ταύτης Ἰδὲ σχέδιον καὶ

ἄποφιν ἐν εἰκ. 13 καὶ 14. Υπὸ τὴν πλακόστρωσιν ὑπῆρχε στρῶμα μελανῆς τέφρας, 0,20 πάχ., συνέχεια τοῦ ἀνωτάτου γεωμετρικοῦ στρώματος τοῦ μεγάρου Β, ἐκτεινόμενον ὑπὲρ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς οἰκίας β. Ἀμέσως ὑπ’ αὐτὸν κατὰ τὸ νοτιώτερον διαμέρισμα διεκρίθησαν λείψανα τοιχαρίων μετὰ πλακοστρώσεως. Τὰ τοιχάρια ἀνήκον εἰς οἰκημα σύγχρονον, διὰ τὴν ὑπὸ τὸ μελανὸν στρῶμα θέσιν των, πρὸς τὸ μέγαρον Β, ἀλλὰ σχεδιασθέντα διελύθησαν χάριν τῆς ἔρευνης τῶν βαθυτέρων στρωμάτων. Τὸ δάπεδον τῆς οἰκίας χαρακτηριζόμενον δι’ ἀραιοτάτων πλακῶν καὶ τῶν λειψάνων τῶν ἐστιῶν εὑρέθη 0.80 - 0.90 ὑπὸ τὸ μελανὸν στρῶμα. Ὅπως

Εἰκ. 14. Ἡ οἰκία β.

ἐν ταῖς οἰκίαις α¹ καὶ α³ καὶ ἐνταῦθα εὑρέθη πλῆθος ὁστράκων ίδίως ἐκ μεγάλων πιθοειδῶν ἀγγείων καλυφθέντων ἀπὸ τῆς κατερευτώσεως τῆς οἰκίας διὰ στρώματος, παχέος 0.30 - 0.40, κοκκινοχώματος ἀγνοῦ, προερχομένου ἐκ τοῦ διαλυθέντος πηλοῦ τῶν τοιχωμάτων καὶ τῆς στέγης. Τεμάχια μὲ τύπους καλάμων ἢ λεπτῶν κλάδων εὑρέθησαν ἐπίσης ἐνταῦθα. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος διατηρεῖται ἐν β¹ εἰς ὕψος 0.80 - 0.90, ἐν β² εἰς 0.80 - 0.60. Οἱ δρυθογωνίως τεμνόμενοι σφέζουν ὕψος 0.80 - 0.60. Οἱ καμπύλοι τοῖχοι παρουσιάζουν παντοῦ κλίσιν, δπως κατὰ τὸ ἀψιδῶτὸν βόρειον ἀκρον δ ἀνατολικὸς τοῖχος: 0.15 καὶ δ ἐν β² ἐπὶ μικροτέρου ὕψους 0.06. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ δρυθογωνίου δωματίου (β¹) ἔνεκα τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαρσίων τοίχων εἶναι κατακόρυφος.

Λίαν δυσχερής εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ σχεδίου τῆς οἰκίας. Ἡ κανονικὴ

έλλειψις, τὴν δποίαν περιεμένομεν, διασπάται εἰς δύο τόπους, κατὰ τὸ σημεῖον **α**, δπου δ εὐθύγραμμος τοῖχος πλησιάζει τὸν ἐκ βιορρᾶ κατερχόμενον καμπύλον κατὰ 0.45 ἀλλὰ δὲν συνενοῦται μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος, δπου δ καμπύλος τοῖχος εὐθυνόμενος τρέπεται πρὸς δυσμάς. Τὸ κατὰ τὸ σημεῖον **α** ἄνοιγμα διὰ τὴν στενότητά του δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιμευεν ὡς εἴσοδος, οὔτε τὸ κατὰ τὸ σημεῖον **γ**. Διότι δ παρατεινόμενος δυτικὸς τοῖχος, ἐκτισμένος ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τῆς οἰκίας εἰς τὸ αὐτὸν βάθος καὶ συνανήκων, προεκτεινόμενος, ἐπειδὴ δὲν διατηρεῖ τὸ πέρας αὐτοῦ, θὰ ἐσμίκρυνε μᾶλλον τὸ καὶ ἥδη στενὸν ἄνοιγμα (τῶν 0.70). Ἡ καλῶς διατηρουμένη θύρα εἶναι βεβαίως ἐσωτερικὴ καὶ χρησιμεύει διὰ τὴν συγκοινωνίαν τοῦ χώρου **β²** πρὸς τοὺς λοιποὺς δύο (**β¹**). Ἡ εἴσοδος λοιπὸν ἡ ἐξωτερικὴ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ νότιον ἥ νοτιοδυτικὸν μέρος, δπου δικαῖως οἱ τοῖχοι μᾶς ἀφήνουν εἰς ἀπορίαν.

Παρὰ ταῦτα νομίζω, δτι τὸ κατὰ τὸ σημεῖον **δ** μικρὸν λείψανον καμπύλου τοίχου παρέχει τὴν κλεῖδα τοῦ μυστηρίου. Ο τοῖχος δὲν ἔξετείνετο πρὸς ἀνατολάς, διότι ἀκριβῶς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς γωνίας τοῦ ὁρθογωνίου δωματίου εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἵχνη ἐστίας καὶ λείψανα χυτρόποδος. Δυτικῶς ἔξετείνετο βεβαίως, ἀλλὰ δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ ὑπερβῇ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον **Α** περιορίζοντα ἐκ δυσμῶν τὸν χῶρον, οὔτε τὸ πρὸς νότον δριον (**B**). Ἐπειδὴ δύσκολον εἶναι νὰ ἡνοίγετο ἡ θύρα ἐπὶ τοῦ καμπυλουμένου τοίχου, πιθανὸν εἶναι, δτι αὗτη θὰ ἥτο ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς. Πρὸς τὸν καμπύλον τοῖχον δ συνάπτεται εὐθύγραμμος δπισθεν, δστις συγκλίνει πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου **β¹**. Ἐπίσης συγκλίνει τὸ ἀνάλημμα **Α** πρὸς τὸ **Γ**. Τὸ τελευταῖον ἀνέχει δλίγα δπισθεν χώματα, ἐπειδὴ τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐλλειψοειδοῦς οἰκίας εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου. Λιὰ τοῦ **Α** ἐπεκτείνεται πρὸς δυσμάς ὁ χῶρος, ὃν διέθετεν δ κύριος τῆς οἰκίας. Ο χῶρος οὗτος εἶναι πλατύτερος κατὰ τὸ νότιον μέρος καὶ στενὸς κατὰ τὸ βόρειον, πιθανῶς ἔνεκα γειτονικῶν οἰκημάτων ἡ ἔξηνης ἰδιοκτησίας. Ὁπωσδήποτε δ διαθέσιμος χῶρος ἥτο τριγωνικὸς καὶ συμφώνως πρὸς τοῦτο βλέπομεν συμμορφούμενον τὸ σχέδιον τῆς οἰκίας. Τὴν κορυφὴν τοῦ τριγώνου καταλαμβάνει τὸ στενὸν φύσει ἀψιδωτὸν δωμάτιον, τὸ μέσον τὸ ἐκτεινόμενον κατὰ τὸ δυνατὸν κεντρικὸν διαμέρισμα, καὶ τὴν πλατυτέραν βάσιν ἐλλειψοειδὲς ἄλλο ἐμβιάλλον καθέτως καὶ συγχωνευόμενον μετὰ τοῦ πρώτου. Τὸ τελευταῖον ἔχει ἀκανόνιστον σχῆμα καὶ ὅχι ὀραῖον, ἐπειδὴ τὸ νότιον ἀνάλημμα περιώριζε τὴν διμελήν ἀνάπτυξιν. Ἀλλ’ ἔγινε ὄμοιογουμένως μὲ μεγάλην ἐπιτηδειότητα ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χώρου. Ἔνδειξιν, δτι ἐν Θέρμῳ συνηθίζετο ἡ ἔνωσις δύο ἐλλειψοειδῶν, εἰδομεν ἐν τῷ χώρῳ **α¹**.

“Οσον δεξιὰ καὶ ἀν εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ σχεδίου τῆς οἰκίας ἐπὶ τοῦ δεδομένου χώρου, ὅμως ἀπετελοῦντο χάσματα, τὰ ὅποια ἥδύναντο νὰ ἀποθῶσιν ἐπι-

κίνδυνα εἰς τὴν δλιτήν κατασκευήν, ἐὰν δὲν ἔθεραπεύοντο. Ἐννοῶ τὰ ἀνοίγματα **α** καὶ **γ**. Εἰς τὴν ἀπορίαν ἡμῶν περὶ τούτων ἀπαντῶσι τρεῖς πλάκες καθέτως ἐμπεπηγμέναι ἐπὶ τοῦ ἑδάφους καὶ ἐκφυόμεναι τρόπον τινὰ ἀπὸ τοῦ BA ἄκρου τῆς ἐλλείφεως. Τοιαύτας πλάκας εἴδομεν καὶ ἀνωτέρῳ ἐπὶ τοῦ πρὸς B τοίχου τῶν οἰκημάτων **α'** καὶ **α⁴** καὶ ἡ ψημηνεύσαμεν ὡς περικαλύμματα ἔυλίνων στύλων. Ἀναμφιβόλως καὶ ἐνταῦθα αἱ ὅρθιαι πλάκες θὰ προεφύλασσον εἴτε κατὰ τῆς ἐξολισθήσεως εἴτε κατὰ τῆς ὑγρασίας ἔυλίνους στύλους ἀποτελοῦντας μετὰ κλάδων καὶ πηλοῦ προπέτασμα χρήσιμον. Καὶ τὸ ὅλον κτίριον ἔησαντας ἔτι μᾶλλον καὶ τὰ ἀνοίγματα ἐκεῖνα ἐφράσσοντο. Ζήτημα εἶναι μόνον, ἀν δ ἔυλινος πλοχμὸς διηγθύνετο, ὡς διὰ στιγμῶν συνεπλήρωσα, ἢ βαίνων ἐπὶ τοῦ ἀναλήμματος A περιέβαλλε καὶ τοὺς τοίχους.

Οὕτως ἡ οἰκία ἡ παρέχει δεῖγμα νέας ἐπιτυχοῦς ἀναπτύξεως τοῦ ἐλλειψοειδοῦς σχεδίου. Ὁλόκληρος δὲ χῶρος κατελήφθη καταλλήλως καὶ ἐχρησιμοποιήθη. Ἡ στενὴ λωρὶς δυτικῶς τοῦ κεντρικοῦ δωματίου ἔχρησίμευε διὰ μαγειρικὰς ἢ ἄλλας ἀνάγκας. Διὰ τῶν ἀνοιγμάτων **α** καὶ **γ** διατηρούμένων κατὰ τὸ κατώτατον μέρος θὰ ἔξερρεον τὰ ἀχρηστά ὅπατα. Διὰ τοῦ ἔξωτερικοῦ τοίχου παρὰ τὸ δ καὶ τὸν ἐκ βορρᾶ πλοχμὸν προεφυλάσσετο τὸ κτίριον κατὰ τὴν κινδυνωδεστέραν πλευρὰν καὶ ἐστερεοῦτο μᾶλλον ὡς διὰ κιονοστοιχίας ἢ στέγη. Πῶς αὖτη θὰ ἐμορφωθεῖ τὸ πάση ἀκριβεῖα δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Ἡ κλίσις ἐπὶ τῶν καμπύλων τοίχων καὶ ἡ ἀπουσία ταύτης ἐπὶ τῶν ἐγκαρδίων καὶ τῶν περιλαμβανομένων μεταξὺ αὐτῶν εἶναι φανερωτάτη ἔνεκα τῆς δπωσδήποτε καλῆς διατηρήσεως τοῦ ἀνατολικοῦ περιγράμματος. Ἐπὶ τῶν κεκλιμένων τοίχων βεβαίως ἢ στέγη ἢ το θιλωτή, ἐπὶ δὲ τῶν κατακορύφων σαγματοειδής, ἀλλ' ὑπὸ ταύτην ἢ το δυνατὸν νὰ μὴ διεκόπτετο ὁ θολοειδής πλοχμός.

Ἡ οἰκία ἡ ἀνήκει καὶ διὰ τὸ σχετικὸν βάθος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ διγγεῖα εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάρου A καὶ τῶν συγχρόνων. Ἄλλὰ τὸ παλαιότερον κτίσμα ἐν τῷ χώρῳ δὲν εἶναι. Ὅπο τὸν δυτικὸν τοίχον τοῦ ἀψιδωτοῦ ἀκρου φαίνεται παλαιότερος εὐθύγραμμος ἀντίκον εἰς οἰκημα, οὖ εὑρέθη καὶ κυκλικὸς Ιτνός. Δυτικῶς εἰς βάθος μεγαλύτερον ἐφάνησαν ἔχνη ἔυλοπλέκτου καλύβης, ἥτις ἐστερεῖτο τοίχων καὶ ἢ το δμοία ίσως πρὸς τὴν ὑπὸ τὸ μέγαρον A βεβαιωθείσαν.

Περισσότερον δὲν θὰ ἐκταθῶμεν εἰς περιγραφὰς κτιρίων καὶ στρωμάτων ἐκ φόρου μὴ ὑπερβῶμεν τὰ δρια τῆς παρούσης πραγματείας. Διὰ τοῦτο μεταβαίνομεν εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τῶν μικρῶν εὐρημάτων, διγγείων καὶ χαλκῶν. Διὰ τῆς δημοσιεύσεως τῶν σπουδαιοτέρων ἐξ αὐτῶν θὰ κατανοηθῶσι πρῶτον τὰ περὶ τῶν κτιρίων χρονολογικὰ ζητήματα, ἐπειτα θὰ γνωσθῶσιν ἐν μέρει τὰ καθ' ἑαυτὰ ἀξιόλογα διγγεῖα τοῦ Θέρμου.

Κυρίως ἡ διάκρισις τῶν δύο ἐποχῶν κατωρθώθη, ὡς εἴπομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ.

διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἐντὸς μὲν τοῦ ἀνωτέρου στρώματος εὑρέθησαν γεωμετρικὰ χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ πράγματα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἰχμαὶ δοράτων, εἰς τὰ βαθύτερα δὲ στρώματα οὐδὲν τοιοῦτον ἔσημειώθη. Οὕτως ἀπεδόθησαν τὸ μέγαρον Β καὶ τὰ σύγχρονα εἰς τὴν γεωμετρικὴν ἐποχήν, τὰ δὲ λοιπὰ καὶ βαθύτερον κείμενα εἰς τὴν παλαιοτέραν φθάνουσαν μέχρι τῶν παλαιομυκηναϊκῶν χρόνων. Τὰ ἀγγεῖα ἐπικουροῦσι μόνον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῆς γνώμης ταύτης. Διότι ἐκτὸς ὀλιγίστων παραδειγμάτων δὲν συνελέχθησαν ὅστρακα ἐκ τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος, τὰ δόποια νὰ ἰδιάζουν εἰς τοῦτο μόνον τὸ στρῶμα, νὰ εἰναι δὲ δμολογουμένως νεώτερα τῶν ἀπαντώντων εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα. Τούναντίον ὅχι μόνον τὰ μονόχρωμα ἀλλὰ καὶ μία τάξις γραπτῶν ἀγγείων εἰναι κοινὴ καὶ εἰς τὰς δύο ἐποχάς. Ὡς ἐπικουρικὴ λοιπὸν μόνον ἔνδειξις εἰναι ἡ παρεχομένη ὑπὸ δύο τάξεων γραπτῶν ἀγγείων, αἵτινες εὑρέθησαν μόνον ἐντὸς τῶν οίκιῶν α¹, α³ καὶ β. Θὰ ἦτο δὲ ἡ ἐκ τούτων ἔνδειξις ἴσχυροτάτη καὶ καθ' ἑαυτὴν ἵκανη νὰ διακρίνῃ τὰς δύο ἐποχάς, ἂν εἴχομεν ἐπίσης πολυάριθμα ἀγγεῖα ἐκ τοῦ μεγάρου Β, ὅπερ δὲν κατωρθώθη. Ἀλλὰ καὶ οὕτω οὐδεμία ἀμφιβολία εἰναι ἐπιτετραμμένη ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν χρονικῶν περιόδων.

Τὰ ἀγγεῖα εἰναι ἄγραφα μονόχρωμα καὶ γραπτά. Τὰ μονόχρωμα διαιροῦνται, α') εἰς τὰ μετὰ πηλοῦ πρασινοφαίου, β') εἰς τὰ μετὰ πηλοῦ κοκκινωποῦ τραχέος καὶ γ') εἰς τὰ μετὰ πηλοῦ λεπτοῦ λευκοῦ ἢ κοκκινωποῦ. Τρεῖς κατηγορίαι ἐπίσης διακρίνονται μεταξὺ τῶν γραπτῶν, α') ἡ τῶν γεωμετρικῶν, β') ἡ τῶν ἀμαυροχρώμων καὶ γ') ἡ τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἀγγείων.

Μονόχρωμα α'. Ἐντύπωσιν προΐξενοῦσι πρὸ πάντων μεταξὺ τῶν ὁστράκων τοῦ Θέρμου, ὡς ἰδιάζοντα, πολυάριθμα συντρίμματα ἐκ πηλοῦ πρασινοφαίου μὲ διαφόρους ἑκάστοτε ἀποκλίσεις εἰς τὸ κυανοῦν ἢ σκοτεινόν, ὅχι πολὺ λεπτά, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν ἀγγεῖα μεγάλα συνήθους οίκιακῆς χρήσεως. Ἐπύχρισμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ ἀλλὰ λεπτοτέρου λευκοπρασίνου ἦτο σύνηθες, ἀλλὰ συχνότατα ἀπετρίβη. Τροχοῦ ἵχνη δὲν φαίνονται ἀλλὰ βεβαίως τῶν λιθίνων ἢ πηλίνων ἐργαλείων, δι' ὃν ἐλειαίνετο ἡ ἐπιφάνεια. Ἐκ τῶν διαιρόφων μεγεθῶν καὶ τῆς ποικιλίας τῶν συγκολληθέντων ἀγγείων ἔξαγεται, ὅτι ταῦτα εἰναι κατασκευῆς ἐγχωρίας. Τοιοῦτος ἄλλως πηλὸς ὡς μόνον ὑπάρχει πέριξ τοῦ Θέρμου, ἀλλὰ καὶ εὑρέθη παρεσκευασμένος παρὰ τὴν βάσιν πίθου κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ.

Συνήθεις εἰναι μεταξὺ τῶν πρασινοφαίων οἱ μὲ τέσσαρας λαβάς κρατῆρες (εἰκ. 15 καὶ εἰκ. 16 α - β). Τὸ μέγεθος εἰναι ἐπιβλητικὸν καὶ ποικίλλει. "Υψος τοῦ τῆς εἰκ. 15 0.58, τοῦ α 0.55, τοῦ β 0.48. () πρῶτος ὅστις εἰναι ὁ μέγιστος πάντων προέρχεται μεθ' ἐνὸς ἄλλου μικροτέρου ἐκ τοῦ χώρου α¹, οἱ λοιποὶ δύο μετ' ἄλλων τριῶν ἐκ τοῦ χώρου β². Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὥλων τῶν χώρων καὶ ἐξ α¹ καὶ τοῦ

μεγάρου Α προέρχονται χαρακτηριστικαὶ λαβαί. Ἐκ τούτων ἀφχαιότεραι εἰναι βεβαίως αἱ μεθ' δριζοντίας ἢ ἐλαφρῶς καμπτομένης ἄνω πλευρᾶς λαβαὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τοῦ κρατήρος, εἰκ. 16, 6, τὰς παρουσιαζούσας ἔξεζητημένον σχηματισμόν. Ἀλλ' ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε παρατηρήσεων φαίνεται, δτὶ αἱ ἀρχαιότεραι καὶ νεώτεραι μορφαὶ παρουσιάζονται συγχρόνως. Ὁμοίαν περίπου λαβὴν ἀπεικονίζει δ Τσούντας ἐκ Σέσκλου (Προϊστ. Ἀκρ. σ. 279 εἰκ. 214). Ἀλλως καθόσον γνωρίζω, τὸ πρῶτον παρουσιάζονται τοιοῦτοι κρατήρες. Εὐφρόσυνος εἶναι ἡ θέα τῶν ἐπτὰ συγκροτηθέντων πάλιν κρατήρων ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Θέρμου. Ἡ χωρητικότης των εἰναι μεγάλη διὰ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἔκτασιν τῆς κοιλίας καὶ ἡ χρῆσις εὔκολος διὰ τὸ μέγα στόμιον. Τονίζεται δὲ καὶ ἡ ἐντύπωσις τῆς εὐσταθείας τῶν μεγάλων ἀγγείων διὰ τῶν εἰς πάσας τὰς διευθύνσεις μετὰ δυνάμεως ἐντεινομένων λαβῶν καὶ ἡ χάρις δὲν εἶναι μικρὰ διὰ

Εἰκ. 15. Κρατήρες μετὰ τεσσάρων λαβῶν.

Εἰκ. 16. Κρατήρες μετὰ τεσσάρων λαβῶν.

τὴν συμμετρίαν τῶν μερῶν καὶ τοῦ ὅλου καὶ τὴν κοινήν βάσιν. Βεβαίως αἱ ἐντυπώσεις τῶν ἀρχαίων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὰς ἡμετέρας, ἀλλὰ οὐδὲ ίσαν ισχυρότεραι καὶ πληρέστεραι, ὅταν οἱ συμπόται ήταν μεγάλα

ἀγγεῖα κατόπιν ἀγγέλματος οἶον τὸ τῶν κατόπιν χρόνων, κρατήρας ἴστάναι.

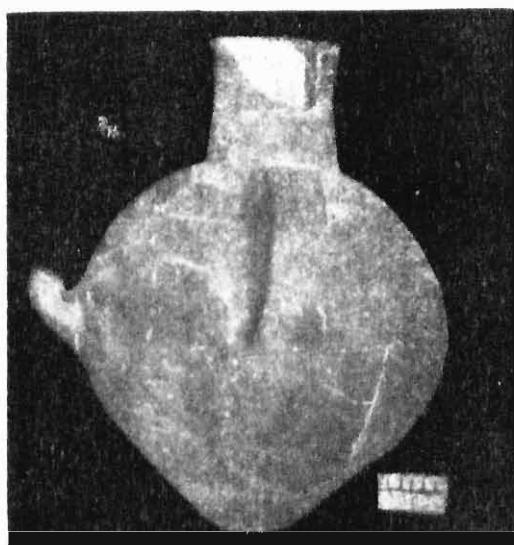
Ἄξια τῶν κρατήρων εἰναι ἡ μεγάλη κύλιξ, εἰκ. 17, τὸ ὠραιότατον πάντως ἀγγεῖον τοῦ εἴδους τῶν πρασινοτραίων. Τὰ ὄστρακα συνελέχθησαν ἐν β². Ὅψ. 0.25, διάμετρος μεγίστη κοιλίας 0,30.

Eik. 17. Μονόχρωμος κύλιξ.

Θησαν καὶ ἐν α¹, α²; α³. Ἐν α³ ἀπετελέσθη κύλιξ μικροτέρα, Ὅψ. μεγ. 0.18, ἡς ὁ πηλὸς ἔνεκα ἀνίσου καύσεως ἐνιαχοῦ μετεβλήθη εἰς κοκκινωπόν. Ὄμοιώς αὐτόθεν προέρχονται τεμάχια κύλικος ἰδιαῖόντως εἰργασμένης. Ὁ πηλὸς ἐσωτερικῶς εἰναι συνήθης, ἀλλ’ ἔξωθεν περιβάλλεται ὑπὸ ικανῶς παχέος μελανωποῦ ἐπιχρίσματος, ἐπιλειανθέντος διὰ τριβῆς, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια νὰ λάμπῃ μετρίως. Παρόμιαι κύλικες, ὡς μέχρι τοῦδε ἔχει δειχθῆ, κατεσκευάζοντο καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ Τσούντας δημοσιεύει ἐν τῷ βιβλίῳ του τεμάχιον ἐκ Σέσκλου τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, εἰκ. 193 σ. 172, καὶ οἱ Wace καὶ Thümison εὔροντες τὸ Λιανοκλάδι (Preh. Thes., f. 134) καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας παρομοίας λαβίας. Κατά τι διάφορος ἀλλὰ τῆς αὐτῆς καταγωγῆς εἰναι καὶ ἡ παρὰ τὴν Βέροιαν τῆς Μακεδονίας συλλεγθεῖσα λαβὴ παρὰ H. Schmidt, Zeits. f. Ethn. 1905, 98, F. 15.

Ἡ ὑδρία συνεκροτήθη ἐκ τεμαχίων τοῦ α². Ὅψος 0.46. Ἡ βάσις, ἀφανῆς ἐπὶ τῆς εἰκόνος 18 εἰναι μικρά, διαμέτρου 0.06. Συντρίμματα μεγάλα δμοίων ὑδριῶν μετὰ τῆς στενῆς βάσεως καὶ τοῦ ἰδιαίοντος ἐκ τῶν ὁμα-

Eik. 18. Μονόχρωμος ὑδρία.

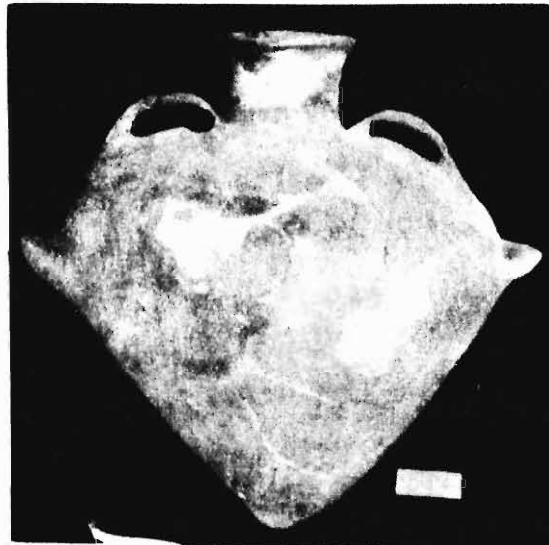
φροστόμων ἀγγείων προελθόντος λαιμοῦ εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ μεγάρου Α καὶ ἄλλαχοῦ.

Τὸ μέγα ἀγγεῖον, εἰκ. 19, ἀπετελέσθη ἐκ τεμαχίων τοῦ α¹ καὶ α², ὥστε πιθανὸν εἶναι, ὅτι θὰ συνετρίβῃ πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς οἰκίας α¹. "Υψος 0.66. Τὸ ἀγγεῖον στερεῖται ἐντελῶς βάσεως καὶ θὰ ἐτοποθετεῖτο ἢ ἐπὶ καταλλήλου κοιλότητος τοῦ ἔδαφους ἢ ἐπὶ τρύποδος. Παρόμοιον σχῆμα εἶναι εἰς ἐμὲ ἀγνωστον. Αἱ ἐπὶ τοῦ ὕμου λαβαὶ καὶ ἡ ἀνάγλυπτος παρυφὴ τοῦ λαιμοῦ, εἰς ἣν καταλήγουσιν αὗται, εἶναι χαρακτηριστικαὶ τοῦ χαλκοῦ προτύπου.

Τὸ κρατηρίδιον μὲ τὰς δύο λαβὰς εὑρέθη ἐν β². Εἰκ. 20, ὑψος 0.17. Ὁ πηλὸς εἶναι κοκκινωπός. Ἀλλ' ὅμοιότατον ἀγγεῖον ὑψ. 0,28 σινεκροτήθη ἐξ ὀστράκων τοῦ β¹ πρασινοφαίων. Τὸ ἀγγεῖον μετὰ τῆς πλαγίας λαβῆς, εἰκ. 21, εὑρέθη ἐν α¹. Τὸ κατώτερον μέρος ἔχει συμπληρωθῆ μετὰ βεβαιότητος, Δύο ἄλλων μεγάλων τεμάχια εὑρέθησαν ἐπίσης ἐν α¹. Ἀκριβῶς ὅμοια ἀγγεῖα εὑρέθησαν πολλὰ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τοῦ Σέσκλου καὶ τοῦ Λιμηνίου (Τσουντας, Προϊστ. Ἀκρ. εἰκ. 43, 44, 47, 52, 56). Ὁ ἀμφορεύς, εἰκ. 22, προέρχεται ἐκ τῆς οἰκίας α³. "Υψος 0.26. Ὁ πηλὸς εἶναι ὠχρὸς στακτερός. Η βάσις ἀφανῆς ἐπὶ τῆς εἰκόνος, εἶναι μικρά, διαμ. 0,037.

Εἰκ. 20.
Μικρὸς μονόχρωμος κρατήρ.

Εἰκ. 19. Μέγα μονόχρωμον ἀγγεῖον.

Ἐν τέλει παραθέτομεν τὴν εἰκόνα 23 ἐνὸς ἐκ τῶν πιθοειδῶν ἀγγείων τῆς τάξεως τῶν πρασινοφαίων. "Υψος 0.94. Προέρχεται ἐξ β², ὁπόθεν καὶ τεμάχια ἄλλου μικροτέρου πίθου συνελέχθησαν. Ἐπὶ τοῦ ὕμου παρατηροῦνται τρεῖς ἀτροφικαὶ ἀτρύπτοτοι θηλαί, ὧσεὶ ἀναμινήσεις τῆς δι' αὐτῶν καὶ σχοινίων ἀνυψώσεως τοῦ πίθου. "Ἄξιον στημειώσεως εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου γενομένην θέρμανσιν τῶν συντριμμάτων χάριν ἀσφαλεστέρας συγκολλήσεως ἐξεγύνετο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας φανερῶς ἔλαιον, δι' οὗ διετέλουν ἐμπεπο-

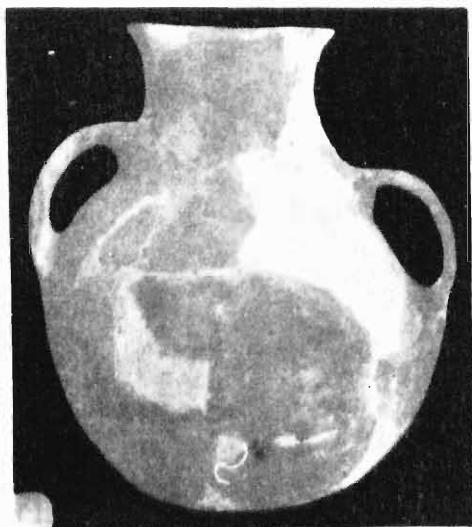
τισμένα τὰ τεμάχια. Καὶ ἡ ἀφὴ καὶ ἡ ὄσφρησις τῶν παρισταμένων ἐθεβαίωνον τὴν μέχρις ἡμῶν διατήρησιν ἐλαίου, ἀποθηκευθέντος ἐντὸς τοῦ πίθου κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Εἰκ. 21.

Ἡ τάξις τῶν πρασινοφαίων, πλουσία εἰς σχήματα ἀγγείων, φαίνεται οὕτω, ὅτι ἦτο ἐν μεγάλῃ χρήσει ἐν Θέρμῳ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐντὸς τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος τοῦ μεγάρου Β εὑρέθησαν παρόμοια ὥστρακα, ἔπειτα ὅτι καὶ ἐπὶ μαρῷ χρόνον θὰ διετηρήθησαν. Ἀγνοοῦμεν πότε ἐγκατελείφθησαν, διότι δὲν διετηρήθη ὑπὲρ τὸ γεωμετρικὸν ἄλλο νεώτερον στρῶμα, εἰμὴ τὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅτε βιβαίως τὰ τοιαῦτα ἀγγεῖα εἶχον λησμονῆθη. Ἐπὶ τῶν κρατήρων, τῶν κρατηριδίων, τοῦ μεγάλου καρδιοσχήμου ἀγγείου καὶ τῆς ὑδρίας ἀπαραγνώριστος εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν χαλκῶν προτύπων. "Οπως κατὰ τὸ ἀνώτερον

μέρος τῆς κοιλίας ἀποτόμως κάμπτονται οἱ κρατήρες, οὕτω συμβαίνει μόνον ἐπὶ τῶν σφυρηλατουμένων μετάλλων. Ἄλλα καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἔξελέχθη ἡ διετηρήθη κατὰ τὴν καμίνευσιν, ἵνα ἐπιτευχθῇ μεγαλυτέρα προσέγγισις πρὸς τὰ λαμπρότερα χαλκᾶ ἀγγεῖα. Τὰ αὐτά, ὡς γνωστόν, παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ τῶν λεγομένων μινυείων, πρὸς τὰ δποῖα μεγάλως πλησιάζουν τὰ πρασινόφαια τοῦ Θέρμου. Τὸ ἀνωτέρω ἀπεικονισθὲν εἰκ. 20 κρατηρίδιον ἐμφανίζεται δμοίως καὶ μεταξὺ τῶν μινυείων (Furtw. Löschl. Myk. Tong. Taf. X 48). Ἐκτὸς τούτου συνελέχθησαν καὶ θραύσματα μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς εἰς τὰ μινύεια αὐλακώσεις καὶ τὰ χαράγματα. Ἄλλα καὶ κατὰ τὰς παραλλαγὰς τῆς ἐργασίας δμοιάζουν αἱ δύο τάξεις, δπως ὅταν ὁ πηλὸς ἀφήνεται ἐνόπτε νὰ ἀποθαίνῃ κοκκινωπὸς ἢ περιβάλλεται διὰ μελανωποῦ ἐπιχρίσματος (Forsdyke ἐν JHS, 1914, 130 κέ. περὶ τῶν ἐξ Ἀργους μινυείων). Λιὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀμφιβάλλω, δτι τὰ πρασινόφαια τοῦ Θέρμου

Εἰκ. 22. Μονόχρωμος ἀμφορεύς.

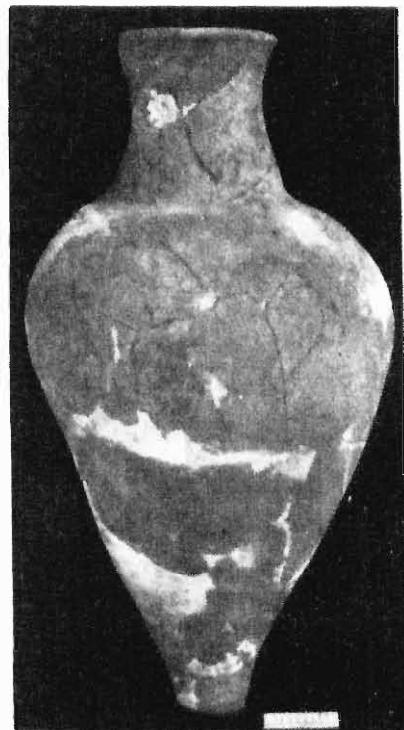
ἀποτελοῦσι τάξιν παράλληλον καὶ εἰς πολλὰ ταυτιζομένην πρὸς τὴν τῶν μινυείων. Μάλιστα εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι, ὅταν ἔξετασθῶσι καλύτερον τὰ μινύεια καὶ ἀποτελεσθῶσιν ἐκ τούτων πλείονα σγήματα, διότι τὰ ὑπάρχοντα μέχρι τοῦδε εἶναι περιωρισμένα τὸν ἀριθμόν, θὰ δειχθῇ, ὅτι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸν εἶδος ἄγγείων πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν αἱ δύο κατηγορίαι. Αἱ διαφορὰὶ δὲλλως εὐκόλως ἔξηγοῦνται διὰ τὰς προτιμήσεις τῶν ἐργοστασίων, τὴν διαφορὰν τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν ὅχι πανταχοῦ ὅμοίαν δεξιότητα τῶν κεραμέων.

Μονόχρωμα β'. Τὰ μετὰ κοκκινωποῦ πηλοῦ ὅστρακα παρουσιάζουν ἐν γένει ἐργασίαν κατωτέραν τῆς ἐπὶ τῶν πρασινοφαίων. Ὁ πηλὸς δὲν ἔχει πλυθῆ ἀρκετὰ καὶ εἶναι διὰ τοῦτο χονδροειδῆς καὶ ἡ ἐπιφάνεια δὲν ἐλειάνθη διὰ τριβῆς. Ἐννοεῖται, ὅτι καὶ τὰ τοιαῦτα ἄγγεια κατεσκευάσθησαν ἐν τῷ τόπῳ. Ἐκτὸς πολλῶν χυτροειδῶν ἄγγείων, ἔξ ὕν μέρη μόνον διὰ τὴν γενικῶς κακὴν διατήρησιν τῶν τεμαχίων ἀπηρτίσθησαν, συνεκολλήθησαν τέσσαρα πιθοειδῆ ἀκέραια ἄγγεια ὡς τὸ τῆς εἰκόνος 24.

Τὸ παρόμοιον πρὸς πελωρίαν κρεμαμένην σταγόνα ἄγγειον προέρχεται ἐκ τοῦ 6² καὶ ὑψος ἔχει 0,47. Τροχοῦ δὲν φαίνεται ἵχνος, ὅπως ἄλλως πάντα τὰ ἄγγεια τῆς τάξεως εἶναι χειροποίητα. Διὰ τοῦτο ἡ τολμηρὰ καὶ κομψὴ καμπυλότης εἶναι θαυμαστή. Ἐπὶ τῶν ὅμοιων διακόπτουσι ταύτην τέσσαρες συμμετρικῶς διαταγμέναι ἀτροφικαὶ θηλαί, προσδίδουσαι νέαν ζωὴν. Τὸ ἄγγειον παρὰ τὴν κομψότητά του, τὴν δξεῖαν βάσιν καὶ τὸ μέγεθος θὰ ἔχρησίμευεν εἰς μαγειρικὰς χρείας τοποθετούμενον ἐπὶ χυτρόποδος, διότι ἡ ἐπιφάνεια του ἡ ἔξωτερη δεικνύει τὴν ἐπήρειαν τοῦ πυρός. Παρόμοιον, δὲλλ' ἀγαιοτροπώτερον καὶ ἀκομψόν ἄγγειον ἀπηρτίσθη ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος τοῦ Διμηνίου (Τσούντας, Προϊστ. Ἀχρ. εἰκ. 170).

Εἰκ. 24. Πιθοειδὲς ἄγγειον ἐκ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

Εἰκ. 23. Πιθοειδὲς ἄγγειον.

Αλλὰ καὶ μικρὰ ἄγγεῖα κατεσκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀμελείας. "Ομως συχνάκις τὰ σχήματα εἰναι κομψά. Οὕτω πολλάκις ἀπαντᾷ ὁ μαστοειδὴς κύαθος εἰκ. 25, παρεμφερής πρὸς τὸν τοῦ Διμηνίου (Τσούντας Π. Α. εἰκ. 168) καὶ ἄλλα ποτήρια ώς τὸ μεθ' ὑψηλῆς λαβῆς, εἰκ. 26, καὶ ἄλλα μετὰ ταπεινοτέρας.

Μονόχρωμα γ'. Ἐκ τῶν μετὰ λεπτοῦ πηλοῦ μονοχρώμων διστράκων δὲν ἀπετελέσθησαν πολλὰ σχήματα, διότι τὰ συντρίμματα τῶν ἀγγείων διὰ τὴν λεπτότητα ἥσαν πολλὰ καὶ δυσεύρετα. Ἐννοεῖται δ' οἶκοθεν, δτι τὰ μονόχρωμα γ' ὠνομάσθησαν οὕτω μόνον χάριν εὐκολίας. Διότι τὸ μοναδικὸν κοινὸν γνώρισμα αὐτῶν, ὁ λεπτὸς πηλός, εἰναι τυχαῖον χαρακτηριστικὸν καὶ δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἀναγνώρισιν νέας τάξεως ἀγγείων.

Τὸ προχοῖδιον, εἰκ. 27, ὑψους 0,13, ἀπετελέσθη ἐξ διστράκων τῆς οἰκίας α¹. Ό πηλὸς εἰναι λευκὸς λεπτότατος. Ἐνιαχοῦ διατηρεῖται καὶ ἐπίχρισμα λεπτότατον διοδίζον. Τὸ κομψὸν σχῆμα ἐνθυμίζει ώς πρὸς τὸν λαιμόν, τὴν λαβήν, καὶ τὰ λοιπὰ πλὴν τῆς κωνικῆς βάσεως τὴν ὥραιαν γραπτὴν προχόρην τοῦ Α' τάφου τῶν Μυκηνῶν (Furtw.Lösch.Myk. Ton. T. III, 8). Τὸ προχοῖδιον οὐδεμίαν εἶχε γραπτὴν διακόσμησιν.

Ο σκύφος μετὰ τῶν καθέτων λαβῶν, εἰκ. 28, εὐρέθη ἐν β¹. Ὕψος 0,19. Αποτελεῖται ἐκ πηλοῦ λευκοῦ ἐλάχιστα ἀποκλίνοντος εἰς τὸ πρασινωπόν. Ή ἔξωτερικὴ ἐπιφάνεια περιβάλλεται δι' ἐπιχρίσματος λεπτοτάτου καὶ λευκοτέρου, λειανθέντος ἰσχυρῶς. Αἱ λαβαί, ὅχι πολὺ κομψαί, εἰναι νεωτέρα μορφὴ τῆς ὑπὸ τοῦ Τσούντα, Π. Α. εἰκ. 187 δημοσιευθείσης. Ο σκύφος

Εἰκ. 25.

Μαστοειδὴς κύαθος ἐκ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

Εἰκ. 26. Ποτήριον ἐκ κοκκινωποῦ πηλοῦ.

κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμοιάζει πρὸς τὸ ἀνωτέρῳ, εἰκ. 20, ἄγγειον, ὃ περ ἀπαντᾶ μεταξὺ τῶν μινυείων. Ὄμοίων σκύφων μέρη, ἀλλ᾽ ἐκ πηλοῦ κοκκινωποῦ λεπτοῦ, εὑρέθησαν ἐν β², α², α³. Ἐπίσης ἐκ πηλοῦ λεπτοῦ κοκκινωποῦ εἶναι τὸ ἄγγειδιον, εἰκ. 29, ὑψ. 0,12, εὑρεθὲν ἐν β². Τὸ σχῆμα ἀπαντᾶ συχνάκις μεταξὺ τῶν μινυείων (Myk. Tōng. Taf. X, 49).

Γραπτὰ ἄγγεια· α' γεωμετρικά. Ταῦτα διακρίνονται διὰ τὴν καθαρῶς γεωμετρικὴν διακόσμησίν των. Κατεσκευάζοντο δὲ ἀναμφισβήτητως ἐν Θέρμῳ ἢ οὐχὶ μακρὰν αὐτοῦ. Τοῦτο ἔξαγομεν ὅχι μόνον ἐκ τῆς μεγάλης πληθύος τῶν ὀστράκων, τῆς μετρίας ἢ κακῆς ποιότητος τοῦ κοκκινωποῦ πηλοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν ἄγγείων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐπὶ τινων παχέων ὀστράκων φαινομένου, καθ᾽ ὅ τὸ ἐσωτερικὸν στρῶμα τοῦ πηλοῦ εἶναι τὸ ἐγχώριον γνωστὸν πρασινωπόν, ἐνῷ αἱ ἑκατέρῳ πλευρᾷ ἢ ἐκοκκίνισαν ἐκ τῆς καύσεως ἢ ἀρχῆθεν προήρχοντο ἢ ἐπιχρίσματος ἐρυθρωποῦ πηλοῦ. Τὸ τελευταῖον παρατηρεῖται ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἄγγείου τῆς τάξεως, εἰκ. 30.

Πιθανώτατα τὸ ἄγγειον τοῦτο εἶναι ὑδρία, διότι ἐλλείπει μὲν τὸ ὅπισθεν μέρος, ὃπου ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη κάθετος λαβή, ἀλλ᾽ ὁ σχηματισμὸς τοῦ στομίου, ὃστις δὲν εἶναι ἐντελῶς κυκλοτερής, ὑποδεικνύει τὴν πρόθεσιν

τοῦ νὰ προχύνεται ἐντεῦθεν τὸ ὑγρὸν περιεχόμενον. Τὰ συντρίμματα, ως καὶ ἄλλα μὴ συγκολληθέντα, εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας α¹. Ὅψος τοῦ συγκροτηθέντος μέρους 0,38. Τροχοῦ οὐδεμίᾳ χρῆσις. Ἐκτὸς τοῦ ἑκατέρῳ ἐπικολληθέντος εἰς τὸν πρασινωπὸν πυρῆνα παχέος κοκκινωποῦ ἐπιχρίσματος, ἐπὶ τῆς ἕξω ἐπιφανείας ἐπετέθη καὶ δεύτερον λεπτότατον ἐπίχρισμα, ὃ περ ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς τριβῆς καὶ λειάνσεως ἀπέβη χρυσοκόκκινον, ὃπου διατηρεῖται. Τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων στερεῖται τῶν συστατικῶν τοῦ καλοῦ βερνικίου καὶ λάμπει μό-

Εἰκ. 27. Μικρὰ μονόχρωμος πρόσχοντος ἐκ λεπτοῦ πηλοῦ.

Εἰκ. 28. Σκύφος μονόχρωμος ἐκ λεπτοῦ πηλοῦ.

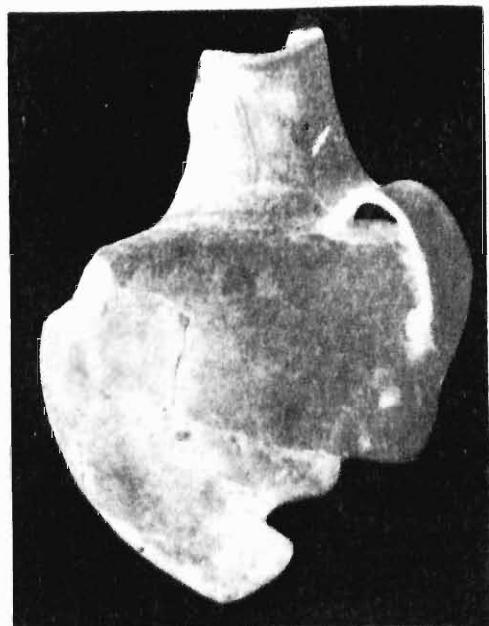

Eik. 29. Μικρὸν ἀγγεῖον ἐκ λεπτοῦ κοκκινωποῦ σηλοῦ.

Τὸ ἐν εἰκ. 31 κάτω ἀριστερὰ μικρὸν μόνωτον ἀγγεῖον, ὅψ. 0,10, εὐρέθη, ὃς εἶναι λίαν πιθανόν, κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς ἐντὸς τοῦ μεγάρου Α. Τὰς ζώνας διακόπτουσιν εἰς συμμετρικὰ διαστήματα συμπλέγματα, οίονεὶ τρίγλυφοι, ἐκ τεσσάρων γραμμῶν.

Τὸ τεμάχιον *α* τῆς εἰκ. 31 ἀνήκει εἰς παμμέγιστον ἀγγεῖον, διότι τὸ ὑπάρχον μέρος τοῦ λαιμοῦ ἔχει ὕψος 0,20. Προέρχεται ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν καὶ εἶναι ἀγνωστος δύτοπος τῆς εὐρέσεως του. Τὸ τεμάχιον *β* τῆς αὐτῆς εἰκόνος εὐρέθη ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ὑποστέγου τῶν ἐπιγραφῶν οὐχὶ εἰς μέγα βάθος καὶ εἰς στρῶμα ἀκαθόριστον. Εἶναι πιθανῶς μέρος ὑδρίας. Τὴν ζώνην τοῦ ψηφιοῦ κοσμοῦσι δόρμοι καὶ μεταξὺ τούτων πρωτογενεῖς δόδακες. Τὸ *γ* (εἰκ. 31 κάτω), ὅπερ μετὰ τοῦ *δ* εὐρέθη κατὰ τὴν δυτικὴν περίστασιν καὶ εἰς τὸ βάθος τοῦ παλαιοτέρου δαπέδου τοῦ μεγάρου Β, ἀνήκει εἰς σχῆμα δμοιον πρὸς τὸ τοῦ ἀνωτέρω μονώτου ἀγγείου. Τὸ *ε* τέλος εὐρέθη πλησίον τῶν προηγουμένων καὶ ἐντὸς τοῦ ἀνωτάτου μελανοῦ στρώματος, ὅθεν καὶ τὰ γεωμετρικὰ ἀγαλμάτια. Εἰς τὸ αὐτὸδὲ στρῶμα παρετηρήθησαν καὶ δλλα οὐκ δίλιγα γραπτὰ συντρίμματα τῆς αὐτῆς τάξεως. Ἐκ τούτων ἄρα ἔχομεν ὃς βέβαιον ἔξαγόμενον, ὅτι τὰ ἐγχώρια γεωμετρικὰ ὑπῆρχον κατὰ τὴν παλαιοτέραν

νον μετριώτατα δρώμενον πλαγίως. Ὁ λαιμὸς κοσμεῖται διὰ καθέτων γραμμῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων τρέχει ἄλλη ὁφιοειδής. Τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ περιβάλλει τεθλασμένη γραμμὴ μεταξὺ εὐθειῶν. Πρὸς τὰ κάτω ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ πλατείας ταινίας περιβαλλομένης ἐκατέρῳθεν ὑπὸ μικροτέρας μὲ τριπλᾶς τεθλασμένας. Τὴν πλατεῖαν ταινίαν διαιροῦσιν εἰς μετόπας ζῶναι κάθετοι διακοσμούμεναι μὲ διασταυρουμένας γραμμάς. Αἱ μετόπαι κοσμοῦνται μὲ ἀντικόρυφα πλήρη διασταυρουμένων γραμμῶν τρίγωνα.

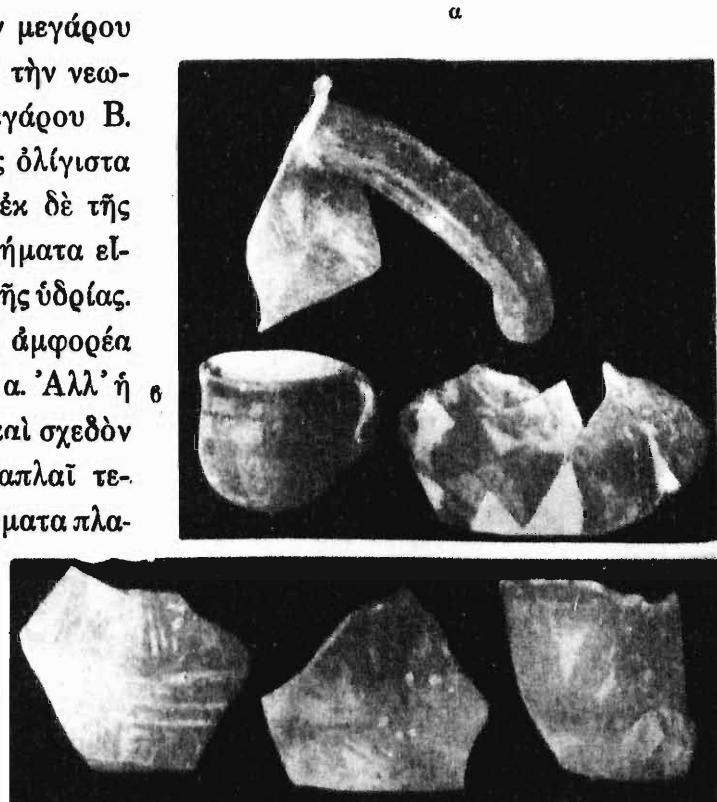
Eik. 30. Γεωμετρικὴ ὑδρία.

ἐποχὴν (ύδρια α¹, μόνωτον μεγάρου Α), καὶ διετηρήθησαν κατὰ τὴν νεωτέραν γεωμετρικὴν τοῦ μεγάρου Β. Ἀτυχῶς ἐκ μὲν τῆς πρώτης ὀλίγιστα ἔχομεν σχήματα ἀγγείων, ἐκ δὲ τῆς νεωτέρας οὐδέν. Βέβαια σχήματα είναι τὸ τοῦ μονώτου καὶ τὸ τῆς ύδριας. Ἰσως εἰς μέγαν πιθοειδῆ ἀμφορέα ἀνήκει τὸ τεμάχιον εἰκ. 31 α. Ἄλλ' ἡ διακόσμησις εἶναι τυπικὴ καὶ σχεδὸν ἡ αὐτὴ ἐπὶ πάντων. Πολλαπλαῖς τεθλασμέναι ἢ ἀπλῶς συμπλέγματα πλαγίων γραμμῶν μεταξὺ δριζοντίων, ὁφιοειδεῖς πληροῦσαι στενάς ζώνας, δόμοι, τρίγωνα καὶ ἡ διαίρεσις εἰς μετόπας εἶναι τὸ σύνολον τῶν διακοσμητικῶν μέσων.

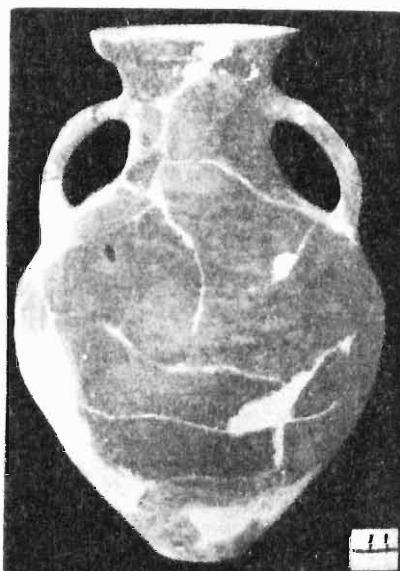
"Ομοια γεωμετρικὰ ἀγγεία εὑρον οἱ Wace

καὶ Thomson εἰς τὸ Λιανοκλάδι (Preh. Thessaly, 180, Fig. 125, 126 c, d) ἐπὶ τοῦ 3ου στρώματος μετὰ μινυείων καὶ λαβῶν ὡς αἱ τῶν ἡμετέρων πρασινοφαίων κυλίκων. Είναι τῆς αὐτῆς τεχνικῆς κατασκευῆς, χειροποίητα, κεραμοχρόδου πηλοῦ σκοτεινοῦ, παρουσιάζουν σχήματα ὡς τὸ τοῦ μονώτου μὲ πυθμένα δχι ἐντελῶς ἐπίπεδον καὶ διακόσμησιν περίτου τὴν αὐτὴν (διαίρεσιν εἰς μετόπας, τεθλασμένας, καθέτους ζώνας). Οἱ Ἀγγλοι ἐρευνηταὶ εὑρίσκουσιν εἰς τὰ ἐκ Μαρμάριανης καὶ Θεοτόκου ἀγγεία τὴν περαιτέρω ἔξελιξιν τῶν τοῦ Λιανοκλαδίου καὶ τὸ προοίμιον τῶν ἀγγείων τοῦ Διτύλου. Εἰς τὸ Λιανοκλάδι προστίθεται καὶ ὁ Θέρμος νῦν, ὡς τόπος κατασκευῆς προδιπτυλιῶν ἀγγείων, ὃν δικαστικά δὲν είναι μακρά, διότι οὐδεμίαν μέχρι τῆς ὥρας δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπ' αὐτῶν ἔξελιξιν.

β') Ἀμαυρόχωμα. Τούτων ὁ πηλὸς είναι ἐλαφρῶς κοκκινωπὸς ἢ πρασινοφαῖος. Τὸ ἐπίχρισμα δὲν λείπει καὶ είναι λευκόξανθον ἐλαφρῶς πρασινίζον. Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων είναι ἔξαιρετικῶς κομψά, ἔνια δὲ παρουσιάζουν τὰς στενὰς ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων γνωστάς, ἐλαφρῶς εἰς τὸ κατώτατον μέρος διευρυνόμενας βάσεις, ἀν καὶ σημεῖα τροχοῦ δὲν φαίνονται. Τὸ χρῶμα τῶν κοσμημάτων

Εἰκ. 31. Γεωμετρικὸν ἀγγεῖον. Τεμάχια ἀλλων γεωμετρικῶν ἀγγείων.

*Eἰκ. 32.
Ἀμαυρόχρωμος ἀμφορεύς.*

Τοῦ τετραώτου ἄγγείου τὰ τεμάχια εὑρέθησαν ἐπίσης ἐν α¹. *Eἰκ. 33.* "Υψ. 0.49. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν καὶ συνεχῶν καθέτων ταινιῶν, ὃν ἔκαστη πληροῦται διὰ τεθλασμένων διασταυρουμένων. Ἡ βάσις εἶναι λίαν μικρά. Παρόμοια ἀμαυρόχρωμα τετράωτα ἄγγεια εὗρε δύο ὁ Κεραμόπουλος ἐν θολωτῷ τάφῳ τῶν Θηβῶν, τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ όυθμοῦ καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν ΑΕ, 1910, 231, εἰκ. 22, 23.

"Ο κάνθαρος, *eἰκ. 34*, εὑρέθη ἐν α³. "Υψος 0.24. Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν μινυείων, ὃς εἴδομεν ἀνωτέρῳ. Ἡ διακόσμησις ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων παραλήγλων ὁριζοντίων γραμμῶν.

γ') Κρητομυκηναϊκά. Ταῦτα δὲν εἶναι πάντα ὅμοια κατὰ τὸ τεχνικὸν μέρος. Ἀλλὰ κοινὸν χαρακτηριστικὸν ἔχουν τὴν κακὴν ποιότητα τοῦ βερνίκιου, δπερ δὲν λάμπει εἰμὴ ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν ἐγχωρίων γεωμετρικῶν ἥ καὶ τι πλέον. Τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἀρκεῖ, ἵνα δειχθῇ, δτι πρύκειται περὶ μιμήσεων

ἔχει ἐλαχίστην λάμψιν καὶ ταύτην ὅχι πανταχοῦ, συνήθως δὲ ἔχει τὴν ὄψιν σοκολάτας. Τὰ κοσμήματα εἶναι ἐλάχιστα, ζῶνται ὁρίζοντιοι ἢ κάθετοι μὲν διφιοειδεῖς μεταξὺ γραμμὰς καὶ ἴδιάζοντα σπειροειδῆ ἐπὶ τῶν ὄμοιων. Ἐν γένει διαφέρουν σημαντικῶς τῶν γεωμετρικῶν καὶ κατὰ τὴν διακόσμησιν, τὴν τεχνικὴν παρασκευὴν καὶ τὰ σχῆματα τῶν ἄγγείων. Εὑρέθησαν τὰ πλεῖστα ἐν α¹ καὶ ὀλίγα ἐν α², α³. Δημοσιεύονται ὡς δείγματα τὰ ἀκόλουθα τρία ἄγγεια.

"Ο ἀμφορεὺς *eἰκ. 32*, ὑψ. 0.37, εὑρέθη ἐν α¹. Τοῦ ἐπὶ τῶν ὄμοιων κοσμήματος ἐπαναλαμβανομένου καὶ ὅπισθεν δὲν γνωρίζω ἄλλο ἀκριβῶς ὅμοιον παράδειγμα. Παρεμφερὲς ἀπόκομμα σπείρας βλέπει τις ἐπὶ τοῦ ἀμαυροχρώμου τοῦ 6ου τάφου τῶν Μυκηνῶν Myk. Tong. T. XI, 54.

*Eἰκ. 33.
Ἀμαυρόχρωμον τετράωτον ἄγγειον.*

γενομένων ἐν ἑπαρχιακῷ ἐργοστασίῳ ὑστερομινωϊκῶν ἀγγείων. "Οτι τὸ ἑπαρχιακὸν τοῦτο κεραμεῖον ὑπῆρχεν ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ Θέρμου εἶναι λίαν πιθανόν. Ἀλλ' ἂς προταχθῆ καλύτερον ἡ περιγραφὴ τῶν ἀγγείων.

Τὸ χοανοειδὲς ὁυτόν, εἰκ. 35 α εὗρεθη ἐν α!¹. "Υψος 0.17 τοῦ συγχροτηθέντος μέρους. Υπεράνω διατηρεῖται ὁ συνήθης ἀνάγλυπτος δακτύλιος, ἡ βάσις τοῦ ἔκει ἀρχομένου στενοῦ λαιμοῦ. "Αν καὶ δὲν εἶναι κάτω καὶ ἀνω πλῆρες τὸ ἀγγεῖον, δικαίως εἶναι φανερὰ καὶ ἐπὶ τοῦ μέρους ἡ κομψὴ καμπυλότης τοῦ περιγράμματος. Ὁ πηλὸς εἶναι ὠχρόλευκος, τὸ δ' ἐπίχρισμα λευκόξανθον πρασινωπόν. Τὸ βερνίκιον ἐπιτεθὲν πυκνὸν θρυμματίζεται καὶ εἶναι μελανωπόν μὲν λάμψιν μετρίαν. Ἡ διακόσμησις συνίσταται εἰς ζώνας δριζοντίας πληρούμένας πάντοτε διὰ διπλῶν πελέκεων. Τούτους χωρίζουν κάθετοι γραμμαὶ ἀποτελούμεναι διὰ στιγμῶν.

Εἰκ. 34. Αμανρόχρωμος κάνθαρος.

Εἰκ. 35.

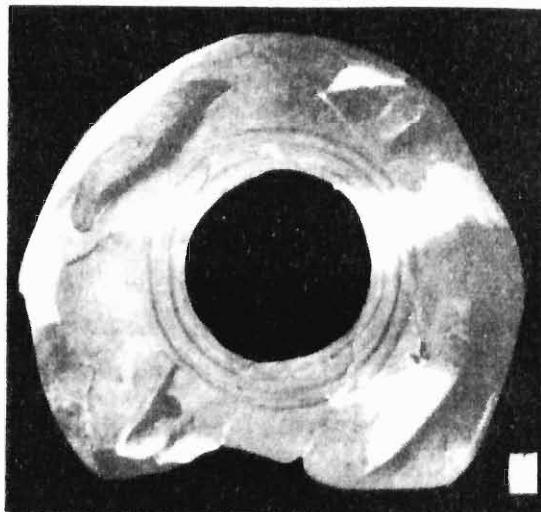
Χοανοειδὲς φυτὸν καὶ ἀμφορεύς, κρητομυκηναϊκά.

Reisinger, Kretische Vasenm. T. II, 10), ἀλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ δλου ἐπὶ τὸ κομψότερον καὶ φαδινώτερον διαμόρφωσις ἐνθυμίζει τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ ἀνακτορικοῦ ὁυθμοῦ.

Ο μετὰ προχύσεως ἀμφορεύς, εἰκ. 35 β, εὑρέθη ἐπίσης ἐν α!¹. "Υψος 0.19. Ὁ πηλός, τὸ ἐπίχρισμα καὶ τὸ βερνίκιον εἶναι τὰ αὐτά, δπῶς ἐπὶ τοῦ ὁυτοῦ. Ἀνὰ τρεῖς τεθλασμέναι περιβάλλουν τὸ ἀγγεῖον φέρουσαι κατὰ τὰς γωνίας διπλοῦς πελέκεις. Ομοίαν διακόσμησιν βλέπει τις ἐπὶ μεγάλου τεμαχίου ἀγγείου τοῦ ἀνακτορικοῦ ὁυθμοῦ ἐκ Θορικοῦ (Στάης, ΑΕ, 1895, 260, πίν. 11, 2). Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέως εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τῶν καμαραικῶν χρόνων (πρβλ.

Τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν ἀμφορέα κατὰ τὸ σχῆμα, τὰς λαβὰς καὶ τὴν πρόχυσιν ἀλλὰ μεγάλων διαστάσεων ἀγγεῖον εἶναι τὸ ἐν εἰκ. 36 παριστώμενον. Τὰ συντρίμματα εὑρέθησαν ἐν α⁴. Δὲν συνεκροτήθη δόλοκληρον, ἀλλ᾽ ὑπολογίζω τὸ ὑψος αὐτοῦ ὡς φθάνον τὰ 0.60. Ὁ πηλὸς εἶναι κοκκινωπός, τὸ δὲ ἐπίχρισμα ἔρυθροκίτρινον. Τὸ βερνίκιον μέλαν σκοτεινόν ἀραιὸν ὅταν εἶναι, κοκκινίζει ὁ υπαρδῶς. Τὸ ἀγγεῖον κοσμεῖται πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν ὄμβων διὰ τετραγωνιδίων ζατρικίου ἑκατέρῳθεν τῆς ἀπέναντι τῆς προχύσεως λαβῆς, κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ δύο χωρίσματα ἐμπροσθεν διὰ ζωνῶν δριζοντίων κοσμουμένων μὲ συγκεντρικὰ ἡμικύκλια. Ὄμοιων ἀγγείων μεγάλα μέρη συνεκροτήθησαν ἐκ τοῦ β¹ καὶ β². Ἡ μικροτέρα μεταξὺ τῶν καθέτων λαβὴ εἶναι συνήθης ἐπὶ ἀμφορέων τοῦ ἀνακτορικοῦ ὁυθμοῦ.

Ἐν εἰκ. 37 ἔχομεν μέρη πέντε διαφόρων ποτηρίων, ἐκ τῶν πολλῶν, ὅσα εὑρέθησαν ἐν α¹, α², α³. Ὁ πηλὸς τούτων εἶναι κοκκινωπός (α, β), κιτρινωπός (γ), λευκοπράσινος (δ, ε). Διὰ τὴν μεγάλην λεπτότητα τοῦ πηλοῦ τὰ ποτήρια στεροῦνται ἐπιχρίσματος. Πρέπει νὰ εἶναι τροχοποίητα, διὸ καὶ τὰ ἵχνη τοῦ τροχοῦ δὲν φαίνονται, ἀποσθεσθέντα διὰ τῆς τριβῆς πιθανῶς. Τὸ βερνίκιον δὲν λάμπει σημαντικῶς καὶ δταν ἀραιώνται ἀπο-

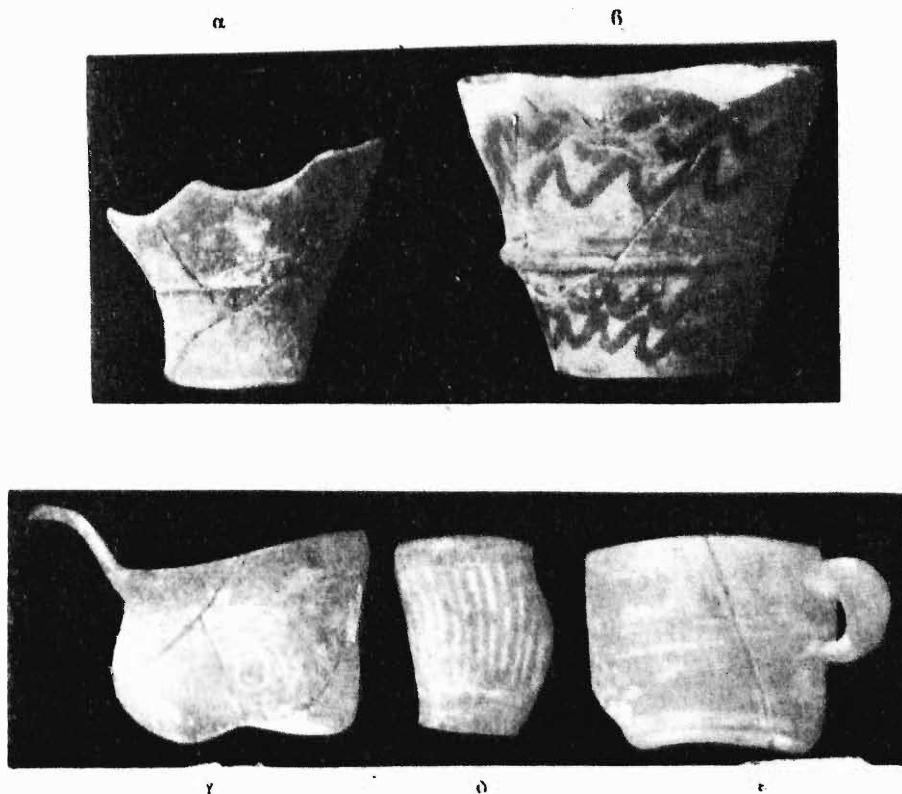
Εἰκ. 36. Κορυφὴ κρητομυκηναϊκοῦ ἀμφορέως.

βαίνει οἰνωπὸν ὁυπαρόν. Ἐπὶ τῶν πλείστων δὲ γλυπτὸς δακτύλιος εἶναι κοῖλος ἐντὸς. Ἡ μοναδικὴ λαβὴ τοποθετεῖται ἐκάστοτε διαφόρως. Ὄμοια ποτήρια χρυσᾶ ἔχομεν ἵκανὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ὡς εἶναι γνωστόν, πήλινα δὲ γνωρίζω μόνον τὰ ἐκ τῆς Φυλακωπῆς τῆς Μήλου (Phylakopi pl. XXV, 8, 10).

Τὸ ὁυτόν, δὲ ἀμφορεὺς καὶ τινα τῶν ποτηρίων ἐπλάσθησαν ἐκ πηλοῦ λευκοῦ ἐλάχιστα πρασινίζοντος, δὲ πηλός, δστις ἀναλόγως τῆς καύσεως δύναται νὰ κοκκινίζῃ καὶ τὸ αὐτὸ ἐπίχρισμα ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τῶν ἀμαυροχρώμων. Ἐπειδὴ δὲ ἀφ' ἐτέρου σωροὶ δστράκων ἐκ τοιούτου λεπτοῦ πηλοῦ εὑρέθησαν πολλαχοῦ καὶ ἴδιως ἐντὸς τῶν νοτίως τοῦ ναοῦ προϊστορικῶν οἰκημάτων, πείθομαι, δτι τὸ ἐπαρχιακὸν κεραμεῖον, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ κρητομυκηναϊκὰ τοῦ Θέρμου, δὲν ὑπῆρχε πολὺ μακράν, διὸ μὴ ἐν αὐτῷ ἀκριβῶς τῷ τόπῳ. Εἰς τὸ αὐτὸ δὲ κεραμεῖον ἀποδίδω καὶ τὰ ἀμαυρόχρωμα. Οἱ κεραμεῖς, οἵτινες ἐπλαττον μὲ τόσην δεξιότητα

τὰ πρασινόφαια καὶ τὰ γεωμετρικὰ μετὰ τῶν τυπικῶν κοσμημάτων, ἡδύναντο νὰ κατασκευάζουν ἐπίσης συμφώνως πρὸς πρότυπα ἔξωθεν εἰσαχθέντα τὰ ἀμαυρόχρωμα καὶ τὰ κρητομυκηναῖκά." Ή, ἀν ἡδύνατό τις νὰ ἀμφιβάλῃ ώς πρὸς τὴν ἐγχωρίαν κατασκευὴν τοῦ μικροῦ μετὰ προχύσεως ἀμφορέως, περὶ τῶν δμοίων μεγάλων ἀγγείων εἶναι βέβαιον, ὅτι οὐδαμῶς εἰσῆχθησαν ἔξωθεν.

Εἶναι δὲ αἱ δύο αὗται τάξεις χαρακτηριστικαὶ τοῦ παλαιοτέρου στρώματος μόνον. Διότι οὐδὲ ἐν παρόμοιον ὄπτρακον συνελέχθη ἐκ τοῦ νεωτέρου στρώματος

Εἰν. 37. Τεμάχια κρητομυκηναϊκῶν ποτηρίων.

τοῦ μεγάρου Β, ἐνῷ, ώς εἴδομέν, τὰ γεωμετρικὰ καὶ πρασινόφαια ἔξακολουθοῦσι μέχρι τέλους. Λιὰ ταῦτα τὰ κρητομυκηναῖκὰ καὶ τὰ ἀμαυρόχρωμα ἔχουν μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὸ ξήτημα τῆς χρονολογίας.

Μεταξὺ τούτων πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν, ὅσα στοιχεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὸ χρονικῶς κατώτατον δυνατὸν ὄριον. Ινα ὁῦτο ἔχωμεν ἀσφαλῆ χρονολογικὴν βάσιν. Τὰ νεώτατα στοιχεῖα εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ μικροῦ ἀμφορέως καὶ ἡ μικρὰ λαβὴ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγγείου εἰκ. 36, τὰ ὅποια προϋποθέτουν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνακτορικοῦ ὁυθμοῦ. 'Αφ' ἔτέρου εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων (L. M. III) δὲν δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν, διότι στερούμεθα ἐντελῶς ὄστρακαν, ἀτινα θὰ ἀνήκον εἰς ὑψητοδας κύλικας ἢ ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, συνήθη ἀγγεῖα

τῶν χρόνων τούτων. Αἱ οἰκίαι ἄρα α¹, α³ μετὰ τῶν μικρὸν παλαιοτέρων ἐλλειψοειδῶν θὰ ἀνήκουν εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ ἀνακτορικοῦ όνθυμοῦ καὶ τῶν ὑστερομυσηναῖκῶν χρόνον, μεταξὺ δηλ. 1500-1350 π. Χ., ἵνα ἔκφρασθῶμεν διὰ τῶν παραδειγμάτων ἀριθμῶν.

"Οτι τὰ σύγχρονα πρὸς τὴν οἰκίαν α¹ κτίσματα δὲν πρέπει νὰ καταβιβασθῶσιν εἰς τὴν ὑστερομηκυναῖκὴν ἐποχὴν ὑποστηρίζει καὶ ἡ συχνὴ ἐμφάνισις τῶν ἀμαυροχρώμων. Λιότι πανταχοῦ ταῦτα, ὡς ἐν τοῖς τάφοις τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐν Ὁροχομενῷ (III στρῶμα), ἐμφανίζονται πολυάριθμα μόνον κατὰ τὴν παλαιοτέραν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν (L. M. I, II). Σποραδικὰ εὑρήματα ἀμαυροχρώμων ἐντὸς στρωμάτων ὑστερωτέρων, ὡς τὸ παρὰ Τσούντα, Πρ. Ἀκρ. εἰκ. 33 ἀμαυρόχρωμον ἐντὸς τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Διμηνίου καὶ τὸ ἐξ ἐλλειψοειδοῦς

οἰκίας τῆς Ὄλυμπίας ἐν ΑΜ, 1911, 176, στηρίζουσι μᾶλλον τὴν ἀνωτέρῳ παρατήρησιν.

"Υστερομυκηναϊκὰ ὅστρακα συνελέχθησαν ἐδῶ καὶ ἔκει, ἀλλὰ προήρχοντο ἐκ στρωμάτων τεταραγμένων διὰ τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν. Τὰ μόνα μυκηναϊκά, δσα συνέλεξα ἐντὸς τοῦ ἀδιαταράκτου ἀνωτάτου μελανοῦ στρῶμα-

τος νοτίως τοῦ ναοῦ καὶ ἐγγύτατα τοῦ ἀγαλματίου τῆς ἀκοντίζουσης, εἰναι τὰ ἐν εἰκ. 38 δημοσιεύμενα. Τὸ πρὸς ἀριστερὰ ἀνήκει πιθανώτατα εἰς ὑδρίαν, δμοίαν πρὸς τὴν ὑπὸ Κουρουνιώτου ἐν θολωτῷ τάφῳ τῆς Μεσσηνιακῆς Πύλου εὑρεθεῖσαν καὶ δημοσιευθεῖσαν ἐν ΑΕ, 1914, 106 εἰκ. 9. Αἱ ἀνάγλυπτοι θηλαὶ ἐπὶ τοῦ ὕμου καὶ ἡ διακόσμησις τῶν συγκεντρωτῶν ἡμικυκλίων εἰναι τὰ αὐτὰ καὶ ἔκει. Εἰναι δὲ ἡ ἐκ Πύλου ὑδρία χρόνων ὑστερομυκηναϊκῶν. Εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον τεμάχιον ὑδρίας ὡς καὶ τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ ὅστρακον τὸ παρουσιάζον γραπτὴν ἔλικα. Δὲν εἰναι δὲ παράδοξον, δτι μέχρι τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τῶν ἀγαλματίων κατέρχονται τὰ μυκηναϊκὰ, ὅστρακα, διότι εἰναι γνωστὴ ἡ ἐπιβίωσις παλαιῶν όνθυμῶν μάλιστα εἰς τοὺς ἀποκέντρους τόπους. Ἀλλ' εἰναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἡμετέραν χρονολογικὴν κατάταξιν, δτι ἐντὸς τοῦ νεωτέρου γεωμετρικοῦ στρῶματος εὑρέθησαν ὅστρακα ὑστερομυκηναϊκά, δποῖα ἐκ τῆς οἰκίας α¹ καὶ τῶν συγχρόνων δὲν συνελέχθησαν.

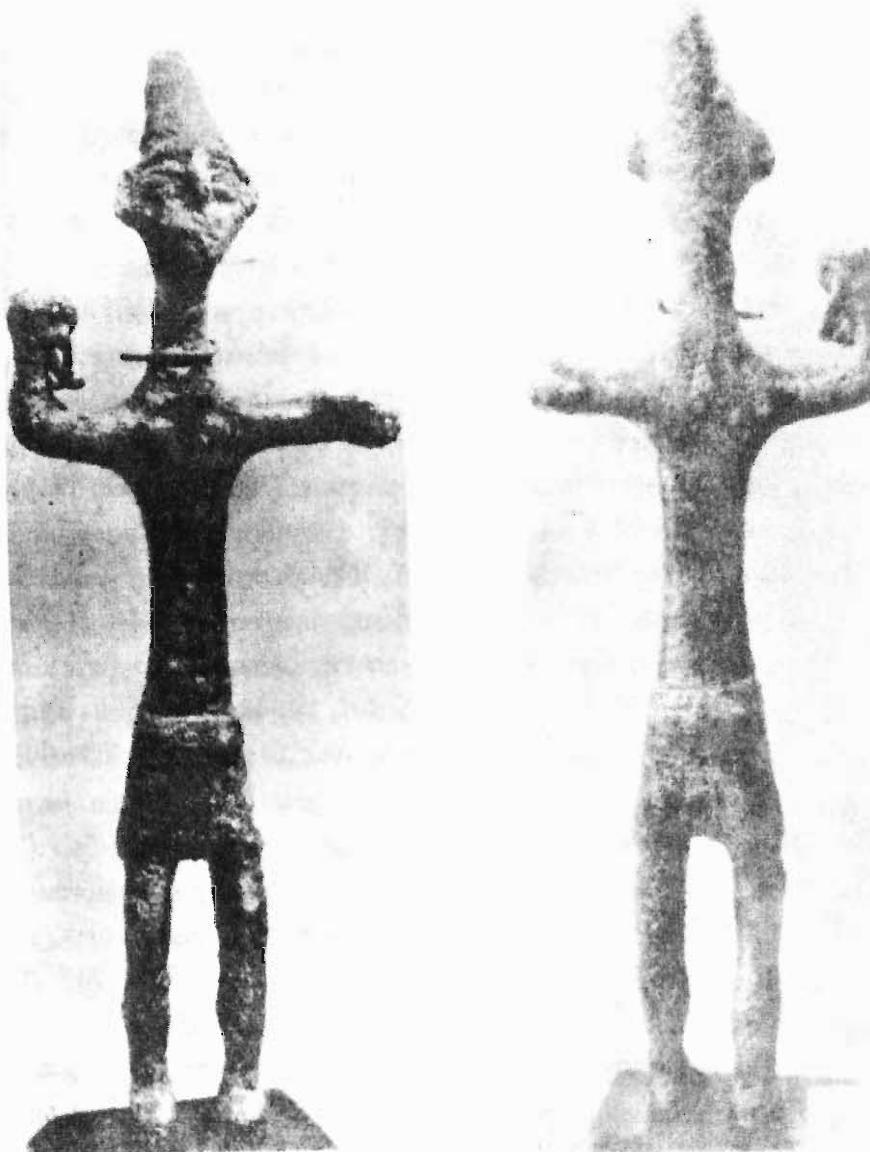
Κατωτέρῳ μπεικονίζονται τρία χαλκᾶ φγαλμάτια, ὑπάρχοντα νῦν ἐν τῷ

Εἰκ. 38. ὑστερομυκηναϊκὰ ὅστρακα.

'Εθνικῷ Μουσείῳ, δι' ὧν ἐκτὸς τῶν ἄλλων χαλκῶν ἀναθημάτων δρᾶζεται ἡ ἥλικα τοῦ ἀνωτάτου μελανοῦ στρώματος τοῦ μεγάρου Β.

'Ἐν εἰκ. 39 ἔχομεν εἰς δύο ὅψεις τὸ ὑπ' ἐμοῦ εὑρεθὲν ἀγαλμάτιον κατὰ τὸν

Eik. 39. Ἀγαλμάτιον ἀνοντιζούσης Ἀρτέμιδος.

'Οκτώβριον τοῦ 1912. Ο τόπος τῆς εύρεσεώς του ἀκριβῶς είναι 3 μ. ἀνατολικῶς της νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ καὶ 3.70 μ. νοτίως τοῦ νοτίου στυλοβάτου, εἰς βάθος 0,45 λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου καὶ ἐντὸς τοῦ 0,20 παχέος μελανοῦ·

στρωματος. "Υψος 0.22. Η παριστομένη είναι γυνή διὰ τοὺς ἐμφαντικῶς δεδηλωμένους, ὃς δι’ ἐπιθέτων σιραιριδίων, μαστιὸς καὶ τὴν περικάλυψιν δι’ ἐνδύματος τῶν περὶ τὴν αἰδῶ μεφῶν, ἀν καὶ ἀγαλμάτια ἀρχαῖκὰ ἢ γεωμετρικὰ γυμνῆς ἐντελῆς γυναικὸς είναι γνωστά. Τὴν δεξιὰν ὑψώνει ὡς μέλλουσα νὰ ἀκοντίσῃ, ἐνῷ διὰ τῆς προβαλλομένης ἀριστερᾶς ἐκράτει φαίνεται ἀσπίδα. Είναι φανερὸν τὸ ἄκρον τοῦ μεταξὸν τῶν συγκλειομένων δακτύλων ἀκοντίου ὃς καὶ δικύλος σύρματος πλατέος ἐλισσομένου καὶ κατὰ τὰ δύο πέρατα. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἔχομεν διὰ τῆς ὁξειδώσεως συγκεκολλημένον ἄλλο λείφανον παρομοίου σύρματος, παρετιρήθησαν δὲ κατὰ τὴν εὐρεσιν καὶ ἄλλα μικρότατα συντρίμματα. Υποθέτω, δτι τὰ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ λείφανα παριστῶσι σχοινίον, δι’ οὗ συνεκρατεῖτο καὶ ἄλλως ἢ ἀσπίς ἐπὶ τοῦ σώματος, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τινος ἐκ Θεσσαλίας ἀρχαῖκοῦ ἀγαλματίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ('Αριθμ. 12831. Stais, Marbres et Bronzes du Musée National, 256). Τὸ δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς χρατούμενον σπειροειδὲς σύρμα σημιαίνει ἵσως σχοινίον, ὅπερ ἔχρησίμευεν εἰς τὸ νὰ δύναται ἡ ἀκοντίζουσα καὶ μειὰ τὴν βολὴν νὰ ἀνασύρῃ πάλιν καὶ διασώζῃ δι’ ἑαυτὴν τὸ ἀκόντιον. Σχοινίον τυιούτου προορισμοῦ ἄλλοθεν δὲν γνωρίζω, ἀλλὰ δύσκολον είναι νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ κατασκεύασμα ἄλλως, ὡς παράστασις ἀγκύλης π. χ. "Οπως καὶ ἀν ἔχουν τὰ κατὰ τὴν λεπτομέρειαν ταῦτην, ἡ παράστασις τῆς ἀκοντίζουσης είναι πολὺ σημαντική. Διότι περὶ δμοιώματος θνητῆς γυναικὸς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἡ εικονιζομένη είναι θεὰ καὶ ωρισμένως ἢ "Ἄρτεμις, ἀφοῦ αὕτη ἔξοχως ἐλατρεύετο ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ τούτου ἔνεκα είχε τὴν ἐπίκλησιν τῆς Αἰτωλῆς. Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ λαμπρῶς ἡ εἰδησις τοῦ Παυσανίου (X, 38, 12) καθ’ ἣν ἡ ἐν Ναυπάκτῳ "Ἄρτεμις Αἰτωλὴ παρέχεται σχῆμα ἀκοντίζουσης. Ἀλλὰ καὶ ἀν τοῦτο είναι ἀπλῆ σύμπτωσις, ὡς βέβαιον δμως δύναται νὰ θεωρηθῇ, δτι διὰ τοῦ ἀγαλματίου ἐτιμᾶτο ἡ καὶ ἐκ παλαιῶν χρόνων μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος συνδεομένη θεὰ (Gruppe, Religionssg. 1296 κέ.). Τὸ ἀγαλμάτιον τεχνικῶς καὶ χρονικῶς πρέπει νὰ συναφθῇ πρὸς τὰ ἐν Ὁλυμπίᾳ ἐν τῷ παλαιοτέρῳ τοῦ Ἡραίου στρώματι εὑρεθέντα ἀγαλμάτια, ὡς τὰ παρὰ Furtwängler Bronzen, 244, 245, 246 Taf. XVI, 237, 247 Taf. XVI, 617 Taf. XXVII. Ἐκ τούτων τὰ πλεῖστα δεικνύουν τὴν αὐτὴν κειραλήν, ἀνω καὶ κάτω στενήν, πλατεῖαν δ’ ἐν τῷ μέσῳ, τὸ αὐτὸν τριγωνικὸν στῆθος καὶ τὴν διὰ σφυρηλατήσεως ἐπιπέδωσιν τοῦ κορμοῦ. Ἐπ’ αὐτῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου ἀγαλματίου οὐδὲν φαίνεται ἵχνος ἐπιδράσεως τῆς λεγομένης ἀνατολιζούσης τέχνης. Διὰ τοῦτο πέραν τοῦ 700 π. Χ. πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ κατασκευὴ καὶ ἀνάθεσις τοῦ ἀγαλματίου τῆς Ἄρτεμιδος.

Τὰ ἐν εἰκ. 40 καὶ 41 δημοσιευόμενα εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἀνωτάτου στρώματος τοῦ μεγάρου Β."Οτι δὲν εύρεθησαν εἰς μεγαλύτερον βάθος καὶ εἰς τὰ ἀρχαιώτερα στρώματα τοῦ μεγάρου φαίνεται πιθανὸν καὶ ἐκ

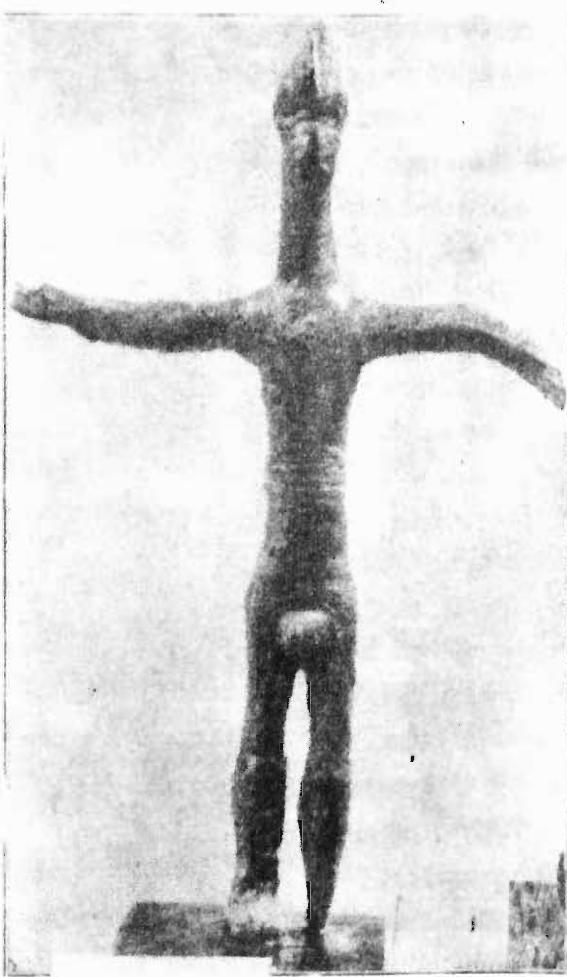
τῆς ἐν ΑΕ, 1900, 178 περιγραφῆς, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὰ χαλκᾶ ἀγαλμάτια μέτινα Ἰπαρία χαλκᾶ ἄτεχνα καὶ τροχοὺς χαλκοῦς ἀρμάτων εὑρέθησαν ἐντὸς τοῦ 1 μ. παχέος στρώματος ἐκ τέφρας κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ.³ Άλλ' ὡς ἀνωτέρῳ εἴδομεν, τὰ ἀρχαιότερα στρώματα τοῦ μεγάρου ἥ δὲν ἀπετελοῦντο ἐκ τέφρας ἥ συνίσταντο εἰς λεπτὸν στρώμα μελανῆς στάκτης, ὅπου ἀπίθανα εἶναι ἐν γένει τὰ εὑρήματα. Τὰ ἀγαλμάτια, ἥψ. 0,20 καὶ 0,11, ἔχουν κοινὸν χαρακτηριστικὸν τὴν ὑποτυπώδη διέγχαράκτων γραμμῶν παράστασιν τοῦ κατὰ τὴν μέσην ζώματος. Τὸ ζῶμα χαρακτηρίζει διμάδα γεωμετρικῶν ἀγαλμάτων ἀπαντόντων κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνατολιζούσης ἐποχῆς, 700 π. Χ., ὡς ὀρθῶς ἀνέπτυξεν ὁ Furtwängler (SBMA, 1906, 446 κέ.), ἀποδώσας εἰς τὴν αὐτὴν διμάδα καὶ τὸ ὠραῖον ἀγαλμάτιον τὸ εὑρεθὲν ἐντὸς τοῦ Ἡραίου πρὸ διλίγων ἐτῶν (AM, 1906 T. XVIII). Σύγχρονα πρὸς τὸ τοῦ Ἡραίου δύνανται νὰ είναι τὰ δύο ἀγαλμάτια τοῦ Θέρμου, ὃν ἡ ἀτέλεια τῆς παραστάσεως δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδεξιότητα τοῦ τεχνίτου. Τὸ μικρότερον καὶ ἀτελέστερον παριστᾶ κρανιοφόρον δινδρα. Ή κεφαλὴ τοῦ μεγαλυτέρου μὲ τὴν δήλωσιν γενείου καὶ κόμης διὰ χαραγμάτων διοιδέζει πρὸς τὴν τῶν πρωτίων ἀρχαῖκῶν, ὡς τὸ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, de Ridder, Catalogue des bronzes d'Acr. 649. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγαλμάτιου τῆς Ὀλυμπίας παρατηρεῖται ἐπίδρασις τοῦ πνεύματος τῆς νέας ἐποχῆς εἰς τὴν παράστασιν τῆς κόμης καὶ τοῦ διλού σώματος. Εἶναι δῆμα δυνατὸν τὰ μετὰ τοῦ ζώματος ἀγαλμάτια ἀνδρῶν ἐκ Θέρμου νὰ είναι κατά τι νεώτερα τοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀλλὰ σημαντικῶς νεώτερα τοῦ 700 π. Χ. δὲν δύνανται νὰ είναι.

Ἡ συμφωνία πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν εἶναι μέχι πρινοσοχῆς, διότι ἐκτείνεται ἐπὶ πάντων τῶν χρονολογικῶν ζητημάτων. Ὅπο τὸ Ἡραῖον, διπερ ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀναβιθασθῇ ὑπὲρ τὸ β' ἥμισυ τῆς 7^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ὑπάρχει στρῶμα γεωμετρικῶν φθάνον μὲ τὸ μνημονεύθεν ἀγαλμάτιον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς πρωτίου ἀρχαῖκῆς τέχνης. Ἐν Θέρμῳ ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃστις ἴδρυθη κατὰ

Ἐἰκ. 40. Χαλκοῦν γεωμετρικὸν ἀγαλμάτιον.

τοὺς αὐτοὺς περόπου χρόνους τοῦ Ἡραίου, ὑπάρχει ἐπίσης γεωμετρικὸν στρῶμα φθάνον μὲ τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ γενειῶντος κατωτέρῳ τοῦ τέλους τῆς περιόδου. Προσέτι ὑπὸ τὸ γεωμετρικὸν στρῶμα μεταξὺ Ἡραίου, Πελοπίου καὶ Μητρόφου χωριζόμενον φανερῶς δι' ἄμμου ἀπεκαλύφθη τὸ στρῶμα τῶν ἐλλειψοειδῶν

Els. 41. Χαλκοῦν γεωμετρικὸν ἀγαλμάτιον.

τική παράδοσις συνδέει², είναι σπουδαιοτέρα καθόσον έκτείνεται καὶ ἐπὶ ἑνὸς μέρους τῆς παλαιοτέρας τῶν ἀρχαῖκῶν ναῶν Ιστορίας. Ἐν Θέρμῳ ἔχομεν συνοικισμόν, ὃστις ἔξηκολούθησε νὰ ὑπάρχῃ μέχρι τῆς ἴδρυσεως τῶν ἀρχαῖκῶν ναῶν. Ἐν Ὀλυμπίᾳ συνέβη τὸ ἴδιον. Η θεωρία τῶν διαφόρων βωμῶν, εἰς οὓς ἀπεδίδοντο τὰ στρώματα τῆς τέφρας μὲ τὰ χαλκᾶ ἢ πήλινα ἀναθήματα ὑπὸ τὸ

Ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο τόπων, οὓς ἡ μυθικὴ καὶ θρησκευ-

¹ Περὶ τούτων ἴδε Dörpfeld ἐν AM, 1908, 185 κέ., περὶ τῶν ἀγγείων Weege ἐν AM, 1911, 188 κέ.

² Ἐφροδος πιαρά Στρατίου 1, 463, περὶ τοῦ ἐν Ηέρμφῳ ἀνδριάντος τοῦ Αἰτωλοῦ, τοῦ Ὀξέλου ἐν Ὄλυμπίᾳ καὶ τῶν σχετικῶν ἐπιγραμμάτων. Πανο. V, 15, 7 περὶ τοῦ ἐν Ὄλυμπίᾳ βωμοῦ τοῦ Ηερούλου 'Απόλλωνος.

Ἡραῖον, μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ηλεοπίου, ὑπὸ τὸ Μητρόφον, παρὰ τὸ ἐλλειπτικὸν κτίσμα, ὅπερ ἔθειοργήθη ὡς ὁ μέγας βωμὸς τοῦ Διὸς καὶ ἀλλαχοῦ (Furtw. Bronzen 2 κέ.) πρέπει μεγάλως τούλαχιστον νὰ περιορισθῇ. Διατί τόσον πολλοὶ βωμοὶ διὰ μιᾶς; Ἐπειτα ποῦ ἐστεγάζοντο τόσον πολλὰ καὶ πολύτιμα ὡς οἱ λέβητες χαλκᾶ ἀναθήματα; Εἰς τὰ ἐρωτήματα δὲν ἐδίδετο μεγάλη προσοχὴ οὔτε ίκανοποιητικὴ ἀπάντησις, ἀλλ' ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ ἀπεκαλύπτετο βαθμηδὸν ἡ ἀλήθεια. Οἱ Puchstein (AJ, 1896, 68) ὑπέδειξεν, δτι τὸ δυτικῶς τοῦ Μητρώου γεωμετρικὸν στρῶμα τέφρας ἵσως ἀνήκε εἰς θυσίας γινομένας ἐντὸς οἰκίας, δ Βιλλε ἔπειτα (Orchomenos, 48 - 4!) κατέδειξεν, δτι τὸ μέγα ἐλλειπτικὸν κτίσμα πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευομένην ἐνταῦθα οἰκίαν τοῦ Οἰνομάου (V, 20, 3) καὶ τέλος δ W. Dörpfeld (AM, 1908, 188) μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν ἐλλειψειδῶν οἰκημάτων παρεδέχθη, δτι καὶ τὸ νοτίως τοῦ Ἡραίου παλαιότερον στρῶμα τέφρας θὰ ἀνήκῃ εἰς οἰκίαν. Τὸ παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ Οἰνομάου στρῶμα τέφρας περιείχεν ἐκτὸς τῶν συνήθων γεωμετρικῶν χαλκῶν ἀναθημάτων καὶ συντριμμάτων ὀσταρίων καὶ κατὰ τὸν πιθανώτατον λόγον πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ θυσίας. Πῶς δὲ τοῦτο εἰναι δινατόν, διδασκάμεθα τὸ πρῶτον καὶ κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ἐκ Θέρμου. Διότι τὸ μέγα μελανὸν στρῶμα τῶν θυσιῶν τὸ περιέχον τὰ μικρὰ ἀναθήματα συνδέεται, ὡς εἴδομεν, ἀρρήκτως μετὰ τοῦ μεγάρου Β καὶ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ ἐκπηγάζει.

Ἐν τῇ ίσιοιά τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Θέρμου παρετηρήσαμεν ἐξέλιξιν τῆς λατρείας τερματιζομένην εἰς τὴν Ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ ἢ τῶν ναῶν. Ἐκπαλαι ἐτελοῦντο θυσίαι ἐντὸς τῶν οἰκιῶν ἢ παρ' αὐτὰς καὶ διετηρεῖτο ὡς ιερὰ ἡ τέφρα. Τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ εἰς μέγα βάθος παρατηρηθέντα στρῶματα τέφρας μετὰ συντριμμάτων ὀσταρίων, οἱ πλήρεις τέφρας τῶν θυσιῶν πίθοι καὶ τὰ παλαιότερα στρῶματα τοῦ μεγάρου Β¹. Εἰναι φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν, δτι αἱ παλαιότεραι αὗται θυσίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μόνων τῶν ἐνοίκων καὶ διοστέγων ἐκάστης οἰκίας, θὰ ἡσαν δὲ ἀνάλογοι πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν κοινωνικὴν θέσιν τούτων¹. Βαθμηδὸν καὶ διὰ πολλοὺς λόγους ἡ λατρεία ἐν τῇ κατοικίᾳ τοῦ βασιλέως ἀπέβη δημοτεστέρα, ὡς τοῦτο φανερώνουν τὰ πολλὰ μικρὰ ἀναθήματα τοῦ ἀνωτάτου μελανοῦ στρῶματος. Δὲν εἰναι λοιπὸν τότε μόνος δ βασιλεὺς μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἀπέναντι τῆς θεότητος, ἀλλ' ἐμφανίζονται καὶ ἄλλοι μέτοχοι δικαιωμάτων λατρείας. Οὕτω ἡ θεότης καταλαμβάνει ἀεὶ μεῖζον ἔδαφος ἐντὸς τοῦ μεγάρου καὶ δ βασι-

¹ Περὶ τῶν πολυαριθμῶν βόθρων πλήρων τέφρας θυσιῶν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τοῦ II στρῶματος ἐν Όρχομενῷ Ιδεὶ Βιλλε Ορχομ. 25 ἐξ. Σωροὺς τέφρας καὶ δστῶν ἐντὸς οἰκιῶν παλαιωμακηναῖκαν χρόνων παρετήρησεν δ Στάνης ἐν Αλγίνη καὶ Θορικῷ (AE, 1895, 247). Περὶ τῆς ιερότητος τῆς τέφρας Ιδεὶ καὶ Ada Thomaeen ἐν Arch. f. Relig. XII, 160 κέ. καὶ Nilsson οὐτόθι XVI, 318.

λεὺς ὁ σημέραι αποβάλλει, ἔως ὅτου ἡ μεταβολὴ εἰς ναὸν ἐπέλθῃ δριστικῶς. Κατὰ ταῦτα ἀδιάφορον εἶναι ὅτι ἡ μεταβολὴ ἐπῆλθε καὶ διὰ τῆς βίας, ὡς διὰ τῆς καταλύσεως τῆς βασιλείας, ἥ δινει αὐτῆς.

Τὴν αὐτὴν ἔξελιξιν τῆς λατρείας πρέπει νὰ δεχθῶμεν καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἐντὸς τῶν ἐλλειψοειδῶν οἰκημάτων τῆς 2^{ας} χιλιετηρίδος δὲν παρετηρήθησαν λείψανα θυσιῶν, ἀλλ᾽ εἶναι εὔκολον νὰ ὑποτεθοῦν. Κατὰ τὴν νεωτέραν γεωμετρικὴν ἐποχὴν δὲν θὰ ἦτο ἐν τῷ τόπῳ ἡ «οἰκία τοῦ Οἰνομάου» μόνη. Θὰ ἦσαν καὶ ἄλλαι, περὶ δὲ τὰς σημαντικωτέρας θὰ ἐτελοῦντο δημιοτελέστεραι θυσίαι μαρτυρούμεναι διὰ τῶν μικρῶν ἀναθημάτων. Οὕτω μόνον τὰς οἰκίας τῶν ἀνάκτων ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντικαταστήσουν οἱ ἐπ' αὐτῶν ἡ παραπλεύρως ἰδρυθέντες ναοί. Ἄν καὶ πρέπει νὰ σημειωθῇ, δτι ἄλλαι λατρεῖαι ὡς ἡ τῆς Θέμιδος κατὰ τὸ λεγόμενον Στόμιον (Πανσ. V, 14, 10) καὶ ἡ τῆς Γῆς δὲν είχον τὴν αὐτὴν καταγωγήν.

Ο A. Frickenhaus ἐν τῇ σπουδαίᾳ μονογραφίᾳ περὶ τῆς Τίρυνθίας "Ἡρας παρὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ ὑλικοῦ κατώρθωσε δι' εὐφυῶν συνδυασμῶν νὰ δεῖξῃ, δτι ἡ αὐτὴ θεότης, ἡ λατρευομένη ἐν τῷ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου ἰδρυθέντι ναῷ, ἐτιμᾶτο ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου καὶ κατὰ τὸν βωμὸν ἀπὸ τῶν μικηναϊκῶν χρόνων καὶ ἔξῆς διαρκῶς (Tiryns I, 1 - 126, ίδε ίδιως 31 - 41). Ἡ θεωρία εἶναι ἀναμφισβήτητος ὀρθή, ἀν καὶ φανερὰ εἶναι ἡ ἴσχυντης τῶν ἀποδεικτικῶν μέσων. Διότι ἐν Τίρυνθι δὲν ἔχομεν ἐνδείξεις λατρείας ἐκ τῆς σπουδαίας, ὡς μεταξὺ κειμένης, γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Τὸ αὐτὸν καὶ μεγαλύτερον ἔτι κενὸν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, τοῦ Ὁρχομενοῦ, τοῦ Μενελαείου καὶ τῶν Μυκηνῶν, ὥστε νὰ μὴ δύναται ἐπαρκῶς νὰ ὑποστηριχθῇ ἡ καθ' ἐαυτὴν ἀλάθητος γνώμη, καθ' ἥν οἱ ναοὶ τῶν τόπων τούτων εἶναι αἱ νεώτεραι κατοικίαι τῶν θεῶν τῶν συνοικούντων παλαιότερον μετὰ τῶν βασιλέων ἐντὸς τῶν πλησίον μεγάρων.

Ἡ παρέκθασις εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ τοὺς ἄλλους τόπους ἀποδεικνύει ἐμφανῶς τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τοῦ μεγάρου Β ἐν Θέρμῳ. Λιὰ πρώτην φορὰν ἔγομεν κτίσμα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἵκανος ἀκέραιον διατηρούμενον, δπερ ἀφ' ἐνὸς μὲν συνδέεται μετὰ κτισμάτων τῆς 2^{ας} χιλιετηρίδος ὡς ἔξ ἐκείνων παράγωγον, ἀφ' ἐτέρου δὲ συνάπτεται πρὸς τὸν κατόπιν ναόν¹. Η εὐτυχῆς διατήρησις τοῦ οἰκοδομήματος, προερχομένου ἐκ τῶν χρόνων τοῦ «ἔλληνικοῦ μεσαίωνος», τὸν δποῖον ίδιως διακρίνει ἐρημία ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, παρέχει τὴν μεγίστην ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἀληθείας τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης γνώμης ὡς πρὸς τὴν ἔξελιξιν τῆς ἐν Θέρμῳ λατρείας, ἐπικουρικῶς δὲ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν

¹ Ο γεωμετρικὸς νιός τῆς Όρθιας ἐν Στάρτῃ (BSA XIV, 18, Fig. 6, 19) οὗτε πρὸς παλαιοτέρας κατοικεύας συνάπτεται οὕτε πρὸς τὸν κατόπιν νιόν τοῦ 8^{ου} αἰῶνος.

έρμηνείαν τῆς λατρείας καὶ ἄλλων τόπων¹. Ἐπειτα τὸ μέγαρον Β μετὰ τῆς κιονοστοιχίας ἀποκαθιστᾶ ἐν Θέρμῳ πλήρῃ τὴν σειρὰν τῆς ἴδιαζούσης εἰς τὸν τόπον ἀρχιτεκτονικῆς παραδόσεως, εἰς τὴν συνοπτικὴν ἔξετασιν τῆς δποίας ἐν τέλει μεταβαίνομεν.

Τὰ πρῶτα οἰκήματα ἐν Θέρμῳ ἡσαν ἔυλόπλεκτοι καὶ διὰ πηλοῦ ἡλειμμέναι καλύβαι δίνευ λιθίνων βάσεων. Μετὰ ταύτας, ὃν ἀκριβῶς τὸ σχέδιον καὶ τὴν ἐποχὴν εἰσέτι δὲν γνωρίζομεν, ἐμφανίζονται τελείως ἀνεπτυγμένα καὶ κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὴν λοιπὴν κατασκευὴν οἰκήματα, ὡς τὸ μέγαρον Α καὶ ἡ οἰκία α¹. Τὸ μέγαρον Α εἶναι ἐλλειψοειδές, ἥδη ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλοθεν γνωστά, ἐὰν ἔξαιρέσωμεν τὴν οἰκίαν τοῦ Χαμαῖζου, ἀνεπτυγμένην. Εἰς τοῦτο πιθανώτατα συνετέλεσε ἡ ἐλαφροτέρα καὶ εὐκολώτερα ἔυλόδμητος ὑπὲρ τὰς λιθίνας βάσεις κατασκευή, εἰς ἣν ἔμειναν πιστοὶ ἐν Θέρμῳ μέχρι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ ἔυλοδομία αὕτη ἦτο πρὸς τούτοις κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον θολωτή. Διὰ τοὺς δύο τούτους λόγους ἡ ἀρχικῶς βραχεῖα ἐλλειψις ἥδυνατο νὰ ἐπιμηκυνθῇ, ἀλλ' ὥφειλε νὰ μείνῃ στενὴ διὰ τὸν εὐκολώτερον καταρτισμὸν τοῦ θόλου. (Οἱ δύο ἐγκάρδιοι τοῖχοι ἡσαν ἀναγκαῖοι διὰ τὴν στερεότατην τοῦ μαχροῦ θόλου καὶ ἐχρησίμευσαν εἴτα διὰ τὴν κατάλληλον διαίρεσιν τοῦ χώρου. Τὸ ἐτερόν πέρας τῆς ἐλλειψεως ἀπέβη εὐθύγραμμον πρωτίστως διὰ τὴν στερεότητα τῆς κατασκευῆς καὶ ἔπειτα χάριν τῆς καλυτέρας προσόψεως. Οὗτως ἀνεπτύχθη κατὰ τὸ διινατὸν τὸ ἐλλειψοειδὲς σχέδιον, ἐνῷ ἐν Ὁρχομενῷ διὰ τὴν μεγάλην δυσκολίαν τῶν ἐκ πλίνθων ώμῶν θόλων περιωρίσθησαν εἰς τὰ ἀρχικὰ ἀπλὰ σχήματα ἡ ταχέως μετέβησαν εἰς τὰ δρθιογώνια μετὰ καθέτων τοίχων κτίσματα (Bulle, Orchomenos, 35 κέ.).

Θόλοι ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τῶν ὁρθογωνίων οἰκιῶν α¹, α², καὶ ἡσαν, ὡς εἴδομεν, παράδοξοι. Ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν ἐλλειψοειδῶν οἱ ἐγκάρδιοι τοῖχοι κατ' ἀνάγκην ἔδει νὰ διατηρηθῶσι κατακόρυφοι, συνέβη, ὥστε καὶ οἱ λοιποὶ κλίνοντες πρὸς τὰ ἐντὸς χάριν τοῦ θόλου τοῖχοι νὰ ὁρθοῦνται κάθετοι, δταν πλησιάζουν πρὸς τοὺς μετ' αὐτῶν συναπτομένους ἐγκαρδίους. Τὸ σύστημα τῆς τοιχοδομίας δὲν εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλ' εἶναι ἥδη ἀνεπτυγμένον ἀπὸ τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς. Σύστημα μεικτόν, ἔνθα ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κτιρίου καὶ τοίχου αἱ καμπύλαι γραμμαὶ τοῦ θόλου συνάπτονται κατὰ τὰς γωνίας πρὸς καθέτους καὶ ὑπεράνω πρὸς γωνιούμενας μετὰ τῶν καθέτων εὐθείας γραμμάς. Πόσον τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἀνεπτυγμένον καὶ γενικὸν δεικνύει ἡ οἰκία α¹, ητις παρὰ τὸ δρθιογώνιον σχέδιον ὅμοιάζει τελείως πρὸς τὰ ἐλλειψοειδῆ κατὰ τὴν λοιπὴν κατασκευὴν. Ἡ οἰκία α¹ δύναται τις νὰ εἴπῃ

¹ Εἰς ἐκ τῶν τόπων τούτων εἶναι ἡ Ἐρέτρια, ἐνθα ὑπὸ τὸν ναὸν τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος δὲ Κουρονιώτης ἀνέσκαψεν ἐλλειψοειδῆ οἰκήματα καὶ ἐθεβαίωσε διὰ τῆς εὐρέσεως γεωμετρικοῦ μγαλματίου, δτι ἡ λατρεία εἶναι παλαιοτέρα τοῦ ναοῦ.

προηγήλθεν ἐξ ἐλλειψοειδοῦς ὡς τὸ μέγαρον Α, ἀφ' οὗ ἀπεκύπησαν τὰ ἔκατέρωθεν τῶν ἐγκαρπίων τοίχων πέρατα, ἀποβάντων οὕτω διμοίων πρὸς τοὺς ἀλλούς ἐξωτερικοὺς τοίχους. Διὰ τοῦ συστήματος τούτου δὲ θόλος δύναται νὰ στερηθῇ τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς γωνίας καθέτων στύλων καὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν τριγωνικῆς στέγης. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διατὶ δὲν παρετηρήθη οὐδὲν ἵχος ἐσωτερικοῦ στηρίγματος.

Ἡ αὐτὴ θολοδομία ἐπεκράτει καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν γεωμετρικὴν ἐποχὴν, δπως ἐπιτρέπεται κρίνοντες ἐκ τοῦ μόνου καλῶς διατηρηθέντος μεγάρου Β νὰ εἰκάσωμεν καὶ περὶ τῶν συγχρόνων. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν προσθήκην ἔτι τῆς ἐλλειψοειδοῦς κιονοστοιχίας δὲν ἐνομίσθη ἀναγκαία ἡ ἐσωτερικὴ σειρὰ τῶν κιδνῶν. Ἡ θολοειδὴς κατασκευὴ ἐστηρίζεται καλῶς ἐπὶ τῶν τριῶν ἐγκαρπίων τοίχων καὶ τῆς βιορείας ἐλάχιστα τοξοποιουμένης πλευρᾶς. Ἡ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία εἶναι ἀναγκαία, ὅταν λείπουν οἱ ἐγκάρσιοι τοῖχοι, τὸ οἰκοδόμημα εἶναι μακρὸν καὶ οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι κάθετοι. Ταῦτα πάντα παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ γαοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐπ' αὐτοῦ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία. Ἡ ἀντιπαράθεσις τῶν λιθίνων βάσεων τῶν ἐσωτερικῶν στύλων ὡς ἀντιστοίχων πρὸς τὰς τῶν κιόνων τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς χρησιμότητος τῶν νέων στηρίγμάτων¹. Ἐπίσης ὑπῆρχεν ἡ ἐσωτερικὴ σειρά, ὡς βέβαιαι ἐνδεκτεις πελθουσιν, καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἀλλών μικροτέρων ναῶν. Τὸ νὰ μὴ φαίνεται οὐδαμοῦ ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν κτιρίων εἶναι εἰς ἐπὶ πλέον λόγυς ὑπὲρ τῆς γνώμης, διτὶ ἡ ξυλόδμητος κατασκευὴ αὐτῶν ἥτο θολοειδῆς.

Ἄν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν ξυλοπλέκτων οἰκημάτων οὐδεμίᾳ ὑπάρχει ἀνάγκη ίδιαιτέρων στύλων δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸν καὶ διὰ τὸ ἐξωτερικόν. Βορείως τῆς οἰκίας α¹ καὶ τοῦ ἐλλειψοειδοῦς α⁴ καὶ (βιορ. καὶ βορειοδ.) τῆς οἰκίας β εἰδομεν πλάκας καθέτως ἐμπεπτηγμένας, αἴτινες θὰ προεφύλασσον στύλους ξυλίνους. Οὗτοι διὰ τὴν συνεχῆ σειρὰν τῶν πλακῶν θὰ ἀπετέλουν μᾶλλον τοῖχον ἡ κιονοστοιχίαν, τοῖχον χρήσιμον, ἵνα προφυλάσσῃ τὰ κτίρια ἀπὸ τῆς βιαιότητος τοῦ βιορᾶ καὶ στηρίζῃ περισσότερον τὴν δλην κατασκευήν. Λιότι πιθανώτατα ἡ στέγη τοῦ πλησίον οἰκοδομήματος θὰ ἐξετείνετο κατά τινα τρόπον καὶ ὑπὲρ τὸ ἐκ πυκνῶν ξύλων τοῦτο προπέτασμα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ἔχομεν εἰς τὴν τοιαύτην κατασκευὴν τὸν πρόλογον τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας, ἥτις ἐμφανίζεται ἐπὶ τοῦ μεγάρου Β κατὰ τὴν νεωτέραν, ὡς εἶδομεν, περίοδον αὐτοῦ.

¹ Οἱ ἐσωτερικοὶ στῦλοι τοῦ γρωμετρικοῦ ναοῦ τῆς Σπάρτης ἀντιστοίχουν εἰς στύλους κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν μακρῶν τοίχων ἴψουμένους, ὡς δεικνύουν ὅλιγαι διατηρηθείσαι λίθιναι βάσεις (BSA, XIV, 18 Fig. 6, 19). Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐπὶ τοῦ Ἡραίου τὰ κατὰ μῆκος τῶν ἐσωτερικῶν πλευρῶν τοῦ τηροῦ χωρίσματα καὶ οἱ κίονες ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς εἰς τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως. Λαμβανομένου δητὸν διτὶ καὶ τὰ τρία μετά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κτίσματα ἥσπιν ξυλίδημητα γίνεται φανερός ὁ λόγος τῆς ἀντιστοιχίας.

Πόσον σημαντική είναι ή κιονοστοιχία αυτή, ή ἐλλειψοειδής, ἔξετιμήθη δεύντως ύπὸ τοῦ Buile ἐν μακρῷ περὶ τῶν περιφερικῶν κτισμάτων λόγῳ (Ε. Δ. 50 κέ.). Είναι βεβαίως τὸ πρῶτον καὶ μόνον διατηρηθὲν μέχρι τοῦτο παράδειγμα κιονοστοιχίας περιφερικῆς, ἡτις ἔχοησίμευσεν ὡς ή κυριωτέρα πηγὴ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πτεροῦ τῶν κατόπιν ναῦν.

"Οτε παλαιότερον δὲν ἦτο γνωστὴ ή ἀληθής ἐπιχή τοῦ μεγάρου A, δ Noack (Kret. Pal. und Ovalliaus 65) ἀδύνατο νὰ νομίζῃ, διὰ τὸ μόνον τότε διποσδήποτε γνωστὸν ἐλλειψοειδὲς τοῦ Θέρμου ἀπέβη οὕτω μακρὸν καὶ στενὸν ύπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαῖκῶν σηκῶν ναῶν. Σήμερον πρέπει νὰ δηλήσωμεν ἀντιστρόφως. Ἡ μόνη δυνατὴ εἰς μῆκος ἀνάπτυξις τῶν ἐλλειψοειδῶν, δπως βλέπομεν ταύτην συντετελεσμένην ἐν Θέρμῳ κατὰ τὴν β' ἥδη χιλιετηρίδα, κατέστησε τὰς παλαιὰς ταύτας καὶ λίαν συνήθεις κατοικίας μακρὰς καὶ στενάς. Διὰ τοῦτο είναι μακροὶ καὶ στενοὶ οἱ σηκοὶ πολλῶν ἀρχαῖκῶν ναῶν. Ἀλλὰ καὶ δ ἀνευ διποσθοδόμου τριμερῆς σηκὸς τῶν ἀρχαῖκῶν ναῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ ἐκ τοιούτων ἐλλειψοειδῶν, ὡς τὰ μέγαρα A καὶ B, ἔχει τὴν καταγωγήν. (Προβλ. π. χ. τὸν ἀρχαιότερον ναὸν τῶν Λοκρῶν, τὴν ἐν Ποσείδωνίᾳ λεγομένην βασιλικήν, τοὺς ναοὺς C καὶ D τοῦ Σελινοῦντος).

"Ἐν Θέρμῳ δ τριμερῆς σηκὸς δὲν διετηρήθη ἐπὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ ὁποίου ἄλλως ή ἔξαρτησις ἀπὸ τοῦ μεγάρου B είναι βεβαία. Κατὰ τὴν Ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ εἰσήχθησαν τὸ πρῶτον ἔξωθεν νέα στοιχεῖα, ὡς δ μετὰ προδόμου καὶ διποσθοδόμου σηκός, ή εὐθυγραμμία τῶν τοίχων καὶ ἡ ἀπακολουθήσασα ἐσωτερικὴ κιονοστοιχία, ἀλλ' οὐδαμῶς ἴσχυσαν τὰ νέα στοιχεῖα νὰ ἐκτοπίσουν τὴν λοιπὴν παλαιὰν παραδοσιν.

"Οὗτος ή ἔυλοπηλίνη τοιχοδομία μετὰ τῆς λιθίνης βάσεως διετηρήθησαν καὶ ἐπὶ τι ὑ ναοῦ μὲ μόνην τὴν διαφοράν, διὰ τὸ πηλὸς ήτο ἥδη διπτός. "Ἐπειτα εἰς τὴν τοιωτὴν παραδοσιν πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὸν λόγον, δι' ὃν δ ναός, δπως καὶ τὰ μέγαρα A καὶ B, διευθύνεται ἀπὸ βιορρᾶ πρὸς νότον. Ἡτο ἀδύνατον νὰ ἀντιστῇ εἰς τὴν δρμὴν τοῦ βιορρᾶ ἔυλοπλεκτὸν κτίριον μὲ τὴν ἐτέραν ἐκ τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐκτεθειμένην εἰς οὕτω βίαιον ἀνεμον. Ἀλλ' δπερ σημαίνει ἔτι στενωτέραν συγγένειαν καὶ ἔξαρτησιν είναι ή δμοιότης τῆς πρώτης στέγης τοῦ ναοῦ πρὸς τὴν τοῦ προηγηθέντος μεγάρου. 'Ως ἐκ τῶν μελετῶν κατὰ τὸ 1911 ἔξήχθη, ἡ παλαιοτάτη στέγη τοῦ ναοῦ ἐσχηματίζετο διφ' ἐνὸς μὲν εἰς πυρόφιαρ, διφ' ἐτέρου δὲ εἰς ἀέτωμα. Ἡ τοιαύτη στέγη δὲν φαίνεται παράδοξος, ἐὰν ἀποθλέψῃ τις εἰς τὸν εύτυχῶν ἐν Θέρμῳ διατηρηθέντα πρόδρομον τοῦ ἀρχαῖκοῦ ναοῦ.